МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

МАРТИНЮК ВІКТОРІЯ ВАЛЕРІЇВНА

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ПОЗААУДИТОРНІЙ РОБОТІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Монографія

Умань
Видавець «Сочінський М.М.»
2024

УДК 378.017:172.15(02)
М29

Рецензенти:

Сопівник Р. В., доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Жаровська О. П., кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри психолого-педагогічної освіти і соціальних наук КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»;

Бялик О. В., доктор педагогічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри педагогіки та освітнього менеджменту факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 11 від 28 грудня 2023 р.)

Мартинюк В. В.

М29 Формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі: теорія і практика : монографія / Мартинюк Вікторія Валеріївна ; [рец.: Р. В. Сопівник, О. П. Жаровська, О. В. Бялик] ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Видавець «Сочінський М.М.», 2024. – 116 с.

ISBN 9778-966-304-518-4

У монографії на основі теоретичного аналізу з'ясовано сучасний стан дослідження проблем у вітчизняній та зарубіжній педагогічній думці. Автором розкрито теоретичні основи формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти й здійснено оптимізацію процесу формування національної ідентичності студентської молоді в закладах педагогічної освіти у поза аудиторній роботі. На основі аналізу наукової літератури визначено поняття «національна ідентичність студентської молоді». Визначено змістові компоненти сформованості національної ідентичності студентської молоді, виокремлено критерії, показники й охарактеризовано рівні сформованості студентської молоді. Крім того, визначено педагогічні умови формування національної ідентичності студентської молоді.

Монографію розраховано на фахівців у галузі педагогіки, викладачів закладів вищої освіти, аспірантів, магістрантів та студентів педагогічних спеціальностей.

УДК 378.017:172.15(02)

ISBN 9778-966-304-518-4

© Мартинюк В. В., 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА..... 4

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ 6

1.1. Формування національної ідентичності студентської молоді як педагогічна проблема 6

1.2. Нормативно-правове забезпечення формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти 16

1.3. Понятєво-категоріальний апарат дослідження 39

1.4. Позааудиторна виховна робота як засіб формування національної ідентичності студентської молоді 52

Висновки до першого розділу 58

Список використаних джерел до першого розділу 61

РОЗДІЛ 2 ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ПОЗААУДИТОРНІЙ РОБОТІ 72

2.1. Модель формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі 72

2.2. Обґрунтування педагогічних умов формування національної ідентичності студентської молоді 96

Висновки до другого розділу 106

Список використаних джерел до другого розділу 109

ПІСЛЯМОВА 115

ПЕРЕДМОВА

В умовах сьогодення проблема формування національної ідентичності студентської молоді набуває особливої уваги, адже від рівня її сформованості залежить результативність не тільки їхньої професійної діяльності, а й сформованість громадянської позиції молодої особистості. У Концепції державної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення (2016) зазначається, що актуальність процесу формування національної ідентичності зумовлюється процесом формування в Україні єдиної політичної нації. Студентська молодь зі сформованою національною ідентичністю спрямована на забезпечення цілісності, соборності України, що є основою української національної ідеї.

На важливості формування національної ідентичності у студентської молоді наголошено у сучасних державних документах, зокрема: Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (2012); законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017); Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015), Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2018); Програмі українського патріотичного виховання дітей та молоді (2021); Державній цільовій соціальній програмі національно-патріотичного виховання на період до 2025 року (2021); Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022). У цих документах як пріоритетні визначаються завдання формування національної ідентичності у студентської молоді, усвідомлення нею свого національно-патріотичного обов’язку на основі загальнолюдських і національних духовних цінностей, виховання любові до своєї Батьківщини, утвердження якостей громадянина-патріота України як ідеологічного чинника розвитку культурного і творчого потенціалу нашого народу.

Таким чином, формування національної ідентичності у студентської молоді, зокрема у студентів закладів вищої педагогічної освіти, має бути цілеспрямованим процесом, у якому значна роль відводиться позааудиторній роботі, що є логічним продовженням аудиторних занять яка проходить паралельно з ними і допомагає студентській молоді успішно навчатися, розвиває

ініціативу, сприяє розумовому, фізичному, естетичному вихованню, формуванню національної ідентичності, задовольняє їхні культурні запити та спрямовує їхню активність на творчу корисну діяльність.

Нині проблема формування національної ідентичності молоді стала предметом цілої низки психолого-педагогічних досліджень і наукових праць українських учених (І. Бех, М. Боришевський, О. Васюк, Г. Васянович, С. Виговська, О. Гора, К. Житнухіна, В. Івашковський, В. Каюков, О. Коберник, О. Онопрієнко, Р. Петронговський, Ю. Руденко, Р. Сопівник, О. Стьопіна, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін.).

В останні роки з проблеми формування національної ідентичності захищено декілька дисертаційних робіт (В. Борисов, О. Жаровська, О. Кін, В. Коваль, С. Мотика, А. Фрідріх та ін.).

Аналіз наукових джерел, нормативних документів, сучасного стану формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі дозволяє виявити суперечності між:

– суспільною потребою утвердження національної ідентичності студентської молоді та недостатнім використанням можливостей позааудиторної роботи у закладах вищої педагогічної освіти;

– необхідністю формування національної ідентичності студентської молоді та відсутністю науково обґрунтованих педагогічних умов забезпечення цього процесу у позааудиторній роботі;

– сучасними вимогами до удосконалення форм, методів і змісту формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі і традиційним підходом до їх використання у виховній роботі.

Матеріали дослідження можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти у процесі вивчення навчальних дисциплін «Педагогіка вищої школи», «Теорія і практика виховання у вищій школі»; при вихованні студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти; розробці виховних заходів, аудиторної та позааудиторної виховної роботи; написанні підручників та посібників для здобувачів вищої освіти тощо. Основні положення та результати монографії можуть стати підґрунтям для подальших досліджень з теорії та методики виховання.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У першому розділі проведено ретроспективний аналіз формування національної ідентичності студентської молоді як педагогічної проблеми; охарактеризовано нормативно-правове забезпечення національної ідентичності студентської молоді; здійснено аналіз основних понять дослідження: «національна ідентичність», «національна ідентичність студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти в позааудиторній роботі».

1.1. Формування національної ідентичності студентської молоді як педагогічна проблема

Уперше проблема національної ідентичності стала об'єктом наукового дискурсу в XIX столітті. Це було пов'язано з бурхливими процесами, що переживала Південна Америка та Європа, де виникали та поширювалися рухи за звільнення від колоніальної залежності і з'являлися національні держави. На початку XIX ст. українці звернулися як до засобу відповісти на питання: хто ставить «нас», а хто – «інших», до етнографії. Студентська молодь зацікавилася історичним минулим та старовиною. Українська еліта вступає в період «наукового інтересу» – спершу своєї історії, згодом до мови, звичаїв, а тоді ще далі – укладає словники і граматики, починає складати нею вірші й оповідання і навіть пропонує викладання мови у початкових класах. Це характерно для романтичного типу рефлексії національної ідентичності, коли приходить відчуття самоцінності своєї національної спільноти, а також того, що поняття нації без минулого не існує. У 30–40-х роках XIX ст. з появою української інтелігенції, яка почувалася відчуженою й маргіналізованою за мовно-культурною ознакою, починається відродження українського націоналізму – тепер уже на мовно-культурній основі. Нове покоління українофілів – М. Костомаров, П. Куліш, М. Бєлозерський, а також, безперечно, Т. Шевченко, перетворили в націоналістичну ідеологію українофільство, яка вже не допускала,

в одній людині, співіснування різних ідентичностей. Розвиток національно-політичної думки, зокрема, ідеології націоналізму свідчить про появу сучасного типу рефлексії національної ідентичності. Появу останнього можливо пов'язати з підвищенням ролі національної інтелігенції, національної еліти в процесах націобудування [37, с. 112].

Вагома риса ідентичності згаданого періоду – це формування концепту національної держави, основа боротьби за свій суверенітет та незалежність. На захист цього свідчить діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, яке викликало гостру реакцію у вищих урядових колах. Ключовим для розвитку національної ідентичності у другій половині XIX ст. було вирішення мовного питання. Про значення, яке надавала українська інтелігенція мовному питанню, свідчить лист М. Костомарова до О. Котляревського, в якому зокрема йдеться: «Необхідно написати велику, наукову філологічну роботу, де показати, що південно-руське «наречие» є самобутня мова, а не неорганічна помісь руського з польським». І. Лисяк-Рудницький писав, що «серед проблем, які стояли перед українським народом в XIX ст., найбільш зло віщою була проблема вибору між асиміляцією загальноруську націю і утвердження окремої національної індивідуальності» [35, с. 94].

О. Шморгун завершує національне відродження 1914 роком, тобто початком Першої світової війни. Історик зазначив, що на той час український рух досягнув значного розмаху в робудові мережі культурно-освітніх, молодіжних і господарських організацій. За два повоєнні десятиліття, на думку історика, на місці пригнобленого і безправного селянства в краї сформувалася свідома своїх політичних інтересів українська нація. Історик вважає, що українська громада впродовж XIX–XX ст. інтерпретує себе як нація з чітко вираженими політичними прагненнями та інтересами [114, с. 17].

Із середини 70-х років XX століття концепція національної ідентичності стала набирати все більшої ваги як відповідь на міжнародну ситуацію постколоніального світу, що постійно змінюється, та національно-політичну активізацію етнічних рухів у промислово розвинених країнах [48, с. 30].

У збереженні і розвитку національної культури та формуванні національної ідентичності важливе місце посідають словники. Слід зауважити, що під час укладання і загальномовних, і

термінологічних словників неабияку роль відіграє національна ідентичність, яка впливає на формування мови, кожної галузі знань, виробництва, суспільних відносин, моральних норм, культури в цілому тощо.

Уперше проблема національної ідентичності стає об'єктом наукового розгляду у вітчиняних та зарубіжних словниках початку XXI ст., серед яких особливо відзначимо: словник-довідник «Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку» (2001), «Етнічні спільноти України: довідник» (2001), «Філософський енциклопедичний словник» (2002), «Сучасний словник з етики» (2014), «Oxford Dictionary of English, Revised Edition» (2005), «New Oxford American Dictionary, 2nd Edition» (2008), – які враховували етнічну специфіку, регіональні особливості системи національних цінностей при формулюванні поняття «національна ідентичність» [1; 2; 39; 99; 108; 111].

Крім того, проблеми національного виховання студентської молоді завжди були актуальними для педагогів України. Такі відомі українські науковці, як М. Драгоманов [37], М. Грушевський [35], Г. Ващенко [23], В. Сухомлинський [107] та інші дослідники [42; 57; 115] звертають увагу у своїх роботах на особливе значення формування громадянських рис молоді. Вищезгадані вітчизняні науковці виділяють головну особливість ідентичності – усвідомлення ролі і місця у суспільному житті – та головні концепти національної ідентичності: історичну територію або рідний край, спільну історичну пам'ять та мову, спільну культуру, спільну економіку, спільне бачення перспектив розвитку нації.

Питанням про власну ідентифікацію переймалися не тільки вітчизняні науковці, а й науковці зарубіжних країн (ПАР, Сирія, Туніс, Алжир, США, Канада, Великобританія, Німеччина та ін.). За словами В. Воропаєва: «Майже скрізь, куди не глянь, люди переймалися питаннями: «Звідки ми?» і «Хто ми такі?». Отже, ці запитання є важливими не тільки для народів, що побудують нові національні держави, але і для інших держав» [26, с. 84].

Кількість наукових публікацій, конференцій та дослідницьких проєктів (як правило, міжнародних і міждисциплінарних), у яких наявна ідея «створення» або «формування» нової національної (субнаціональної, цивілізаційної, європейської тощо) ідентичності, вражає.

Назвемо хоча би прізвища тих західних учених, які спробували зафіксувати цю проблему, дати дескрипцію її

складових та були найбільш плідними: С. Ентоні [38], Г. Люббе [56], П. Бергер [11], Е. Еріксон [39], Х. Лінц [55], Ю. Габермас [27], Б. Андерсон [3], Е. Гелнер [30], М. Грох [34], С. Леш [54], А. Аппадураї [4], З. Бауман [6], У. Бек [8], Р. Брюбейкер [19] та ін. У працях зазначених науковців розглядалися різні загальнотеоретичні аспекти проблеми ідентичності, такі як:

– чітке розуміння ідентичності, яке дозволяє зробити особисто-цілеспрямований вибір, реалізувати свій професійний потенціал. Цей аспект визначається індивідуальною структурою пріоритетів і цінностей [54];

– інтерперсональний аспект ідентичності, що складається із соціальних ролей і особистої репутації, цей аспект ще називається «соціальною ідентичністю» [11];

– почуття власної ідентичності, її розуміння визначає життєві цілі і завдання індивіда, допомагає оформити йому життєвий шлях. Цей аспект поєднує в собі індивідуальний потенціал з індивідуальною метою, самоповагою і вірою у власні сили [19].

Серед сучасних західних дослідників найбільш розроблену концепцію національної ідентичності запропонували Е. Гелнер, Е. Еріксон та Е. Сміт. Спираючись на реальне багатство становлення етносів і націй, вони проаналізували методологічні проблеми національної ідентичності в рамках некласичної раціональності як рефлексії власного становлення і буття нації в єдності з досвідом переживання і розуміння [30; 38; 39].

Основною працею з проблеми національної ідентичності, на яку в більшості посилаються націологи, є монографія професора Лондонської школи економіки, фахівця з питань створення й розвитку націй Ентоні Сміта [38].

За Е. Смітом, найголовнішими рисами національної ідентичності є:

1) «рідний край або історична територія»;
2) «історична пам’ять та спільні міфи»;
3) «громадська, спільна масова культура»;
4) «обов’язки для всіх членів спільноти та єдині юридичні права»;
5) «спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території» [38, с. 127].

У монографії професора Оксфордського університету «Національна ідентичність» Е. Сміта детально аналізується

поняття «національна ідентичність». Автор виділяє два її аспекти: «колективний та індивідуальний. Колективна ідентичність буває трьох типів. У першому типі провідним чинником виступає чинник роду, який є основоположним, оскільки створює умови для колективних дій. Другий тип пов'язаний із поняттям простору, території. Автор приділяє цьому типу ідентичності значну увагу та вважає його таким, що має суттєву об'єднувальну силу. Третій тип визначається як соціоекономічний, або класовий. Як вважає автор, релігійна та етнічна ідентичність міцно пов'язані та мають спільні риси, тому що спираються на поєднання таких елементів, як культура, міфи, символи та традиції. Як приклад наводиться сучасний стан поляків, сербів, маронітів, персів, шиїтів, сингальців, що належать до етнічних спільнот, ідентичність яких спирається на релігійні критерії диференціації». Користуючись такими міркуваннями, Е. Сміт визначає націю як «сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, спільну економіку та єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів» [38, с. 129].

Англійський філософ Е. Гелнер у своїй праці «Нації і націоналізм» національну ідентичність пов'язує з високим рівнем культури, яку поділяють усі громадяни, незалежно від їхнього соціального стану. І головна роль у формуванні національної ідентичності належить культурі, в основі якої лежить єдина національна мова [30, с. 408].

На його думку, на значущість національної належності впливає не тільки об'єктивна соціальна реальність, але й низка суб'єктивних факторів – рівень освіти індивіда, рівень інтелектуального та духовного розвитку, ерудиція.

Таким чином, такі зарубіжні дослідники, як С. Гантінгтон, Е. Сміт, Е. Гелнер та ін. у своїх роботах торкались означеної теми національної ідентичності, приділяючи увагу дослідженню історичного пізнання, у процесі якого відбувається розвиток історичного мислення, формування національної ідентичності особистості. Однак вони не торкалися проблеми національної ідентичності як чинника формування громадянськості студентської молоді. Бракує досліджень, у яких би достатньо повно і глибоко було розглянуто проблему формування національної ідентичності студентської молоді на основі цілісного концептуального висвітлення. Дискусійним залишається питання щодо

особливостей національної ідентифікації студентської молоді, ототожнення її з національною свідомістю і самосвідомістю.

Для вітчизняних дослідників проблема національної ідентичності студентської молоді в контексті глобалізаційних процесів є відносно новою. В такому випадку звернемо увагу на таку особливість сучасних дослідницьких напрацювань зарубіжних науковців порівняно із вітчизняними: якщо для західних дослідників основа їх наукового інтересу довкола національного та етнополітичного типів ідентичності зумовлена передусім глобалізацією, з її нищівними наслідками для етнічних культур та національних держав, то в Україні – тривалими процесами національного державотворення [37, с. 45].

Незважаючи на те, що становлення української державності зініціювало справжній дослідницький бум у сфері пошуку істинної національної ідентичності, а проблема національної ідентичності студентської молоді лише нещодавно почала обговорюватися на концептуальному рівні у працях І. Петровської [65], В. Огневюка [61], Д. Сладкого [98], К. Терещенко [109], В. Хомрач [112] з яких особливо слід відзначити такі дослідження М. Степико [104], З. Когута [45], Н. Яковенко [116], М. Шульги [115], О. Шевченко [113], Р. Сопівника [101]. Автори торкалися проблем етнічної та національної ідентичності в сучасному українському суспільстві, культурно-цивілізаційної ідентифікації українського народу.

У працях М. Степико [101], О. Шевченко [113], Н. Пелагеші [64] актуалізовано проблеми національної ідентичності української молоді та з'ясовано, що особливості сучасного періоду формування національної ідентичності в Україні характеризуються, з одного боку, потребою реалізації концепції нації на основі цінностей українства, з іншого – потребою реалізації соціально-економічних інтересів громадян незалежно до їх станової, етнічної, релігійної та політичної належності.

Незважаючи на те, що з моменту здобуття Україною суверенітету минуло вже понад 30 р., але досі значна частина українського соціуму, і молоді зокрема, перебуває у невизначеності щодо своєї національної ідентичності.

М. Степико, посилаючись на дані соціологічного опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України в межах моніторингу «Українське суспільство: 1994–2003 рр.», звертає увагу на те, що «тільки 41,1%, тобто менше ніж половина респондентів, уважали себе передусім громадянами України. Для

32,3% респондентів більш важливою була регіональна ідентичність: ця група насамперед бачить себе мешканцем села, району чи міста, у якому живе, а не громадянином України. Ще 13,1% респондентів продовжували ідентифікувати себе з державою СРСР, яка вже не існує. Менш ніж половина етнічних українців співвідносили свою етнічну ідентичність із національною, громадянською» [104, с. 255].

У сучасній українській історіографії (Л. Вікторова [24], А. Карась [41], Є. Когут [45], Н. Яковенко [116] та ін.) проблема національної ідентичності студентської молоді є ключовою при дослідженні проблем витоків української національної ідеї. Дослідженню коріння української національної ідентичності присвячено низку статей із проблем вітчизняної історіографії модерної та ранньомодерної історії України американського історика українського походження Зенона-Євгена Когута.

На думку З.-Є. Когута, формування національної ідентичності серед студентської молоді все ще перебуває на початковій стадії і притаманне лише обмеженому колу національно свідомої молоді. Труднощі становлення української історичної самосвідомості історик пов'язує з колоніальним минулим України: «Швидко й широко прищепити українську візію історії складно, оскільки за імперської російської і радянської влади домінантні інтерпретації стали загальноприйнятими навіть серед багатьох українців. Крім того, консенсусу досягнуто тільки щодо деяких тем та інтерпретацій. Щоб сформувалося бодай попереднє українське бачення, необхідно принаймні видати нові підручники й запровадити нові навчальні плани. Навчальні плани для шкіл та закладів вищої освіти мають також допомогти українському погляду на історію проникнути в ширші кола суспільства» [45, с. 71].

Упевненість З.-Є. Когута в тому, що українські історики повинні допомогти суспільству відшукати його власну національну ідентичність, є співзвучною з думкою Н. Яковенко про те, що академічна історія не заперечує актуальності історії дидактичної, основне завдання якої – утвердження української національної ідентичності [45, с. 72].

В одному з інтерв'ю український історик Н. Яковенко відстоює свою думку щодо розмежування історії на дидактичну й академічну: «На дидактичній історії (передусім підручниковій) ширший загал сприймає свою історію. На дидактичній історії

виростає ціла культурна традиція. Підручники виконують функцію формування юного громадянина, у дидактичній історії має бути присутня легендарна історія, міфологія, пантеон героїв, вона повинна виховувати культуру пам'яті й шанування, визначати національні цінності, формувати національні орієнтири» [116, с. 7].

Е. Овчаренко пов'язує призначення університету із формуванням наукових, культурних і політичних ідей та візій. Найголовнішим завданням університету він уважає генерування ціннісних ідентичностей інтелектуала й громадянина, що самостійно мислить і здатний до саморозвитку: «Від часів Вільгельма фон Гумбольдта університет покликаний виховувати національно свідому еліту, яка, у свою чергу, розвиває власну державу. Якщо ми ведемо мову про призначення університету, то неодмінно повертаємося до ідеї модерності як визначеності в пошуку істини. Ця визначеність формується також через модерний європейський принцип продукування ідентичностей – індивідуальної, національної, європейської» [60, с. 36].

Важливими є також і погляди А. Бойко щодо нової парадигми національно-патріотичного виховання, суб'єкт-суб'єктних взаємин як цінностей сучасної виховної системи [15], М. Боришевського щодо сутності, шляхів та тенденцій розвитку й становлення національної свідомості та самосвідомості особистості сучасної молоді, місця духовних цінностей у системі громадянського виховання [17; 18], О. Вишневського щодо особливостей та закономірностей формування національно-патріотичної свідомості у системі українського виховання [25], Т. Коляди щодо системного підходу до аналізу педагогічних явищ, який передбачає розгляд патріотичного виховання як невід'ємного елемента будь-якого педагогічного процесу [43].

Суттєвим є розуміння Т. Коляди небезпечних тенденцій деградації людського духу за сучасних умов існування національних етносів та актуальності переосмислення ролі молоді в соціальних процесах [47, с. 107].

Праці О. Киричука спрямовані на кристалізацію концепції виховання молодих поколінь України, де аксіологічно-духовна складова має відігравати вирішальну роль [42]. Важливими у побудові системи патріотичного виховання є також і праці О. Кондратюка (де висвітлюються сутність та зміст морального і патріотичного виховання молоді [48]), О. Сухомлинської (де аналізуються структура цінностей та їх роль у формуванні

особистості [106]), Г. Васяновича (де розробляється «моральна культура педагога» [22]), І. Мартинюка (де знаходять висвітлення сутність, зміст і особливості національного й патріотичного виховання в Україні [58]).

Очевидно, вищеозначене має стати настановою до дії для викладачів закладів вищої педагогічної освіти, які мусять змістити акценти в навчально-виховній роботі з метою актуалізації проблеми подолання суспільної аномії, формування національної ідентичності студентської молоді, згуртування майбутньої еліти навколо демократичних цінностей.

В. Огнев'юк водночас зауважує: «що патологічною формою національної ідентичності може бути націоналізм, який намагається спростити світ до національної обмеженості й фанатизму. На відміну від національної ідентичності, яка є відкритою і толерантною, націоналізм абсолютизує націю і вимагає сліпої віри від своїх прихильників. Незважаючи на етнічну належність, націоналісти переконані, що тільки боротьба нації за існування забезпечить її виживання» [61, с. 198].

Убезпечення від цього науковець убачає в освіті, яка має запобігати проявам крайніх націоналістичних тенденцій, водночас сприяючи національній ідентичності молодих людей. «Юнаки і дівчата мають розрізняти національну самообмеженість і багатонаціональне розмаїття. Однак такий підхід також приховує у собі небезпеку денаціоналізації суб'єктів навчально-виховного процесу, до чого закликають деякі американські та європейські політики і вчені» [61, с. 199].

З погляду сформованості національна ідентичність української студентської молоді розглядалася О. Васильченко, яка досліджувала вплив міжнародної трансакції інформування, розвиток та консолідацію суб'єктної ідентичності на індивідуальному, груповому та національному рівнях, також вона торкалась аспекту трансформації цього феномену та його зв'язку з адаптивними механізмами особистості [21, с. 167].

О. Шевченко розглядає національну ідентичність у трьох аспектах: «1) як соціально-психологічний результат когнітивно-емоційних та ціннісних процесів ідентифікації людини з національною спільнотою; 2) як мотиваційно-когнітивне ядро національної самосвідомості особистості; 3) як надзвичайно важливий компонент у структурі загальної соціальної ідентичності особистості, невід'ємну частину Я-образу особистості. Вона

аналізує національну ідентичність як утворення, розвиток якого відбувається протягом усього життя людини, проходячи у своєму становленні низку фаз, котрі пов'язані з віковими етапами психічного та фізичного розвитку людини» [113, с. 17].

З початком XXI століття українське суспільство вступило в якісно новий період розвитку, який супроводжується загостренням суперечностей планетарного маштабу, які зумовлені швидкими темпами науково-технічного прогресу, зростанням потоку інформації, зокрема негативної. Сучасна молодь, серед якої значна частина студентської, зіткнулася з низкою проблем духовного, морально-психологічного характеру, що неадекватно позначаються на формуванні світогляду й життєвих ціннісних орієнтацій та на поведінці. Актуальність проблеми національно-патріотичного виховання молоді полягає і в тому, що, на жаль, втрачається така його важлива складова, як державницько-національна, військово-патріотична. До того ж у сучасному світі відбуваються складні соціально-політичні процеси, загострення міжнародних конфліктів, спалахи тероризму, поширюється транснаціональна злочинність. Підкреслимо, що хоча Україна має за основним законом позаблоковий та без'ядерний статус, але загрози і ризики для її суверенітету та незалежності все ж існують. Яскравим свідченням цього є неоголошена війна, яку веде росія проти України [63, с. 52].

Отже, проблема формування національної ідентичності студентської молоді, національно-духовних і морально-патріотичних цінностей та ідеалів у навчально-виховному процесі ЗВО є надзвичайно важливою з огляду на її роль і місце у формуванні майбутнього фахівця-патріота.

Аналізуючи та порівнюючи всі вищезгадані праці науковців та педагогів, які досліджували педагогічну проблему національної ідентичності студентської молоді, робимо висновок, що, незважаючи на окремі здобутки в цій царині, поза сферою досліджень вищевказаних науковців залишається проблема формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі яка, безперечно, заслуговує на подальше дослідження.

1.2. Нормативно-правове забезпечення формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти

Нормативно-правове забезпечення сфери вищої освіти в Україні – це сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері вищої освіти. Урахування національних стандартів та міжнародного досвіду нормативно-правової бази, у першу чергу, щодо забезпечення якості освіти є насамперед одним із основних факторів, які забезпечують формування національної ідентичності при підготовці кваліфікованого фахівця.

Потрібно зазначити, що за тридцять років незалежності України було прийнято низку законодавчих і нормативних документів, які певним чином стосуються проблеми формування національної ідентичності учнівської та студентської молоді. Вважаємо за доцільне виокремити два етапи у нормативно-правовому забезпеченні означеного процесу: перший етап – 1991–2013 рр.; другий – 2013–2022 рр.).

Розглядаючи перший етап (1991–2013 рр.), слід відзначити, що він позначений екстенсивним (масовим) зростанням вищої освіти. У цей час здебільшого формувалася національна законодавча база розвитку освіти, зокрема вищої.

Вихідними ключовими законодавчими актами, важливими для української вищої школи, стали закони України «Про освіту» (1991, 1996 рр.); «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1991 р.); Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття) (1993 р.); Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.); Закон України «Про вищу освіту» (2002 р.).

Уже з 1991 року в законі України «Про освіту» йдеться про позашкільне навчання і виховання, яке є невід’ємною частиною системи освіти і спрямовується на розвиток здібностей і талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів [87].

Позанавчальна робота проводиться разом із навчально-виховними закладами, сім’єю, трудовими колективами, громадськими організаціями, творчими колективами, товариствами, фондами, громадянами і ґрунтується на принципі добровільності вибору типів закладів, видів діяльності за інтересами [10, с. 14].

До позанавчальних виховних закладів належать: станції, будинки, палаци, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, клуби й центри дитячої, юнацької творчості, бібліотеки, студії, оздоровчі заклади тощо.

У законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1991 р.) йдеться, що національні наукові програми формуються, виходячи з довгострокових інтересів розвитку матеріальної та духовної культури народу України, спрямовані на вирішення найважливіших загальносуспільних проблем і розроблені за принципом свободи слова, що в подальшому стане одним із головних показників національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді [83, с. 24].

Першим документом, який визначав стратегію і пріоритети розвитку вищої освіти, була Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), затверджена постановою Кабінету Міністрів України (3.11.1993 р.).

Програмою визначено стратегічні завдання реформування освіти, серед яких – відродження й розбудова національної системи освіти як найголовнішої ланки виховання свідомих громадян України, формування творчої, освіченої особистості, становлення її морального й фізичного здоров'я; виведення освіти в Україні на рівень розвинених країн світу шляхом докорінних змін її концептуальних, структурних, організаційних засад; подолання панівного становища держави в освітній сфері, глибока демократизація освіти [72, с. 13].

І. Кресіною визначено такі стратегічні напрями реформування освіти: розбудова національної системи освіти з урахуванням істотних змін у всіх сферах сучасного життя України; забезпечення моральної, психологічної та інтелектуальної готовності всіх громадян до здобуття вищої освіти; досягнення якісно нового рівня у вивченні основних навчальних дисциплін і надання можливостей кожному вдосконалювати освіту постійно, оволодівати новими професіями; забезпечення у навчальних закладах відповідних умов для навчання й виховання психічно та фізично здорової особи; запобігання наркоманії, пияцтву, насильству [51, с. 88].

Програмою було також визначено основні шляхи реформування освіти: створення атмосфери загальнодержавного, усенародного сприяння освіті; подолання знецінення загальнолюдських гуманістичних цінностей і національного

нігілізму; забезпечення розвитку сучасної освіти на основі нових прогресивних концепцій, технологій [95, с. 57].

Шляхи реформування виховання: необхідність реформування змісту виховання, наповнення його національно-історичними надбаннями українського народу; упровадження нових виховних систем, підходів, форм і методів виховання; розвиток різноманітних молодіжних об'єднань за інтересами; організація сімейного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу [97, с. 22].

Окремим розділом цієї програми є «Національне виховання, як органічний компонент сучасної освіти, що охоплює всі компоненти системи освіти. В основу національного виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь».

У Концепції громадянської освіти та виховання в Україні, головна мета національного виховання – «успадкування духовно-моральних надбань українського народу, набуття молодим поколінням досвіду соціалізації, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, незалежно від національної належності, формування у сучасної молоді особистісних рис громадян України, фізичної досконалості, розвиненої духовності, правової, трудової, моральної, художньо-естетичної, екологічної культури [97, с. 41].

Пріоритетні напрями реформування виховання студентської молоді:

- формування національної самосвідомості, любові до свого народу, рідної землі, готовності захищати свою державу, бажання працювати задля її розквіту держави;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до жінки-матері, батьків, історії та культури рідного народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до звичаїв, культури, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості, створення умов для вільного вибору нею своєї світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: справедливості, правди, доброти, патріотизму, працелюбності, інших доброчинностей;

– формування працелюбної, творчої, особистості виховання цивілізованого господаря;
– забезпечення повноцінного фізичного розвитку молоді, охорони та зміцнення їхнього здоров'я;
– виховання поваги до державної символіки, Конституції, законодавства України;
– формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
– забезпечення високої вихованості особистості і художньо-естетичної освіченості;
– формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою;
– розвиток талантів і індивідуальних здібностей молоді, забезпечення умов самореалізації;
– формування у молоді уміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин.

Отже, у порівнянні з першими освітніми законами України 1991 року, у державній національній програмі «Освіта: Україна XXI століття» від 1993 року визначено головну спрямованість національної освіти, яка полягає у невіддільності сучасної освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з народними традиціями і національною історією, збагаченні і збереженні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку і гармонізації національних відносин.

Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) говорить про те: що наявна система освіти в Україні перебуває у стані, яка не задовольняє вимог, що постають перед нею в умовах сучасної розбудови української державності, духовного та культурного відродження українського народу. Це виявляється насамперед у невідповідності освіти запитам особистості, світовим досягненням людства та суспільним потребам; у знеціненні інтелектуальної діяльності та соціального престижу освіченості; у спотворенні функцій та цілей освіти; бюрократизації всіх ланок сучасної освітньої системи» [72, с. 18].

О. Гора зазначає, що одним із найважливіших стратегічних завданнь реформування освіти в Українській державі є відродження і розбудова національної системи освіти: як найважливішої ланки сучасного виховання студентської молоді

Української держави, формування творчої, освіченої особистості, становлення її морального і фізичного здоров'я, відтворення й трансляції духовності і культури в усій різноманітності світових та вітчизняних зразків, забезпечення пріоритетності розвитку людини [32, с. 97].

М. Грушевський писав: «Національне виховання в Українській державі має бути спрямоване на формування у студентської молоді національної ідентичності, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, інших соціально значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури» [35, с. 141].

В основу національного виховання мають бути покладені принципи єдності сім'ї і школи, гуманізму, демократизму, наступності та спадкоємності поколінь [23, с. 197].

На думку Д. Гьохкан: головна мета національного виховання – набуття соціального досвіду студентською молоддю, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, успадкування духовних надбань українського народу, формування у сучасної молоді, незалежно від національної належності, патріотичних рис громадян Української держави, фізичної досконалості, розвиненої духовності, правової, трудової, моральної, художньо-естетичної, екологічної культури [36, с. 35].

За державною національною програмою «Освіта», пріоритетними напрямками реформування виховання є:

– «формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності
її захищати»;

– «забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до
батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу»;

– «формування високої мовної культури, оволодіння українською
мовою»;

– «прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну» [6, с. 15].

На жаль, основні положення Концепції та Національної програми освіти значною мірою залишаються ще не реалізованими.

У законі України «Про освіту» (1996 р.): вища освіта забезпечує фундаментальну професійну, наукову та практичну підготовку, удосконалення наукової та професійної підготовки,

здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їхніх інтересів, здібностей і покликань підвищення їхньої кваліфікації та перепідготовку [87, с. 77].

Вища освіта здійснюється на базі повної загальної освіти. До закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів, можуть прийматися особи, що мають базову загальну середню освіту. Вищими закладами освіти є: технікум (училище), коледж, інститут, консерваторія, академія, університет та ін. [114, с. 10].

Головними засадами цього закону стали: гуманізм, демократія, національна свідомість, взаємоповага між націями і народами [87, с. 78].

Іншим законодавчим актом, який стосується формування національної ідентичності студентської молоді, стала Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. У 3-му розділі доктрини підкреслено: що національне виховання є одним із основних пріоритетів, органічною складовою освіти. Основна мета якого – виховання патріота, свідомого громадянина, набуття сучасною молоддю соціального досвіду, високої культури національно-патріотичних взаємовідносин, формування у молоді уміння та потреби жити в громадянському суспільстві, фізичної та духовної досконалості, трудової, художньо-естетичної, моральної, екологічної культури [85, с. 48].

Національне виховання спрямоване на залучення студентської молоді до глибинних пластів національної духовності і культури, формування у дітей та молоді національно-світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної і світової культури. Головними складовими національного виховання є патріотичне та громадянське виховання [52, с. 107].

Закон «Про вищу освіту в Україні» від 17 січня 2002 року за № 2984–III спрямований на врегулювання суспільних відносин у галузі виховання, навчання, професійної підготовки громадян України. Закон встановлює правові, фінансові, організаційні та інші засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для самореалізації молоді, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях [67, с. 12].

У законі України «Про вищу освіту» сказано: «що одним із основних завдань закладу вищої освіти є: формування особистості

шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, уміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах» [67, с. 13].

Протягом вказаного періоду (1991–2013 рр.) було розроблено низку концепцій, серед яких:

– Концепція національної системи виховання (1996);
– Концепція національно-патріотичного виховання (2009);
– Концепція Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян (2013 р.) [78; 91; 92].

Серед виховних напрямів Концепції національної системи виховання (1996 р.) найбільш актуальними визнано: «патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності та закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу (patria) як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін» [91, с. 45].

В основу системи формування національної ідентичності покладено ідею розвитку української держави як консолідуючого чинника розвитку української політичної нації та українського суспільства [91, с. 46].

У Концепції національної системи виховання йдеться про те що: «національно-патріотичне виховання не повинно прищеплювати ідеї культурного імперіалізму, тобто способу споглядання світу лише очима власної культури». Ця Концепція виходить з ідеї об’єднання різноманітних народів, етнічних та національних груп, які проживають на території України, довкола ідеї українського громадянства та державності, національної ідентичності, що виступають загальними надбаннями, забезпечують всебічний соціальний та культурний розвиток молоді. Українська держава заперечує будь-які форми дискримінації, підтримуючи всі культури і мови, що зазнали такої дискримінації в часи колоніальної залежності України [91, с. 47].

На жаль, донедавна українська освіта не мала позитивної і переконливої традиції, досвіду формування національної ідентичності серед дітей та молоді, у попередні часи боялися

взагалі терміна «національний», а «патріотичне виховання» та «національну ідентичність» сприймали винятково в етнонародному або неорадянському вимірі [57, с. 11].

В основу системи національно-патріотичного виховання концепції національно-патріотичного виховання молоді (2009 р.) покладено ідею розвитку української державності як консолідуючий чинник розвитку суспільства й нації в цілому. Форми й методи виховання базуються на українських народних традиціях, кращих надбаннях національної та світової педагогіки і психології [78, с. 49].

У 2012 р. для схвалення було запропоновано нову Концепцію громадянської освіти та виховання. Вона містила такі самі визначення, як і Концепція 2009 р., яка посилалася на патріотизм, мораль і духовний розвиток, з одного боку, і на демократію, права людини та обов'язки, з іншого боку. Крім того, вона містила твердження про те, що освіта має фокусуватися на духовному і моральному розвитку. У деяких розділах визнавалася необхідність компетентнісного підходу та навчання, спрямованого на особистість, з акцентом на вміннях та навичках. Національне виховання було визнане наскрізним. Проєкт самої концепції був створений на основі різних текстів і тому містив багато неузгоджених і суперечливих визначень. Він так і не був схвалений [49, с. 311].

У Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян 2013 року серед виховних напрямів найбільш актуальними визнано: «патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування національної свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу (patria) як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін; в основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації. Важливу роль у просвітницькій діяльності посідає відновлення історичної пам'яті про тривалі державницькі традиції України» [92, с. 78].

Отже, у період 1991–2013 рр. створювалася функціональна та самодостатня національна освітня система, що здебільшого зберегла традиції минулого і прогресивні здобутки, стала краще відповідати новим суспільним відносинам і водночас накопичила інноваційний потенціал для подальшого розвитку. Розпочатий з прийняття у 1991 р. законів про освіту та наукову і науково-технічну діяльність, цей період національної освітньої самоідентифікації завершився остаточною дезінтеграцією української освіти з пострадянським освітнім простором, закладенням основ національного освітнього законодавства, прийняттям Національної доктрини розвитку освіти на перспективу.

У період 2013–2022 рр. державна освітня політика здійснювалася в умовах розширення спектру трансформаційних впливів європейської інтеграції та світової глобалізації.

На цьому етапі було прийнято перші нормативні документи та концепції, які стосувалися й проблеми формування національної ідентичності учнівської та студентської молоді. До таких потрібно віднести Укази Президента; постанови, розпорядження, доручення Кабінету Міністрів України; Накази МОН.

Головними складовими нормативно-правих актів 2013–2022 рр. є громадянське та національно-патріотичне виховання. Національно-патріотичне виховання має здійснюватися на всіх стадіях навчання студентської молоді, забезпечувати всебічний розвиток, цілісність і гармонійність особистості, розвиток її здібностей та обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його культури й духовності, виховання громадянина, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання України [46, с. 12].

Розглянемо детальніше нормативно-правове забезпечення щодо формування національної ідентичності студентської молоді.

2014 рік

Укази Президента України від 2014 року за № 872 «Про День Гідності та Свободи», за № 871 «Про День Соборності України» та за № 806 «Про День захисника України» видані з метою утвердження в Україні ідеалів демократії та свободи, збереження та донесення до сучасного і майбутніх поколінь об’єктивної інформації про доленосні події в Україні початку XXI століття, а також ушанування патріотизму й мужності громадян. Виховання

громадянина-патріота відбувається водночас із процесом об'єднання українського суспільства в єдину політичну націю. За умов поліетнічної держави таке патріотичне виховання покликане сприяти соборності, цілісності України, що є серцевиною української національної ідентичності. Складний процес згуртування різних етносів і народностей України для розбудови, національного відродження й удосконалення суверенної правової держави та громадянського суспільства відбувається на основі демократичних цінностей, які виростають із національних цінностей і поєднуються у громадянському, національно-патріотичному вихованні [70, с. 24].

М. Степико писав: «На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денаціоналізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей»; зокрема:

– «поваги до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України)»;

– «участі у громадсько-політичному житті країни»;

– «поваги до прав людини»;

– «верховенства права»;

– «толерантного ставлення до переконань і цінностей представників іншої культури, а також до національно-мовних та регіональних особливостей»;

– «рівності всіх перед законом»;

– «готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність України» [104, с. 208].

2015 рік

В Указах Президента України за № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки», за № 334/2015 «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді»; постанова Верховної Ради України від 12.05.2015 р. за № 373-VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді»; розпорядженні від 25 грудня 2015 р. за № 1400-р «Про затвердження плану заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2016 рік»;

наказах МОН за № 641 від 16.06.15 року «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», за № 768 від 16.07.15 року «Про національно-патріотичне виховання в системі освіти» проголошено про:

– створення інформаційно-методичного забезпечення, нормативно-правового підґрунтя для здійснення національно-патріотичного виховання молоді та дітей [82];

– створення Центру національно-патріотичного виховання у підпорядкуванні Міністерства освіти і науки України [88];

– створення інформаційного ресурсу, присвяченого цій тематиці [69];

– розроблення програм, навчально-методичних посібників із предметів гуманітарно-соціального спрямування для позашкільних, дошкільних, загальноосвітніх та закладів вищої освіти, спрямованих на патріотичне виховання молоді [69];

– підготовку та видання методичних рекомендацій і науково-методичних посібників з організації виховних заходів, центрів патріотичного виховання, роботи клубів тощо [81];

– проведення моніторингу системи національно-патріотичного виховання дітей та молоді за допомогою психологічного тестування, анкетування, соціологічних опитувань [77];

– створення банку передового педагогічного досвіду на інформаційному веб-ресурсі, проведення науково-методичних конференцій [84];

– аналіз здобутого, встановлення досягнень і викликів, корекцію навчально-виховних впливів з урахуванням результатів моніторингу [76].

О. Васильченко вважає, що у «результаті впровадження системи національно-патріотичного виховання очікується:

– забезпечення у молодого покоління розвинутої патріотичної свідомості і відповідальності, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про спільне благо, збереження та шанування національної пам’яті;

– зацікавленість молоді щодо служби у Збройних силах України, готовність до захисту України та виконання громадянського і конституційного обов’язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, з метою становлення її як правової, демократичної, соціальної держави;

– створення ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання молоді» [20, с. 374].

Важливо, щоб кожен заклад вищої освіти став для студентської молоді осередком становлення громадянина – патріота України, який готовий брати на себе відповідальність, самовіддано працювати на розбудову країни як соціальної, правової, демократичної, незалежної, суверенної держави, сприяти єдності української політичної нації, забезпечувати її національну безпеку та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві [3, с. 209].

Важливим чинником формування національної ідентичності є феномен Майдану – вимовного свідчення жертовності заради поваги до людської гідності та дотримання прав людини, відстоювання національно-патріотичних інтересів заради досягнення спільної мети через відмову учасників від особистого; полірелігійності, багатомовності. Зміст національно-патріотичних заходів має позиціонувати Майдан як спосіб безпрецендентного дотепер у світовій історії мирного спільного протесту українців у відповідь на порушення їхніх основних прав громадянина і людини з боку недемократичного політичного режиму в країні [9, с. 180].

2016 рік

Реалізація попередніх нормативно-правових документів дала певні позитивні результати. Напрацьовано нові способи підтримки молоді, проте існує ще багато проблем, пов’язаних із достатньо низьким рівнем патріотичної та громадської активності молоді. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. за № 148 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» ґрунтується на системі загальноєвропейських принципів: реалістичності Програми, відкритості, рівності можливостей, дієвому та відповідальному підході, а також безпосередньому залученні студентської молоді до її виконання [75, с. 43], що сприятиме:

– посиленню ролі сучасної молоді у суспільно-політичному житті держави та становленню її як одного із ключових суб’єктів державної політики у молодіжній сфері;
– дієвій співпраці із залученням громадянського суспільства;
– органічному поєднанню в ціннісних орієнтаціях молоді патріотизму та громадянської позиції;

– фінансуванню заходів з виконання Програми за рахунок надходжень від донорських та благодійних фондів, місцевого та державного бюджетів;
– створенню умов для розширення соціальних гарантій молоді;
– підвищенню рівня доступу студентської молоді до якісної освіти та створенню умов для її зайнятості [101, с. 229].

З метою раціонального використання ресурсів Програма передбачає «концентрацію зусиль на таких пріоритетних завданнях:

– формування громадянської позиції і національно-патріотичне виховання – шляхом здійснення заходів, спрямованих на відродження національно-патріотичного виховання, утвердження громадянської свідомості і активної життєвої позиції молоді;
– розвиток неформальної освіти – шляхом здійснення заходів, спрямованих на набуття молодими людьми знань, навичок та інших компетентностей поза системою освіти, зокрема шляхом участі у волонтерській діяльності;
– зайнятість молоді – шляхом створення умов та здійснення заходів, спрямованих на працевлаштування молоді (забезпечення первинної і вторинної зайнятості та самозайнятості молоді);
– партнерська підтримка молоді, що проживає на тимчасово окупованій території України, та внутрішньо переміщених осіб – шляхом здійснення заходів, спрямованих на соціальне становлення та підтримку молоді з числа внутрішньо переміщених осіб [74, с. 48].

2017–2019 рр.

Затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки.

Згідно з планом: «у національно-патріотичному вихованні дітей та молоді важливо використати і виховний потенціал, пов’язаний із героїзмом українців, які боролися в арміях держав-учасників Антигітлерівської коаліції та в рухах опору нацистській Німеччині та її союзникам під час Другої світової війни 1939–1945 років, учасників міжнародних операцій з підтримки миру і безпеки» [80, с. 48].

Також одним із важливих факторів національно-патріотичного виховання має бути шанобливе ставлення до пам'яті про жертв комуністичного та інших тоталітарних режимів в Україні, зокрема жертв Голодомору, політичних репресій і депортацій [112, с. 18].

Водночас важливим компонентом національно-патріотичного виховання має стати поширення інформації про досягнення наших співвітчизників та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту [102, с. 145].

2019–2021 рр.

Указом Президента України за № 286/2019 від 18.05.2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» основою системи національно-патріотичного виховання покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника формування патріотизму та утвердження національних цінностей [89, с. 57].

Зі Стратегії: «Основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання». Метою Стратегії є: «визначення основних напрямів та пріоритетів національно-патріотичного виховання, зокрема дітей та молоді, розвитку відповідних інститутів держави і суспільства, забезпечення комплексного наповнення національно-патріотичного виховання на основі:

- формування національно-культурної громадянської ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку суспільно-державницьких та духовно-моральних цінностей українського народу;
- розвитку діяльнісної відданості у розбудові України як суверенної держави, формування активної громадянської та державницької позиції, почуття власної та національної гідності;
- скоординованої роботи та взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання, їх ефективної співпраці з громадськістю;
- постійного формування широкої громадської підтримки процесів національно-патріотичного виховання, розширення ролі та можливостей громадських об'єднань,

підвищення ролі сім'ї, активної участі волонтерів, активістів» [89, с. 61].

На відміну від стратегії 2019 року, Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України 2019 року спирається на: «загальнопедагогічні принципи виховання, такі як дитиноцентризм, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, урахування вікових та індивідуальних особливостей». Водночас національно-патріотичне виховання має власні принципи, що відображають його специфіку. «Серед них:

– принцип національної спрямованості, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури;
– принцип самоактивності й саморегуляції забезпечує розвиток у вихованця суб'єктних характеристик;
– принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір;
– принцип соціальної відповідальності зумовлює потребу узгодження змісту і методів національно-патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією;
– принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців;
– принцип міжпоколінної наступності зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні» [76, с. 25].

У результаті впровадження системи національно-патріотичного виховання очікується:

– забезпечення формування у молодого покоління розвинутої патріотичної відповідальності і свідомості, почуття любові до Батьківщини, вірності, збереження та шанування національної пам'яті, турботи про спільне благо;
– зацікавленість молоді щодо служби у Збройних силах України, готовність до захисту України та виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України з метою становлення її як соціальної, правової, демократичної держави;

– збереження стабільності в суспільстві, економічному та соціальному розвитку країни, зміцнення її безпеки та обороноздатності;
– створення продуктивної виховної системи національно-патріотичного виховання молоді;
– об'єднання зусиль суспільних інституцій у справі виховання молодого покоління [10, с. 108].

Необхідною умовою втілення Концепції у практику є широке обговорення її завдань і положень, проведення круглих столів, конференцій, семінарів, що будуть актуалізувати порушені цією Концепцією питання і завдання та спонукатимуть до розроблення конкретних заходів з їх реалізації [47, с. 117].

Наступним законодавчим актом щодо формування національної ідентичності студентської молоді стала – державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 р.

Мета державної програми:
– «підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки»;
– «забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя» [73, с. 18].

У Законі України «Про основні засади молодіжної політики» йдеться про розвиток національної системи вищої освіти, яка повинна формуватися адекватно до сучасних глобалізаційних і інтеграційних процесів, вимог переходу до постіндустріальної цивілізації, що гарантуватиме стійкий рух та розвиток України в першій чверті XXI століття, інтегрування національної системи освіти в європейський і світовий освітній простір [10, с. 16].

2022 рік

Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 втратив чинність 06.06.2022, адже у період війни, яку російська федерація розв'язала і веде проти України, виникає невідкладна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового сучасного українця, що діє на основі національно-патріотичних та європейських цінностей.

Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як базової якості особистості і як почуття. При цьому потрібно враховувати, що Україна має величну і давню культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають міцним підгрунтям і потужним джерелом виховання дітей і молоді. Вони уже ввійшли до загальновиховного і освітнього простору, але нинішні суспільні процеси вимагають їх переосмислення, яке відкриває нові можливості для освітньо-виховної сфери.

Формування ціннісних орієнтирів і національної самосвідомості у дітей та молоді повинно звідбуватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу на самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху. Також національно-патріотичне виховання має здійснюватися на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні 2004, 2013–2014 років, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим російською федерацією, війни російською федерацією проти України.

На жаль, до сьогодні, українська освіта не мала позитивної і переконливої україноцентричної традиції, досвіду щодо виховання патріотизму в дітей та молоді, у попередні часи боялися взагалі терміну «національний», а «патріотичне виховання» сприймали винятково в нерадянському просторі.

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денаціоналізації, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей:

– повага до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України);
– активна участь у громадсько-політичному житті країни;

– верховенство права, повага до прав людини;
– готовності до природоохоронної діяльності;
– толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури;
– готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Процес патріотичного виховання студентської молоді повинен мати випереджувальний характер, відповідати віковим та сенситивним періодам розвитку дитини та особистісним характеристикам, ґрунтуватися на морально-етичних засадах [14, с. 20].

Досягнення мети формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі можливе лише за умови комплексного підходу і врахування всього нормативно-правового забезпечення закладів вищої педагогічної освіти.

Г. Овчаренко вважає, що «сьогодні особливо важливого значення набуває формування почуття патріотизму, національної самосвідомості студентської молоді як запоруки її активної участі в соціально-економічній діяльності держави, гарантії національної безпеки України. Тому освітньо-виховний процес у закладі вищої освіти необхідно вибудовувати таким чином, щоб пробудити в молоді національні почуття, виховати в них повагу та любов до свого народу, до його споконвічних моральних і духовних здобутків, а також самоповагу й гордість за свою Батьківщину, і на цій основі формувати суспільно значущі особистісні риси громадянина України: національну свідомість, духовність, громадянську відповідальність, патріотизм» [60, с. 35].

О. Радченко зазначає: «Важливо, щоб уся система освіти у закладах вищої педагогічної освіти спрямовувалася на те, щоб кожен студент глибоко відчував і усвідомлював серцем, душею і розумом зміст тріади фундаментальних понять – культура минулих епох, сучасна культура і культура майбутнього. Зміст цих понять відображає різні етапи розвитку національної культури. Студентська молодь переконується в тому, що особистість, яка глибоко знає культуру минулих епох розвитку рідного народу, глибше сприймає і розуміє сучасну культуру і турбується про культуру майбутнього. Кожен викладач повинен створити чітку систему роботи, спрямовану на формування національної свідомості. Високий рівень сформованості національної свідомості

стимулює кожного майбутнього фахівця глибоко пізнавати ідейні, моральні, духовні багатства рідного народу, турбуватися про природу рідної землі, зберігати етнічне середовище, розвивати матеріальну і духовну культуру» [93, с. 138].

Вищевказані чинники детермінують необхідність вироблення державної політики щодо забезпечення якості виховання в закладах вищої педагогічної освіти та збереження національної ідентичності студентської молоді, яка має впроваджуватися у систему вищої освіти України та в процес виховання студентської молоді [94, с. 151].

У процесі формування національної ідентичності студентської молоді важливу роль відіграє національна складова у змісті професійної підготовки фахівця, яка має бути представлена змістом навчального матеріалу та виступати потужним фактором національної ідентичності студентської молоді, тому що, має бути спрямований в першу чергу на підвищення рівня когнітивної складової національної ідентичності в цілому [98, с. 110].

За цих умов зростає значущість особистості студента як транслятора та основного джерела національних цінностей. У процесі збереження національної ідентичноості освітньої системи кадрова політика набуває особливого значення з метою недопущення поширення антиукраїнської пропаганди та міфологем «русского мира» в університетах. Кадровий ресурс має формуватися на засадах патріотизму, вірності своїй справі й послідовної громадянської позиції [8, с. 60].

Життя в сучасному українському плюралістично-безідейному суспільстві, у якому національна ідея – лише предмет наукового дискурсу, а не наріжний камінь державотворення, актуалізує як ніколи домінування в освітньо-виховному процесі національного аспекту. Серед вихідних принципів збереження національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти України має бути принцип національної спрямованості, національного самовизначення освітнього процесу, що підкреслює органічний зв’язок освіти з національною історією, традиціями, її роль у збереженні та збагаченні культури українського народу, формуванні національної ідентичності. Для цього потрібно подолати недостатню поінформованість українського суспільства (особливо на Сході і Півдні держави) щодо питань власної історії, походження, мовних витоків, якими породжується однобічно-компліментарне бачення ролі росії в історії України, ототожнення

помітною частиною громадян України з російським культурним полем, популярність серед них базових історичних і політичних міфів радянської доби, риторики православного месіанізму (Україна як «держава, що не відбулася», «братерство українців і росіян», «один народ», «єдиний православний простір», «природні економічні взаємини» тощо) [6, с. 301].

Так, за даними опитування, проведеного Центром Разумкова у 2016 р., 44% опитаних розмовляють удома українською мовою, 5% – переважно українською, 13% опитаних – російською мовою, 11% – в більшості російською, а 25% громадян розмовляють вдома іноді українською, іноді – російською. Нагальним завданням у контексті збереження національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої освіти постає формування у студентів потреби спілкуватися державною мовою та користуватися україномовними підручниками, навчальними посібниками, методичними матеріалами. Цьому має слугувати зміна методики викладання української мови – від системно-описової до комунікативно-діяльнісної, акцентування уваги не стільки на запам'ятовуванні студентами системи правил, скільки розумінні ними закономірностей їх функціонування, універсальності й вживаності української мови в різних життєвих ситуаціях та формування комунікативних умінь і навичок. Культурна консолідація та підтримка, зміцнення й поширення української мови як єдиної державної є умовою її виживання та державного мовного самоствердження, ключовим чинником єднання населення в межах унітарної країни [110, с. 17].

Таким чином, формування цілісної системи національної ідентичності студентської молоді у закладах вищої педагогічної освіти можливе шляхом реалізації низки виховних завдань, а саме:

- забезпечити сприятливі умови для самореалізації особистості відповідно до її інтересів та суспільних вимог;
- реалізація індивідуального підходу до особистості, відмова від уніфікації у вихованні, орієнтування на «усередненого» вихованця;
- сприяти набуттю студентською молоддю соціального досвіду, успадкування ними духовних надбань українського народу;
- формувати почуття національної свідомості, патріотизму і духовності, любові до свого народу, його історії, рідної землі, родини, пошани за минуле, і сучасне – якостей, які

безпосередньо впливають на досягнення достатнього рівня обороноздатності держави та зміцнення її могутності на основі героїчних прикладів з історії українського народу, зокрема у Другій світовій війні, національно-визвольних змаганнях, і сучасних Збройних сил України;

– консолідувати діяльність органів державного управління та місцевого самоврядування, загальноосвітніх закладів, молодіжних, дитячих, громадських, ветеранських і релігійних організацій у сфері національно-патріотичного виховання;
– утверджувати в масовій свідомості громадян об'єктивну оцінку ролі Збройних сил України в українській історій, спадкоємність розвитку війська в обстоюванні ідеалів державності та незалежності;
– сприяти створенню і діяльності установ патріотичного виховання молоді, військово-спортивних секцій, військово-патріотичних клубів, молодіжних козацьких осередків;
– забезпечувати духовну єдність поколінь, виховання поваги до батьків, та людей старшого віку, піклування про молодших та хворих;
– виховувати правову культуру, повагу до Конституції України, державної символіки, Законів України;
– культивувати кращі риси української ментальності (повагу до жінки, матері, працелюбність, свободу, зв'язок із природою);
– охороняти й зміцнювати психічне, фізичне та духовне здоров'я;
– спонукати молодь до протидії проявам аморальності, антигромадянській діяльності, правопорушенням, бездуховності;
– формувати психологічну та фізичну готовність молоді до виконання конституційного і громадянського обов'язку щодо захисту національних інтересів й незалежності держави, формувати і розвивати мотивацію до служби в Збройних силах України, підвищувати престиж військової служби, військово-професійного орієнтування молоді;
– сприяти ефективній діяльності позашкільних закладів, центрів патріотичного виховання молоді, громадським дитячим і молодіжним організаціям стосовно національно-патріотичного виховання [59, с. 113].

У руслі сказаного відзначимо що, виховання студентської молоді розглядаємо як пріоритетний напрям освітньо-виховної діяльності професорсько-викладацького складу кожного закладу вищої педагогічної освіти. Тому мету виховання студентської молоді вбачаємо у формуванні і розвитку якостей громадянина і патріота України, фахівця-професіонала і високоморальної особистості.

Для досягнення цієї мети О. Сухомлинська передбачає комплексне розв'язання низки завдань. Подаємо їх із урахуванням функціональних обов'язків професорсько-викладацького складу:

– формувати почуття відповідальності викладача перед студентами;
– підвищувати рівень педагогічної культури;
– розвивати прагнення бути особистим прикладом для студентської молоді;
– прищеплювати уміння і навички до самонавчання, самовиховання, обміну досвідом і підвищення кваліфікації.

Для студентської молоді:

– шанобливо ставитися до професорсько-викладацького складу, кураторів груп і старост;
– дотримуватися високої навчальної дисципліни й особистої відповідальності за оволодіння дисциплінами і підвищення професійної майстерності;
– розвивати наполегливість у подоланні труднощів у процесі вивчення дисциплін, сумлінно опанувати майбутню спеціальність [106, с. 4].

Як стверджує К. Терещенко: «ефективному формуванню національної ідентичності студентської молоді сприяють такі чинники:

– наявність програм державно-національного виховання молоді;
– об'єднання зусиль громадських організацій і засобів масової інформації у вихованні молодого покоління українців;
– підготовка відповідно до сучасних вимог кадрового і матеріально-технічного забезпечення виховного процесу в університеті;
– удосконалення системи підготовки суб'єктів виховання в університеті;
– оптимізація організаційно-штатної структури суб'єктів виховної діяльності й уточнення їхніх функцій і завдань;

– підвищення особистої відповідальності суб'єктів виховної діяльності й удосконалення методів їхньої педагогічної діяльності» [109, с. 392].

Крім нормативно-правового забезпечення на вищому законодавчому рівні, ще є внутрішні університетські способи формування національної ідентичності студентської молоді, такі як:

– залучення студентської молоді до участі в заходах національно-патріотичного спрямування, приурочених до державних та відомчих свят, пам'ятних дат української історії;
– проведення на кураторських годинах тематичних бесід та виховних годин;
– проведення лекцій, бесід, виховних заходів з метою формування у молоді розуміння про єдність і соборність України;
– ознайомлення з нормами, принципами чинного законодавства України.

Як стверджує Г. Ставицький: «для вдосконалення нормативно-правового забезпечення формування національної ідентичності студентської молоді потрібні:

– підготовка нормативно-правових документів з питань національно- патріотичного виховання студентської молоді, внесення відповідних змін до законодавства;
– розроблення державних і громадських заходів з інформаційної безпеки, спрямованих на запобігання негативним наслідкам впливу інформаційної війни;
– «розроблення порядку державного фінансування заходів, спрямованих і на національно-патріотичне виховання студентської молоді;
– забезпечення активної участі сім'ї та родини у фізичному і моральному розвитку здорової, патріотично налаштованої юної особистості» [103, с. 146].

Таким чином, формування національної ідентичності є складовою всебічного розвитку студентської молоді, а відповідно, освітньо-виховне середовище є надзвичайно важливою складовою в ідентифікаційних процесах.

Ураховуючи той факт, що на сьогодні сформованість національної ідентичності студентської молоді не відповідає сучасним вимогам через низькі показники знань із державної мови,

вивчати свою історію, небажання захищати свою країну, то приходимо до висновку, що існує нагальна потреба у розробці та розширенні нормативно-правового забезпечення освітньої системи, яка б, з одного боку, готувала висококваліфікованого спеціаліста у певній галузі знань, а з іншого боку – виховувала національно-налаштовану, соціально-активну, різнобічно підготовлену особистість.

Отже, нормативно-правове забезпечення (Національні доктрини розвитку освіти, Державна національна програма, Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання, закони України, Концепції національного виховання, Національні стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, укази президента, накази МОН та ін.) розкриває сутність формування національної ідентичності студентської молоді у закладах вищої педагогічної освіти. В нормативних документах наголошено, що збереження національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у процесі її інтернаціоналізації є гарантією збереження кращих традицій і досвіду національної вищої освіти, а також важливим чинником формування духовно-інтелектуального потенціалу нації та соціокультурного простору України в цілому.

1.3. Понятєво-категоріальний апарат дослідження

Аналіз понятєво-категоріального апарату дослідження передбачає реконструкцію ключових категорій у контексті найбільш узагальнених концептуальних підходів до тлумачення поняття «національна ідентичність студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти в позааудиторній роботі». Дослідження означеної проблеми суттєво ускладнюється тим, що на сьогодні в сучасній науковій думці відсутня єдність поглядів на тлумачення таких понять, як «ідентичність», «національна ідентичність», «позааудиторна робота» та ін.

Питання становлення поняття «ідентичність» на сучасному етапі розвитку науки набуває все більшої актуальності у наукових дослідженнях. Практичне значення такого вивчення полягає в тому, що історіографічний дискурс дає змогу структурувати компоненти феномену ідентичності й сприяти розробці стратегій її формування. Як у контексті теоретичних, так і практичних

педагогічних розробок це питання постає як одне з найважливіших [96, с. 16].

Етимологічно поняття «ідентичність» походить від латинського слова «indenticus», що означає «ототожнений», «одинаковий». Це поняття в науці є досить новим. Скажімо, у зарубіжній науковій думці воно утвердилося тільки з другої половини XX століття, а у вітчизняній – тільки після 1990 року [13, с. 6].

Сьогодні «ідентичність» стало одним із центральних детермінант для усвідомлення реалій довкілля. Означене поняття широко використовується у різноманітних науках: етнології, історії, філософії, політології, психології, соціології, геополітиці та ін. Упродовж багатьох століть філософсько-історичне осмислення ідентичності відбувається у рамках проблеми ідентифікації як основної характеристики буття. У класичній формі питання ідентичності досліджували античні філософи (Арістотель, Парменід, Платон, неоплатоники) [14, с. 287].

Проблема ідентичності розроблялась також Е. Еріксоном, Дж. А. Аппадураї, З. Бауманом та іншими ученими. Е. Еріксон вважається беззаперечним засновником теорії ідентичності. Вперше його погляди було опубліковано у праці «Дитинство і суспільство». Е. Еріксон наголошував на фундаментальному зв'язку між ідентичністю людини і суспільством. За Еріксоном, ідентичність – це соціалізована частина «Я». Зазначимо, що вчений не запропонував точного визначення поняття «ідентичність». В підсумку він розумів ідентичність як суб'єктивне одухотворене відчуття тотожності й цілісності [39, с. 207].

Е. Еріксон справедливо відзначав, що ідентичність – це певна незмінна, раз і назавжди отримана чи успадкована характеристика особистості, проте, її природа – динамічна та процесуальна. Ця ж ідея розкривається у запропонованому ним понятті «криза ідентичності», що означає перехід від однієї стадії життя до наступної, у ході чого має місце становлення нових типів ідентичності [39, с. 209].

Такі вітчизняні науковці, як З. Бжезінський [12], А. Бойко [16], С. Гончаренко [31], А. Карась [41], В. Кремень [50], О. Кучерява [53], О. Онопрієнко [62], Д. Піонтковаська [66], О. Стоян [105], формулюють ідентичність як сукупність властивостей та ознак, на підставі яких особистість співвідносить або ототожнює себе із певною соціальною групою і відрізняється від інших, або ж

приналежність (і об'єктивна, і суб'єктивна) людини чи групи людей до певного типу спільноти чи спільності, ототожнення себе з її функціональними і нормативними характеристиками, і, здебільшого, готовність стати репрезентантом останньої.

Існують і широкі визначення: «Ідентичність – це багатомірне явище, яке постійно піддається оновленню, переосмисленню, постійно еволюціонуючи, змінюючи пріоритетність вимірів та їх елементи» [7, с. 39].

Порівняємо визначення «ідентичність» вітчизняними науковцями із західним розумінням феномену «ідентичність». Оксфордський словник дає такі визначення:

1) «Кондиція або стан буття, незмінний за сутністю, складом, природою, якостями, або ж, за особливих умов, абсолютна чи неодмінна тотожність, «самість».

2) «Стан буття, що ототожнюється з почуттями, інтересами тощо» [2].

Дещо інше визначення пропонує Американський Оксфордський словник:

1) «Факт, хто або що є людина чи річ».

2) «Набір характеристик, що визначають, хто або що є людина чи річ».

3) «Близьке до подібності або тотожності» [1].

Очевидно, що синтезувати настільки різнофокусні та різнопідходні зарубіжні трактування не вдасться, але, порівнюючи їх із вітчизняними, можна зазначити, що на заході проблема ідентичності досліджена глибше, оскільки їхні трактування характеризуються глибшою сутнісністю та системністю, намаганням синтезувати філософський підхід із соціо-психо-антропологічним. Проте слабкість вітчизняних досліджень у сфері ідентичності є цілком закономірною, оскільки через несприятливі суспільно-політичні умови, контроль науки ідеологією у радянську добу ґрунтовні та об'єктивні дослідження стали можливими тільки на початку 1990-х із здобуттям Україною незалежності та з актуалізацією досліджень у сфері етнополітології та етнодержавознавства [24, с. 19].

Визначаючи підходи до трактування поняття «ідентичність», можемо виділити, що є спільним для них, зокрема, те, що ідентичність є властивістю, яка пов'язана із відчуттям власної приналежності особи до цінностей певної соціальної спільноти.

Вітчизняними та західними науковцями виокремлено розуміння поняття «ідентичність» (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Трактування вченими поняття «ідентичність»

Автор	Розуміння поняття «ідентичність»
З. Бжезінський [12]	«невіддільна характеристика людини, що виявляється у визнанні своєї унікальності»
А. Бойко [16]	«стійка система, що протиставляє себе усім іншим аналогічним колективам людей за принципом «ми – не ми», «свій – чужий», «ми такі, а решта – інші»
С. Гончаренко [31]	«усвідомлення людиною себе, своєї унікальності й водночас подібності та належності до інших людей і групп»
А. Карась [41]	«співвіднесення себе до певної групи людей за тими чи іншими ознаками»
В. Кремень [50]	«результат процесу ідентифікації, в основі якого лежать механізми порівняння себе з іншими, розрізнення та ототожнення»
О. Кучерява [53]	«ототожнення себе з певною соціальною групою»
О. Онопрієнко [62]	«виняткова однаковість із кимось або чимось («До кого, до чого я належу, я подібний/подібна?»)»
Д. Піонтковаська [66]	«усвідомлення власної автономності, унікальності»
О. Стоян [112]	«приналежність до однієї мови, культури, історі і державності»
Е. Еріксон [41]	«соціалізована частина «Я», це певна незмінна, раз і назавжди отримана чи успадкована характеристика особистості, проте, її природа – процесуальна, динамічна, тобто змінна»
Оксфордський словник [2]	«кондиція або стан буття, незмінний за сутністю, складом, природою, якостями, або ж, за особливих умов, абсолютна чи неодмінна тотожність, «самість»; стан буття, що ототожнюється з почуттями, інтересами тощо»
Американський Оксфордський словник [1]	«факт, хто або що є людина чи річ; набір характеристик, що визначають, хто або що є людина чи річ; близьке до подібності або тотожності»

Проаналізувавши зарубіжне та вітчизняне розуміння поняття «ідентичність», ми визначаємо його як складний, динамічний, багатовимірний процес, що відбувається у трьох напрямках: морально-правовому, ідейно-політичному і національному вихованні особистості.

Морально-правовий напрямок є важливим пріоритетом діяльності закладу вищої педагогічної освіти. Він спрямований на формування у студентської молоді активної життєвої світоглядної

позиції, ґрунтованої на загальновизнаних цінностях і морально-етичних стандартах; надання кожному студенту широких можливостей для опанування основами наук, багатством національної та світової культури, а також створення умов для вільного та гармонійного розвитку, індивідуального та професійного самовдосконалення [77, с. 12].

Ідейно-політичний напрямок нині не є, на жаль, пріоритетним напрямом соціального розвитку в педагогічних закладах вищої освіти України. Як наслідок, зростає аполітичність студентської молоді (відмова від участі у виборах), нездатність ров'язувати соціальні проблеми через політичні механізми (масовий від'їзд випускників за кордон), а несформованість політичної ідентичності, норм цивілізованої політичної поведінки, відсутність політичної толерантності призводять до маніпулювання здобувачами вищої освіти з боку різноманітних політичних партій, громадських організацій, до використання студентської молоді для задоволення інтересів інших [65, с. 79].

Національний напрямок формування ідентичності чітко прописано у Концепції громадянської освіти та виховання в Україні. У ній зазначено, що педагогічні заклади вищої освіти мають здійснювати підготовку свідомої національно-патріотичної інтелігенції, сприяти оновленню і покращенню інтелектуального генофонду нації, вихованню її духовної еліти, збагачувати культурний потенціал, який забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх педагогів [90, с. 38].

Разом із тим, аналіз освітніх концепцій у системі педагогічних ЗВО України дозволяє виділити ряд професійних умінь, які слід сформувати у студентської молоді у процесі її навчання у закладі вищої освіти: здатність узгоджувати свою діяльність із досягненнями культури і науки, етичними нормами та загальнолюдськими цінностями, уміння ґрунтовно оцінювати соціально значущі проблеми і процеси, уміння оцінювати й аналізувати культурну, екологічну та економічну ситуацію, володіти рідною мовою тощо. Як бачимо, діяльність майбутнього педагога потребує низки умінь, сформованих цінностей, які забезпечують успішну, продуктивну працю на благо Батьківщини і народу, а це є проявом високого рівня сформованості національно-патріотичних якостей майбутнього педагога [64, с. 73].

Визначивши сутність поняття «ідентичність», перейдемо до розкриття поняття «національна ідентичність». Багатовимірність і

складність проблеми національної ідентичності пов'язані із важливими понятійно-категоріальними труднощами у сучасній гуманітарній науці, що зумовлено неоднозначністю трактування самого терміна «нація». Ситуація ускладнюється ще й тим, що нема єдиного алгоритму виникнення та функціонування національних рухів, національних держав і сучасних націй, але й ті норми, які існують, стали рухомими і перестають працювати в умовах глобалізації.

Загальновизнано, що національна ідентичність – надзвичайно важлива структура самосвідомості, яка спричиняє найбільш соціально важливі форми поведінки і впливає на стосунки між людьми, від міжособистісних і до міждержавних. Зрозуміло, що участь у міжетнічних конфліктах пов'язана власне з цим складовим самосвідомості, але й такі феномени, як підтримка населенням політично пріоритетних цілей, національна злагода, перевага суспільних інтересів над власними, також обумовлюються етнічною самосвідомістю.

У педагогічній літературі зазначається, що сутність національної ідентичності полягає в єднанні індивідуального і групового (спільного, національного). Національна ідентичність не зводиться до суми її етнічних складових. Зазначені положення опосередковуються в національній самосвідомості положеннями самоствердження нації – спільним громадянством, територією, національно-патріотичними інтересами, юридичними правами громадян, культурними традиціями.

Ядром національної ідентичності виступає національна ідея. Як зазначає М. Боришевський, «національна ідея – це усвідомлена нацією найбільш актуальна мета, на шляху до осягнення якої нація спроможна якнайповніше розкрити й реалізувати свої потенційні можливості, зробити політичний внесок у розвиток людської цивілізації та знайти достойне місце серед інших національних спільнот» [18, с. 38].

Своє історичне коріння має кожен народ, свої національні пріоритети й цінності, що відображаються в національній ідентичності. За визначенням Н. Яковенко «національна ідентичність – це система поглядів, ідей стосовно комплексу питань, пов'язаних з існуванням і розвитком суспільства, нації, всього народу» [116, с. 9].

Відповідно до визначення Е. Гелнера: «національна ідентичність – це суспільство з високим типом культури, яку

поділяють усі громадяни незалежно від їхнього соціального стану. І головна роль у формуванні національної ідентичності належить культурі, в основі якої лежить єдина національна мова» [30, с. 202].

Національна ідентичність, за визначенням С. Ентоні – це «підтримання та відтворення певного складу цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій, які складають відмінну культурну спадщину нації, а також ідентифікація окремих індивідів з цією спадщиною, складом цінностей, символів, спогадів, міфів та традицій» [38, с. 106].

У монографії професора Оксфордського університету С. Ентоні детально аналізується поняття «національна ідентичність». Автор виділяє два її аспекти: «колективний та індивідуальний. Колективна ідентичність буває трьох типів. У першому типі провідним чинником виступає фактор роду, який є основоположним, оскільки створює умови для колективних дій. Другий тип пов'язаний із поняттям простору, території». Слідом за М. Барреттом автор приділяє цьому типу ідентичності значну увагу та вважає його таким, що має суттєву об'єднувальну силу. Третій тип визначається як класовий, або соціоекономічний. Як справедливо вважає автор, етнічна та релігійна ідентичність міцно пов'язані та мають спільні риси, тому що спираються на поєднання таких елементів, як міфи, культура, символи та традиції. Як приклад наводиться сучасний стан поляків, маронітів, сербів, сингальців, персів, шиїтів, які належать до етнічних спільнот, ідентичність яких спирається на релігійні критерії диференціації. На значущість національної належності впливає не тільки об'єктивна соціальна реальність, але й низка суб'єктивних чинників – рівень освіти індивіда, рівень інтелектуального та духовного розвитку, ерудиція [38, с. 188].

Українська дослідниця М. Шульга розглядає національну ідентичність у зв'язку зі спільностями як сукупність взаємопов'язаних показників, тобто визначень себе через віднесення до різних спільностей. Етнічний показник, на думку автора: «це також ієрархічне утворення. Він проявляється як багаторівнева етнічна самоідентифікація. Детально розглядаються механізми
та функції самоідентифікації в умовах сучасного суспільства. Етнічна самоідентифікація постає як центральний елемент етнічної самосвідомості, що, у свою чергу, є складовим елементом структури етнічної свідомості поряд із такими елементами, як

етнічний характер, етнічний темперамент, етнічні звички, етноцентризм, етнічні почуття» [115, с. 28].

О. Шевченко розглядає національну ідентичність у трьох аспектах:

1) як соціально-психологічний результат когнітивно-емоційних та ціннісних процесів ідентифікації людини з національною спільнотою;

2) як мотиваційно-когнітивне ядро національної самосвідомості особистості;

3) як надзвичайно важливий компонент у структурі загальної соціальної ідентичності особистості, невід'ємну частину Я-образу особистості. Вона аналізує національну ідентичність як утворення, розвиток якого відбувається протягом усього життя людини, проходячи у своєму становленні низку фаз, котрі пов'язані з віковими етапами психічного та фізичного розвитку людини [113, с. 14].

Окрім цього способи вияву національної ідентичності залежать від національного оточення особистості і конкретного народу. Так, поліетнічне середовище дасть більше можливостей для отримання знань про особливості «своєї» та «інших» національних груп. У такому випадку можливі два варіанти розвитку національної ідентичності. Перший: чітко виражена ідентичність тільки зі своєю національною групою, котра деколи пов'язується з тенденцією до сепаратизму. Другий: вияв ідентичності з іншою національною групою, котра призводить до асиміляції, до прийняття норм, звичаїв, мови чужої групи, аж до повного розчинення у ній. Але, на наш погляд, найбільш поширеною у поліетнічному суспільстві є маргінальна національна ідентичність. У такому випадку людина, а то й цілі народи гойдаються між двома культурами, не оволодіваючи жодною з них [27, с. 72].

В національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року підкреслено: «що показником отримання національної ідентичності є патріотизм. Це почуття любові, поваги до своєї батьківщини, культури, традицій, мови, наділене надзвичайно потужною консолідуючою силою і є основою збереження нації та національної ідентичності. Це особливо важливо сьогодні, у сучасному світі глобалізації та інтеграції» [86, с. 29].

На підставі аналізу наукової літератури, з'ясовано, що поняття «національна ідентичність» це співвідношення студентської молоді (в нашому випадку) з нацією, її символами, цінностями, культурою, територією, історією, що розкривається через національні почуття, національну свідомість, національний характер (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Трактування науковцями поняття «національна ідентичність»

Автор	Трактування поняття «національна ідентичність»
М. Боришевський	«усвідомлена нацією найбільш актуальна мета, на шляху до осягнення якої нація спроможна якнайповніше розкрити й реалізувати свої потенційні можливості, зробити політичний внесок у розвиток людської цивілізації та знайти достойне місце серед інших національних спільнот»
Н. Яковенко	«система поглядів, ідей стосовно комплексу питань, пов'язаних з існуванням і розвитком суспільства, нації, всього народу»
Е. Гелнера	«суспільство з високим типом культури, яку поділяють усі громадяни незалежно від їхнього соціального стану»
С. Ентоні	«підтримання та відтворення певного складу цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій, які складають відмінну культурну спадщину нації, а також ідентифікація окремих індивідів з цією спадщиною, складом цінностей, символів, спогадів, міфів та традицій»
М. Шульга	«центральний елемент етнічної самосвідомості, що, у свою чергу, є складовим елементом структури етнічної свідомості поряд із такими елементами, як етнічний характер, етнічний темперамент, етнічні звички, етноцентризм, етнічні почуття»
О. Шевченко	1) «як соціально-психологічний результат когнітивно-емоційних та ціннісних процесів ідентифікації людини з національною спільнотою»; 2) «як мотиваційно-когнітивне ядро національної самосвідомості особистості»; 3) «як надзвичайно важливий компонент у структурі загальної соціальної ідентичності особистості, невід'ємну частину Я-образу особистості»

Отож, дослідивши сутність поняття «національна ідентичність», ми дійшли таких висновків:

1. Національна ідентичність визначається як визнання народом самого себе; знання історії, національної культури і поівага до них, усвідомлення народом своїх виняткових рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, ідеалів, потреб, прагнень, цілей. Слід підкреслити, що поняття

«національна самосвідомість» і «національна ідентичність» мають підпорядкований характер. «Національна ідентичність» – поняття ширше, тому основними його елементами є національне самовизначення, національна самосвідомість і традиційна культура.

2. Національна ідентичність – мінливе, динамічне утворення. Його значення і роль у суспільстві може активізуватися (і навпаки), що пов'язано з конкретною історичною ситуацією і соціальним оточенням особистості і цілого народу.

3. Національна ідентичність, як почуття любові, поваги до своєї батьківщини, культури, традицій, мови, наділена потужною як консолідуючою, так і диференціюючою силою.

Таблиця 1.3

Трактування вченими поняття «формування національної ідентичності студентської молоді»

Автор	**Трактування поняття «формування національної ідентичності студентської молоді»**
О. Жаровська [41]	«громадянсько-патріотична самосвідомість, світогляд і переконаність»
О. Колодій [46]	«висока громадянська відповідальність під час виконання професійних обов'язків»
В. Кречетова [52],	«соціальна активність у повсякденному житті і діяльності»
Д. Піонтковська [66]	«знання історії і культури своєї країни»
Г. Ставицький [103]	«любов до Вітчизни і готовність до її захисту»
центр Разумкова	«патріотичність, активність громадянської позиції, можливістю особистісної та професійної реалізації у своїй державі та високою громадянською відповідальністю під час виконання професійних обов'язків та в позааудиторній роботі»

Формування національної ідентичності студентської молоді більшість дослідників (О. Жароська [41], О. Колодій [46], В. Кречетова [52], Д. Піонтковська [66], Г. Ставицький [103] вбачають у формуванні громадянсько-патріотичних якостей, серед яких: громадянсько-патріотична самосвідомість, світогляд і переконаність; висока громадянська відповідальність під час виконання професійних обов'язків; соціальна активність у повсякденному житті і діяльності; знання історії і культури своєї країни; любов до Вітчизни і готовність до її захисту.

Результати дослідження центру Разумкова показали, що формування національної ідентичності у сприйнятті студентів пов'язується із патріотичністю, активністю громадянської позиції, можливістю особистісної та професійної реалізації у своїй державі та високою громадянською відповідальністю під час виконання професійних обов'язків та в позааудиторній роботі [110, с. 1].

У контесті нашого дослідження варто розглянути поняття «позааудиторна робота». Серед науковців немає єдиної думки щодо визначення сутності цього поняття і, відповідно, її видів.

Для прикладу, О. Кучерява [53] позааудиторну роботу ототожнює з навчальною, довідниковою, науковою роботою; складанням конспектів, роботою з електронними підручниками та посібниками; роботою в електронній мережі Інтернет; підготовкою повідомлень, рефератів, курсових робіт тощо.

Г. Овчаренко [60] визначає позааудиторну роботу у ЗВО науково-дослідницькою, суспільно-політичною, художньо-естетичною, трудовою, історико-культурною й етнографічною, фізкультурно-спортивною, організаційно-управлінською, що відповідає специфіці стадій соціалізації студентської молоді.

О. Стоян [105] виокремлює позааудиторну роботу студентської молоді, як «самостійну роботу з підвищення професійного рівня (конспектування першоджерел, підготовку до лекцій і семінарів, виконання курсових робіт, читання спеціальної літератури); участь у створенні культурних цінностей (суспільна робота, заняття на факультеті суспільних професій, науково-дослідницька діяльність, участь у художній самодіяльності, любительські
й творчі заняття); засвоєння культурних цінностей (читання художньої, документальної і науково-технічної літератури, періодики, прослуховування музичних записів, перегляд кіно, вистав, концертів, відвідування музеїв, виставок, лекцій, зустрічі з письменниками, артистами, художниками); відпочинок і розваги (заняття спортом, зустрічі із друзями, знайомими, родичами, відвідування розважальних закладів, зустрічі з коханою людиною, прогулянки містом, заміські виїзди, настільні ігри, бездіяльний відпочинок».

Сучасні науковці, дослідники, педагоги (О. Колодій, О. Кучерява, Г. Овчаренко та ін.) розглядають позааудиторну виховну роботу як необхідну складову загального процесу виховання особистості у ЗВО.

Так, науковець О. Кучерява визначила, що «позааудиторна робота є продовженням навчального процесу в позанавчальний час. Вона не завжди носить самостійний і добровільний характер. Вирішальна роль у її плануванні, організації та проведенні належить викладачеві (куратору)».

О. Колодій у своєму науковому дослідженні наголошує на тому, що «позааудиторну роботу у ЗВО треба спрямовувати на формування у студентської молоді досвіду творчої діяльності як пріоритетної, розглядала її як сукупність і взаємодію різноманітних форм, методів і засобів виховного впливу на студентську молодь з метою становлення їхнього світогляду, формування рис характеру, творчих умінь і навичок, активної життєвої позиції тощо» [42].

Заслуговує на увагу позиція Г. Овчаренка, який вважає «позааудиторну роботу у педагогічних ЗВО дуалістичним процесом: з одного боку – соціальним, бо допомагає студентській молоді адаптуватися в суспільстві та взаємодіяти в різних життєвих ситуаціях, з іншого – індивідуальним, бо спрямовується на формування особистості студента, закріплення в кожного активної громадської та професійної позиції, розвиток і реалізацію особистісного потенціалу» [60].

Нам імпонує думка О. Смалько, котра позааудиторну роботу розглядає як «систему взаємопов'язаної діяльності суб'єктів освітньо-виховного процесу, що є невід'ємною складовою частиною професійної підготовки і здійснюється поза розкладом навчальних занять, щоб створити умови для особистісного розвитку студентів і їх самореалізації. Незважаючи на тісний зв'язок з аудиторною роботою, позааудиторна робота має свої відмінності, а саме: участь студентської молоді у позааудиторній роботі добровільна, на навчальному занятті – обов'язкова» [100, с. 77].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу зробити висновок, що на сьогодні немає єдиного підходу вчених до розгляду структури позааудиторної роботи. Науковці вважають, що до основних видів позааудиторної роботи студентської молоді належать науково-дослідна та виховна робота, практика, гуртки, секції та індивідуальна самостійна робота студентів. У своєму дослідженні ми взяли за основу структуру позааудиторної роботи студентської молоді, запропоновану К. Галацин [28], компонентами якої є виховна робота студентів, що передбачає їхню самостійну виховну діяльність у закладі вищої педагогічної освіти.

Таблиця 1.4

Трактування поняття «позааудиторна виховна робота»

Автор	Трактування поняття «позааудиторна виховна робота»
О. Колодій [42]	«спрямовування студентської молоді досвіду творчої діяльності як пріоритетної, розглядала її як сукупність і взаємодію різноманітних форм, методів і засобів виховного впливу на студентів із метою становлення їхнього світогляду, формування рис характеру, творчих умінь і навичок тощо»
О. Кучерява [53]	«навчальна, довідникова, наукова робота; складанням конспектів, робота з електронними підручниками та посібниками; робота в електронній мережі Інтернет; підготовка повідомлень, рефератів, курсових робіт тощо»
Г. Овчаренко [60]	«науково-дослідницька, суспільно-політична, художньо-естетична, трудова, історико-культурна й етнографічна, фізкультурно-спортивна, організаційно-управлінська, що відповідає специфіці стадій соціалізації студентської молоді»
О. Смалько	«система взаємопов'язаної діяльності суб'єктів освітнього процесу, що є невід'ємною складовою частиною професійної підготовки і здійснюється поза розкладом навчальних занять, щоб створити умови для особистісного розвитку студентів і їх самореалізації»
О. Стоян [105]	«самостійна робота з підвищення професійного рівня; участь у створенні культурних цінностей; засвоєння культурних цінностей; відпочинок і розваги»

Таким чином, позааудиторна робота є важливою складовою освітнього процесу закладу вищої педагогічної освіти, оскільки вміле поєднання її з навчальним процесом забезпечує гнучкість і цілеспрямованість навчально-виховної діяльності загалом. Вона сприяє поглибленню та закріпленню знань, які студенти набувають на заняттях, доповнює навчальні плани, чим усуває їхні слабкі місця. Позааудиторна робота передбачає досить великий ступінь свободи, завдяки якій здійснюється більш тісне міжособистісне неформальне спілкування студентської молоді, викладачів, адміністрації закладів вищої педагогічної освіти, відбувається культурне, духовне і патріотичне збагачення особистості. Позааудиторна робота сприяє саморозвитку й самореалізації студентської молоді, поглибленному формуванню національної ідентичності.

Отже, у результаті аналізу ключових понять дослідження пропонуємо формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі розглядати як цілеспрямований складний процес введення

студентської молоді у систему цінностей демократичного суспільства через включення до пізнавальної, ціннісно-орієнтованої, науково-дослідницької, соціально-комунікативної позааудиторної роботи.

1.4. Позааудиторна виховна робота як засіб формування національної ідентичності студентської молоді

Сьогодні поняття «національна ідентичність студентської молоді в позааудиторній роботі» ще не достатньо вивчене в науково-педагогічній літературі. Однак окремі науковці приділяють означеній проблемі особливу увагу.

О. Гора серед підстав формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі відзначає: «мовний параметр, національність батьків, спільне проживання, традиції та обряди, місце народження, зовнішність та поведінку, відчуття духовної близькості, спільну історичну пам'ять, національну культуру, релігію. Перераховані ознаки свідчать про те, що студентська молодь ідентифікує себе зі своєю нацією у першу чергу на основі об'єктивних ознак: національності батьків, мови, спільності походження, зовнішніх ознак, тобто очевидних ознак, які не вимагають рефлексії. Більш глибинні ознаки, які вимагають рефлексії (такі як єдність поглядів, психології та ін.), усвідомлюються студентами меншою мірою» [32, с. 98].

Позааудиторна робота студентської молоді має свої важелі щодо особистісного самовдосконалення майбутнього вчителя, оскільки пов'язана з поглибленим вивченням навчального матеріалу, розвитком світогляду, мислення. На думку О. Сухомлинської: «упровадження позааудиторної самостійної роботи сприяє формуванню філософії вільної людини, яка постійно перебуває у творчому пошуку; вона допомагає формувати у молодих педагогів прагнення до безперервної самореалізації, навичок постійного оновлення здобутих у закладах вищої педагогічної освіти наукових знань, вміння швидко адаптуватися до змін» [86, с. 4].

Виховна робота викладачів зі студентською молоддю має сприяти ознайомленню з вимогами, які ставить суспільство перед особистістю педагога, усвідомленню необхідності постійного особистісного самовдосконалення. У позааудиторній виховній

роботі розвиваються розумові, емоційні, моральні, трудові, вольові якості майбутнього вчителя. Позааудиторна виховна робота, як необхідна складова процесу розвитку особистості майбутнього вчителя у закладах вищої педагогічної освіти, має бути скерована на формування моральної свідомості особистості (моральних понять, духовного розвитку, вироблення навичок і звичок моральної поведінки); максимальне задоволення пізнавальних і культурних потреб студентської молоді та цілеспрямовану організацію їхнього дозвілля, усебічний розвиток індивідуальних творчих потенцій студентів (культурно-дозвіллєва діяльність); виховання здорового способу життя (спортивно-оздоровча діяльність); виховання навичок організаторської роботи, формування лідерських якостей (організація студентського самоврядування) і як наслідок – на самовиховання [41, с. 79].

Щоб сформувати позитивне ставлення студентської молоді до позааудиторної виховної роботи професійного спрямування, слід на кожному її етапі роз'яснювати цілі роботи, контролювати розуміння і сприйняття цих цілей студентами, поступово формувати у них вміння самостійно обирати мету і ставити перед собою завдання для її досягнення. Важливо постійно заохочувати і виділяти кращих студентів, формуючи у студентській групі дух змагання та здорового суперництва [48, с. 16].

Найефективнішою, з погляду І. Мартинюк, є: «наскрізна система організації позааудиторної роботи, яка розпочинається з виконання простих завдань на молодших курсах, продовжується у вигляді все більш складних етапів професійно спрямованої діяльності, а на випускних курсах може перейти в роботу» [45, с. 94].

На першому етапі, І. Огієнко вважає, що доцільно практикувати проведення соціально-психологічних тренінгів, наприклад спробувати тренінг спілкування, тренінг упевненості у собі, тренінг роботи у команді та ін. [52, с. 77].

На другому етапі, З. Бжезінський вважає, що «студенти безпосередньо знайомляться зі своєю майбутньою професією, дізнаються про її особливості, за які не висвітлюють на лекціях та не пишуть у підручниках. Більше того, вони можуть обрати для себе більш вузьку спеціалізацію в межах своєї спеціальності» [9, с. 4].

О. Абрамчук виокремлює «позааудиторну виховну роботу, яка може відрізнятися не тільки за спрямуванням, але й за рівнем

самостійності студентської молоді і відбуватися з або без втручання викладача-куратора. Для підвищення ефективності позааудиторної виховної роботи студенти можуть отримувати індивідуальні завдання відповідно до своїх інтересів, своєї спрямованості, рівня знань та здібностей або, навпаки, працювати невеликими групами, підтримуючи та перевіряючи один одного» [1, с. 58].

Таким чином, можна зробити висновок, що досвід і навички, набуті студентською молоддю завдяки позааудиторній роботі, дають їм додаткові переваги перед претендентами при працевлаштуванні. Така діяльність формує відповідні якості – уміння працювати в команді, лідерські навички, обов'язковість, відповідальність – саме те, що цінують роботодавці. Більше того, роботодавці радше оберуть претендента із досить широким колом інтересів, який відкритий новим можливостям і прагне особистісного зростання.

У процесі організації позааудиторної виховної роботи зростанню рівня сформованості національної ідентичності студентської молоді і підвищенню рівня їх вихованості сприяє такий її вияв різноманіття принципів формування національної ідентичності.

Так, формування національної ідентичності студентської молоді у закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі, на думку Г. Овчаренко, ґрунтується на таких принципах: «демократичності (визнанні академічною спільнотою права кожного на свободу виявлення своєї творчої індивідуальності, усунення авторитарних методів виховання); гуманізації (створенні умов для особистісної самореалізації, формування людяної, щирої, доброзичливої, милосердної особистості); єдності навчальної та виховної діяльності (консолідації студентства та науково-педагогічних працівників у єдину академічну спільноту, об'єднану спільною мораллю та ідеями); послідовності, системності і наскрізності (принесення виховних аспектів у всі форми освітнього процесу, зв'язок виховання з життям, трудовою діяльністю народу та продуктивною працею); природовідповідності (урахування багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних, соціально-психологічних особливостей студентів)» [55, с. 103].

Розкриваючи принцип громадянськості та патріотизму і способи його впровадження в практику виховання, Г. Васянович

пропонує «більш потужно залучати студентську молодь до святкування загальнодержавних свят, проведення тематичних вечорів, екскурсій-подорожей історичними місцями, організовувати виставки художньої творчості, влаштовувати календарно-обрядові та тематичні свята тощо». Організовуючи виховну роботу в позааудиторній роботі з громадянського, національно-патріотичного виховання, потрібно враховувати, що в Україні історично склався широкий спектр регіонально-політичних та регіонально-культурних відмінностей, існує релігійна неоднорідність і неоднозначне ставлення населення до багатьох подій минулого та сучасності, а також є багато інших особливостей [12, с. 8].

А. Мірошніченко виокремив три групи принципів формування національної ідентичності сучасної молоді. До першої групи він відносить загальні принципи виховання, зокрема: «науковості; суспільної спрямованості; виховання особистості в діяльності та спілкуванні; стимулювання внутрішньої готовності особистості; гуманізму в поєднанні з високою вимогливістю; оптимістичного прогнозування; опору на позитивні якості ліцеїстів; врахування вікових та індивідуальних особливостей ліцеїстів, їх інтересів і потреб; виховання в колективі».

До другої – принципи, які «безпосередньо впливають на процес вихованння патріотизму сучасної молоді в умовах ЗВО; виховання в громадянському, національному дусі; гуманізму; демократизму; природо відповідності».

До третьої – принципи «пріоритетності історичного й культурного спадку України та її Збройних Сил, їх духовних цінностей, традицій і звичаїв; тісного зв’язку студентської молоді з усіма аспектами повсякденної діяльності» [47, с. 142].

О. Колодій виокремила принципи, які є основою формування в студентів ЗВО патріотизму: «єдність ідейної й організаційної основ студентського колективу; самодіяльність, творчість, ініціатива як особливі грані виявлення активності вихованця; гармонія високих, благородних потреб і бажань; створення, дбайливе збереження традицій, передавання їх наступному поколінню; активна роль викладача, організатора позааудиторної роботи; ідейне, інтелектуальне, естетичне багатство взаємовідносин у колективі та з іншими колективами людського суспільства; емоційне багатство колективного життя; сувора

дисципліна і відповідальність особистості за свою працю, поведінку» [37, с. 16].

О. Жаровська описує принципи, які були нами адаптовані відповідно до вимог освітньо-виховного середовища педагогічного університету:

1. Принцип національної спрямованості, що передбачає формування національної свідомості, шанобливого ставлення до культури українського народу, виховання любові до рідної землі; здатності зберігати свою національну ідентичність, брати участь у розбудові та захисті своєї держави, пишатися приналежністю до українського народу; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну.
2. Принцип самоактивності й саморегуляції забезпечує розвиток у особистості суб'єктних характеристик; формує здатність до самокритичності й критичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках.
3. Принцип полікультурності передбачає об'єднання української культури в європейський та світовий простір, створення для цього відповідних передумов: формування в учнівської та студентської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, культури, мистецтва, цінностей, вірувань інших народів; спроможності сприймати українську культуру як невідємну складову культури загальнолюдської.
4. Принцип соціальної відповідності обумовлює потребу узгодження змісту і методів патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту вітчизни та ефективного розв'язання життєвих проблем.
5. Принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження культурно-історичної і духовно-моральної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності [29, с. 242].

А. Гафіатуліна пропонує керуватися такими принципами «формування національної самосвідомості студентської молоді:

– єдності свідомості й діяльності, що визначає активну та вмотивовану позицію студента як умову ефективного та результативного виховного процесу;

– системності та проблемного навчання, який відображає спрямованість педагогічного процесу на саморозвиток і самовдосконалення особистості;

– ціннісно-смислового самовизначення, що вимагає усвідомлення особистістю своєї національної приналежності;

– інноваційності й рефлективності, що відзначає важливість відкритості учасників педагогічної взаємодії до нових ідей;

– синергійного взаємозв'язку розвитку національної самосвідомості й особистісного розвитку студентів» [22, с. 14].

Аналізуючи нормативно-правове забезпечення формування національної ідентичності студентської молоді, можна визначити такі принципи:

– принцип національної спрямованості;
– самоактивності й саморегуляції;
– принцип полікультурності;
– принцип соціальної відповідності;
– принцип історичної й соціальної пам'яті;
– принцип міжпоколінної наступності;
– принцип інклюзії.

У процесі наукового пошуку О. Кін запропонувала більш широкий спектр основних принципів «формування національної самосвідомості:

– принцип гуманізму (визнання кожного суб'єкта освітнього процесу суверенною, унікальною особистістю; створення умов для всебічного, повноцінного її розвитку та самореалізації, забезпечення захисту прав і свобод кожної людини);

– принцип культуровідповідності (здійснення процесу виховання в контексті пріоритетів та здобутків світового культурного розвитку, акцентування уваги на національних культурних цінностях як складової світової культури);

– принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю студентів (організація цілеспрямованої взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу на засадах діалогічності, визнання активної, самостійної, рівноправної позиції кожного; залучення студентів до планування, організації, проведення заходів, вибору методів та форм їх реалізації);

– принцип єдності свідомості та поведінки (визначає взаємообумовленість світогляду, переконань, поглядів, ідеалів особистості та її поведінкових характеристик);

– принцип національної спрямованості виховного процесу (побудова виховного процесу на засадах національної ідеології, моральності, духовності, наповнення його національним змістом);

– принцип соціальної відповідності виховання (урахування пріоритетів соціального розвитку в побудові виховного процесу, орієнтація цього процесу на формування у студентів суспільно значущих умінь і навичок діяльності та спілкування);

– принцип історичної й соціальної пам'яті (визнання духовних, моральних, культурних здобутків національною цінністю, створення умов для збереження, примноження національної духовної спадщини);

– принцип міжпоколінної наступності (збереження для наступних поколінь зразків народної культури України, забезпечення цілеспрямованого залучення студентської молоді до традиційних національних цінностей та ідеалів)» [35, с. 18].

Аналіз науково-педагогічної літератури дав змогу з'ясувати, що позааудиторна виховна робота як засіб формування національної ідентичності студентської молоді грунтуєттся на основні принципів, які застосовуються в роботі закладів вищої педагогічної освіти: демократизації і гуманізації виховного процесу, дотримання педагогічної етики, поваги до гідності людини; пріоритетність загальнолюдських цінностей, освоєння світових та національних цінностей історії; самовиховання студентської молоді, розвиток їхнього потенціалу; організації студентського самоврядування, роботи студентських громадських об'єднань, що передбачає гнучкі форми взаємодії між дирекцією-деканатом, кафедрою, наставником і студентськими групами; професійно орієнтованої діяльності студента; призначення виконавців, які здійснюють виховну діяльність у закладах вищої педагогічної освіти; вивчення результативності виховної роботи.

Висновки до першого розділу

Аналіз досліджень науковців та педагогів, які вивчали педагогічну проблему формування національної ідентичності студентської молоді показав, що в українській педагогічно-філософській рефлексії проблема формування національної

ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі обговорювалася, однак не одержала належного осмислення. Серед актуальних теоретичних і практичних питань, постали проблеми збереження та відтворення етнічних, національних, громадянських, політичних, культурних, релігійних ідентичностей; поширення феномену національної, культурної і міграційної маргінальності; інтеграції автентичних меншин і діаспор у полікультурне і полірелігійне середовище.

Розв'язання проблеми формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі пов'язане, по-перше, з актуальністю проблеми формуванням національної ідентичності студентської молоді сьогодні, оскільки Україна в результаті агресії росії веде боротьбу за захист незалежності, суверенітету, демократичних і національних цінностей; по-друге, з національно-патріотичним вихованням, яке повинно сприяти формуванню високої та моральної духовності у молодого покоління українців; по-третє, з формуванням національної ідентичності у закладах вищої педагогічної освіти, яка повинна ґрунтуватись передусім на новітніх досягненнях теорії і практики передових демократично розвинених країн світу.

Розкрито нормативно-правове забезпечення формування національної ідентичності студентської молоді, яке спрямоване на: забезпечення формування у молодого покоління розвинутої патріотичної свідомості і відповідальності, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про спільне благо, збереження та шанування національної пам'яті; зацікавленість молоді щодо служби у Збройних силах України, готовність до захисту України та виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України з метою становлення її як правової, демократичної, соціальної держави; збереження стабільності в суспільстві, соціальному та економічному розвитку країни, зміцнення її обороноздатності та безпеки; створення ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання молоді. Державна політика спрямована на забезпечення якості виховання в закладах вищої освіти та збереження національної ідентичності студентської молоді, яка має впроваджуватися у систему вищої освіти України та в процес виховання студентської молоді.

У результаті проведеного теоретичного аналізу ключових понять дослідження «ідентичність», «національна ідентичність», «національна ідентичність студентської молоді», «позааудиторна робота» з'ясовано сутність основного поняття дослідження – формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі, яке визначаємо як цілеспрямований процес введення студентської молоді у систему цінностей демократичного суспільства через включення
до пізнавальної, ціннісно-орієнтованої, науково-дослідницької, соціально-комунікативної позааудиторної роботи.

Аналіз науково-педагогічної літератури дав змогу з'ясувати, що позааудиторна виховна робота як засіб формування національної ідентичності студентської молоді грунтується на основні демократизації і гуманізації виховного процесу, дотриманні педагогічної етики, поваги до гідності людини; пріоритетності загальнолюдських цінностей, освоєнні світових та національних цінностей історії; визнанні свободи мислення, права студентів на політичні та життєві позиції, власну думку; самовихованні студентів, розвитку їхнього потенціалу; організації студентського самоврядування; професійно орієнтованій діяльності студента; вивченні результативності виховної роботи.

Результати дослідження першого розділу висвітлено в публікаціях
автора [10; 91].

Список використаних джерел до першого розділу

1. New Oxford American Dictionary, 2nd Edition. *Oxford University Press*. 2008. 1122 p.
2. Oxford Dictionary of English, Revised Edition. *Oxford University Press* 2008. 1056 p.
3. Андерсон Б. М. Нації і націоналізм. М.: Праксис, 2012. 416 с.
4. Аппадураї А. О. Культурні наслідки глобалізації. *Вісник МГОУ. Філософські науки.* Москва, 2016. № 3. С. 16–28. URL: https://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/4683 (дата звернення: 14.02.2021).
5. Арабаджиєв Д. Ю. Моніторинг політичної та громадянської ідентичності студентської молоді: регіональний аспект. Грані. 2012. № 7. С. 101–105. URL: https://portal/soc_gum/grani/2012_7/24.pdf (дата звернення: 11.02.2021).
6. Бауман З. Ідентичність в глобалізуючому світі. М.: Логос, 2015. 390 с.
7. Безпекові виміри освітньої політики України: аналіт. доп. / за ред.: Іщенко А. Ю., Зубченко С. О., Карпенко М. М., Лозовий В. С., Черненко Т. В. Київ: НІСД, 2017. 44 с. URL: https://niss.gov.ua/news/novini–nisd/krugliy–stil–bezpekovi–vimiri–osvitnoi–politiki (дата звернення: 11.02.2021).
8. Бек У. Етнічна ідентичність. М.: Логос, 2016. 336 с.
9. Белоусова Я. О. Соціальні протести студентської молоді як вияв національної ідентичності. *Збірник наукових праць «Молодіжна політика: проблеми та перспективи».* Дрогобич, 2016. № 7. 282 с.
10. Бень В. В. Нормативно-правове забезпечення формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2020. № 1. С. 14–19. URL: http://znp.udpu.edu.ua/article/view/208138 (дата звернення: 09.02.2021).
11. Бергер П. Л. Теорії ідентичности. Харків: Право, 2015. С. 17–21.
12. Бжезінський З. К. Україна на шляху до зрілої національної державності. *Україна та членство в НАТО*: матеріали

наук. практ. конф. (Київ, 02 жовтня 2010 р.). Київ: Коментарі, 2010. С. 4.

13. Бистрицький Є. К. Збентежена чи збурена ідентичність. *Збентежена ідентичність і сучасний світ.* Київ: Факт, 2010. С. 6–14.

14. Білас Л. М. Розвиток національної самосвідомості особистості студента у процесі навчання англійській мові. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Дрогобич, 2016. № 10(3). С. 287–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2016_10(3)__55 (дата звернення: 17.03.2021).

15. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями). Київ: ІЗМН, 1996. 232 с.

16. Бойко А. М. Суб'єкт-суб'єктні взаємини як цінності виховання. *Цінності освіти і виховання*: наук.-метод. зб. / за ред. О. В. Сухомлинська. Київ: Вид-во АПН України, 2017. № 4. С. 12–16.

17. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість особистості: сутність та шляхи становлення. *Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи*. Київ: Райдуга, 2009. С. 189–219.

18. Боришевський М. Й. Національна свідомість у громадянському становленні особистості. Київ: СКО «Беркут», 2010. 63 с.

19. Брюбейкер Р. Е. Етнічність без груп. Харків: Право, 2017. 408 с.

20. Васильченко О. М. Війна як засіб формування ідентичності. *Філософія і політологія в контексті сучасної культ*ури. Київ, 2014. № 8. С. 167–171.

21. Васильченко О. М. Україна в пошуках ідентичностей: соціально-політичні та соціокультурні виклики. *Особистість в умовах кризових викликів сучасності*: матеріали методологічного семінару НАПН України (Київ, 24 березня 2016 р.). Київ: НАПНУ, 2016. С. 374–383.

22. Васянович Г. П. Принцип громадянськості й патріотизму. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2005. № 24. С. 8–11.

23. Ващенко Г. Г. Історичне підґрунтя культурної ідентичності України. *Наукові записки Національного*

університету «Острозька академія». Острог, 2010. № 5. С. 197–200.

24. Вікторова Л. В. Формування педагогічної свідомості майбутньої університетської освіти в процесі викладання англійської мови. *Universal Journal of Education Research*. USA, 2020. № 8(4). С. 1202–1211.

25. Вишневський О. І. Система вартостей і стратегія виховання. Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. / ред. О. В. Сухомлинська. Київ: Вид-во АПН України, Київ, 2012. С. 35–39.

26. Воропаєва В. Г. Проблема кризи ідентичності в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. *Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія*. Київ, 2012. № 2. С. 84–95.

27. Габермас Ю. В пошуках національної ідентичності. Донецьк: Донбас, 2009. 252 с.

28. Галацин К. Формування комунікативної культури студентів вищих технічних навчальних закладів у позааудиторній роботі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07. Умань, 2014. 20 с.

29. Гантінгтон С. Ф. Протистоянния цивілізацій та зміна світового порядку. Львів: Кальварія, 2016. С. 148–149.

30. Гелнер Е. А. Нації та націоналізм / пер. з англ. Київ: Таксон, 2013. 612 с.

31. Гончаренко С. У. Методика як наука. Хмельницький: ХГПК, 2000. 300 с.

32. Гора О. В. Освітнє середовище як фактор формування національної ідентичності студентів вищих навчальних закладів. *Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки*. Київ, 2011. № 8(1). С. 97–101.

33. Гриньова М., Коберник О., Малаканова Л., Сорокіна Г. Основи сучасного виховання: навч. посіб. Полтава: ПП «Астрая», 2015. 345 с.

34. Грох М. Н. Національна інтеграція і етно-конфесіональна ідентичність. М.: Логос, 2008. 552 с.

35. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Знання, 1991. 240 с.

36. Гьокхан Д. А. Національна ідентичність у контексті глобальних міграційних процесів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*.

Житомир, 2016. № 1. С. 35–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vzduffn_2016_1_8 (дата звернення: 18.03.2021).

37. Драгоманов М. П. Про національний розвиток України. *Вісник АН України.* Київ, 2012. № 2. С.16-18.

38. Ентоні С. Д. Національна ідентичність. Київ: Основи, 2004. 223 с.

39. Еріксон Е. Х. Ідентичність: юність і кризи. М.: Прогресс, 2006. 344 с.

40. Етнічні спільноти України: довідник / за ред. В. Євтух; Інститут етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій. Київ, 2011. 252 с.

41. Карась А. М. Громадянська ідентичність як чинник демократичного розвитку сучасної України. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 520 с.

42. Киричук О. В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України. Київ: Радянська школа, 1991. С. 33–40.

43. Коберник О. М., Безлюдна Н. В., Бойченко В. В. Теорія і методика виховання: сучасні тенденції розвитку: навч. посіб. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. 292 с.

44. Коваль В. Ю. Система позааудиторної діяльності студентів вищих навчальних закладів. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: «Педагогіка, психологія, соціологія».* 2009. № 6. С. 35–48.

45. Когут Є. З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної і модерної історії України. Київ : Критика, 2013. 351 с.

46. Колодій О. С. Формування патріотизму студентів аграрних вищих навчальних закладів у позааудиторній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Умань, 2016. 20 с. URL: https://nauka.udpu.edu.ua/kolodij–olenaserhijivna (дата звернення: 20.08.2018).

47. Коляда Т. А. Правове виховання студентської молоді як пріоритетний напрям виховної роботи у вищому навчальному закладі. Харків: Право, 2018. 318 с.

48. Кондратюк О. П. Моральне виховання учнів. Київ: Вища школа, 2015. 47 с.

49. Кремень В. Г. Освіта і наука України – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ: Грамота, 2005. 447 с.

50. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 1. С. 6–16.

51. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз). Київ: Вища школа, 1998. С. 88–89.

52. Кречетова В. А. Сутність та можливості виміру «громадянської ідентичності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. Харків, 2009. № 844. С. 107–110. URL: archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Soc_dos/.../Krechetova.pdf (дата звернення: 07.03.2020).

53. Кучерява О. Ю. Форми та види позааудиторної роботи з математики в педагогічному університеті. *Didactics of mathematics: Problems and Investigations*. 2009. № 31. С. 79–83.

54. Леш С. М. Концепт ідентичності. Київ: Знання, 2018. 447 с.

55. Лінц Х. Х. Державність, націоналізм і демократія. *Наукове видання «Політичні дослідження»*. М., 2007. № 5. С. 9–30.

56. Люббе Г. Історична ідентичність. *Питання філософії*. М., 2014. № 4. С. 108–113.

57. Мадей Н. М. Проблема культурної ідентичності: курс лекцій. Київ: Молодь, 2017. 102 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Kaf_kult/Publications/kultmadey.pdf (дата звернення: 07.03.2020).

58. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія. Київ: ІСДО, 1995. 160 с.

59. Нагорна Л. П. Національна ідентичність в Україні. Київ: ІПіЕНД, 2014. 272 с.

60. Овчаренко Г. Е. Позанавчальна діяльність студентів у вищих навчальних закладах: сутнісні характеристики, структура та особливості. *Освіта Донбасу*. Луганськ, 2013. № 5–6(130–131). С. 35–38.

61. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект): дис. ... доктора філос. наук: 09.00.03. Київ, 2003. 400 с.

62. Онопрієнко О. В. Патріотичне виховання як науково-педагогічна проблема: понятійний аспект. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань: РВЦ «Софія», 2007. № 21. С. 96–104.

63. Основи національного виховання: концептуальні положення: в 2-х ч. / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук. К.: Інформ.-вид. центр «Київ», 2003. Ч. 1. 152 с.

64. Пелагеша Н. Є. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. Київ: НІСД, 2008. 288 с.

65. Петровська І. Р. Типи громадянської ідентичності студентської молоді. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Львів, 2016. № 21. С. 79–85.

66. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Острог, 2017. 12 с.

67. Про вищу освіту в Україні: Закон України від 17 січня 2002 р. № 2984. Голос України. 2002. 27 берез. (№ 163). С. 12–28. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2984–14#Text (дата звернення: 18.03.2021).

68. Про вищу освіту: Закон України від 18 грудня 2014 р. № 37–38. *Голос України.* 2014. 26 груд. (№ 1556). С. 53–68. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556–18 (дата звернення: 14.04.2021).

69. Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді: Постанова Верховної Ради України від 12.05.2015 р. № 373-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 18. С. 74–82.

70. Про День Гідності та Свободи: Указ Президента України від 13.11.2014. № 872. *Голос України*. 2014. № 10. С. 22–34.

71. Про День захисника України: Указ Президента України від 14.10.2014. № 806. *Голос України*. 2014. № 29. С. 37–51.

72. Про державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 р. № 576–96–п. *Офіційний вісник України.* 1993. № 07. С. 13–22.

73. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова

Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. № 148. *Офіційний вісник України.* 2016. № 13. С. 42–52.

74. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2021 р. № 673. *Офіційний вісник України*. 2021. № 7. Ст. 18.

75. Про затвердження Концепції національного виховання студентської молоді від 26.06.2009 р. № 7/2-4. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 01. С. 29–46. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729–15 (дата звернення: 14.11.2020).

76. Про затвердження Концепції національно–патріотичного виховання в системі освіти України: Наказ Міністерства Освіти і Науки України від 29.07.2019 р. № 1038. *Офіційний вісник України.* 2019. № 03. С. 20–32. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743–2017–%D1%80#Text (дата звернення: 07.10.2020).

77. Про затвердження Концепції національно–патріотичного виховання дітей і молоді: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 12. С. 10–34. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729–15#Text (дата звернення: 14.03.2021).

78. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання: Наказ Мінстерства Освіти і Науки України від 27.10.2009 № 3754/981/538/49. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 03. С. 48–64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729–15#Text (дата звернення: 14.03.2021).

79. Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.1999 р. № 1697. *Офіційний вісник України.* 2019. № 37. С. 33–46. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697–99–%D0%BF#Text (дата звернення: 07.03.2020).

80. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно–патріотичного вихованбня дітей та молоді на 2017–2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.10.2017 № 743-р. *Офіційний вісник України.* 2017. № 18. С. 38–48.

81. Про затвердження плану заходів щодо національно–патріотичного виховання молоді на 2016 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1400-р. *Офіційний вісник України.* 2015. № 22. С. 38–51. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1400–2015–%D1%80#Text (дата звернення: 18.07.2020).

82. Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді: Указ Президента України від 12.06.2015. № 334/2015. *Голос України.* 2019. № 78. С. 62–74.

83. Про наукову та науково-технічну діяльність: Закон України від 13 грудня 1991 р. № 12. *Голос України.* 1991. № 18. С. 24–35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977–12#Text (дата звернення: 10.01.2021).

84. Про національно-патріотичне виховання в системі освіти: Наказ Міністерства Освіти і Науки України від 16.07.15 р. № 768. *Офіційний вісник України.* 2015. № 51. С. 34–48.

85. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. *Урядовий кур'єр.* 2002. № 35. С. 48–59. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002 (дата звернення: 07.03.2020).

86. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 26.06.2013 р. № 344/2013. *Офіційний вісник України*. 2013. № 28. С. 17–33. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013 (дата звернення: 23.03.2020).

87. Про освіту: Закон України від 23.03.1996 р. № 37–38. *Голос України.* 1996. 06 квіт. (№ 176). С. 77–98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060–12#Text (дата звернення: 04.02.2021).

88. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки: Указ Президента України № 580/2015. *Голос України.* 2015. № 39. С. 91–106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#Text (дата звернення: 25.02.2021).

89. Про Стратегію національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18.05.2019 р. № 286/2019. *Голос України.* 2019. № 78. С. 52–66.

90. Про схвалення Концепції громадянської освіти та виховання в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України

від 03.10.2012 № 710-р. *Урядовий кур'єр*. 2012. 11 жовт. (№ 27). С. 27–45. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710–2018–%D1%80#Text (дата звернення: 14.12.2020).

91. Про схвалення Концепції національної системи виховання: Наказ Міністерства Освіти і Науки України від 14.09.1996 р. № 843. *Офіційний вісник України*. 1996. № 28. С. 43–59. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729–15#Text (дата звернення: 17.11.2020).

92. Проєкт Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013–2017 р. від 26.09.2013 № 714. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 02. С. 56–83. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/news/uryad–zatverdiv–koncepciyu–derzhavnoyi–cilovoyi–ek (дата звернення: 11.12.2020).

93. Радченко О. А. Аксіологічний аспект національної ідентифікації сучасної студентської молоді. *Молодий вчений.* Київ, 2015. № 1(16). С. 138–141. URL: https://archive.nbuv.gov.ua/portal/radchenko.pdf (дата звернення: 24.03.2020).

94. Рижанова А. О. Політичне виховання студентів: соціально-педагогічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Ужгород, 2019. № 1. С. 151–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2019_1_33 (дата звернення: 26.03.2020).

95. Росляк В. В. Освітньо-виховне середовище закладів вищої педагогічної освіти в аспекті формування національної ідентичності студентів. *Якість вищої освіти: українська національна система та європейські практики*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: ЦП Компринт, 2018. № 16. С. 56-63.

96. Рябчук М. Ю. Шість російських міфів про Україну. *Локальна історія.* Львів, 2022. № 1. С. 16.

97. Саніна Т. О. Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоритичний огляд. *Наукові записки НаУКМА. Сер. Соціологічні науки*. Київ, 2015. № 46. С. 22–26.

98. Сладкий Д. О. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки. *Політичний менеджмент*. Київ, 2008. № 2. С. 110–119.

99. Словник-довідник «Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку». *Вісник НАДУ*. Київ, 2006. № 3. С. 261–268.

100. Смалько О. Позааудиторна виховна робота як чинник професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2014. № 8. С. 77–81.

101. Сопівник Р. В. Планування виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія».* Київ, 2016. № 239. С. 229–234.

102. Співак Л. М. Вікова динаміка національної самоідентичності особистості в юності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія.* Харків, 2014. № 49. С. 145–153.

103. Ставицький Г. А. Ідентичність як механізм розвитку етнічної самосвідомості у старшому юнацькому віці. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. Київ, 2018. № 13. С. 146–153.

104. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. *Національний інститут стратегічних досліджень.* Київ: НІСД, 2015. 336 с.

105. Стоян А. Н. Організація дозвілля студентської молоді. Київ: Вища школа, 2014. 41 с.

106. Сухомлинська О. В. Програма національного виховання в умовах модернізаційних змін. Київ: Шлях освіти, 2018. С. 4–8.

107. Сухомлинський В. О. Педагогічна комунікація та ідентичність педагога. Київ: Либідь, 1996. 304 с.

108. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

109. Терещенко К. В. Національна ідентичність як складова системи соціальної ідентичності особистості. *Вісник післядипломної освіти*. Київ, 2017. № 1(2). С. 392–399.

110. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni–doslidzhennia (дата звернення: 18.09.2020).

111. Філософський енциклопедичний словник НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди / редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, 2002. Т. VI. 742 с.

112. Хомрач В. П. Політико-мовна ідентичність громадян України: стан та тенденції розвитку: автореф. дис. … канд. політ.

наук: 23.00.03. Київ, 2015. 19 с.

113. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості: автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 20 с.

114. Шморгун О. О. Основний зміст поняття «українська національна ідея». *Розбудова держави*. Київ, 2007. № 6. С. 10–19.

115. Шульга М. О. Етнічна самоідентичність особистості. Київ, 2016. 234 с.

116. Яковенко Н. М. Історик є невільником джерела. *Дзеркало тижня.* 2015. 16 жовт. № 42(517). С. 7–12.

117. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2015. 584 с.

РОЗДІЛ 2
ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ПОЗААУДИТОРНІЙ РОБОТІ

2.1. Модель формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі

Для оптимізації процесу формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі нами розроблено модель, що визначає його сутність як стійкого процесу.

Формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти в позааудиторній роботі – цілеспрямований складний процес введення здобувачів вищої освіти у систему цінностей національно-демократичного суспільства, підготовки їх до участі у розв'язанні сьогоденних і перспективних завдань держави, що стосуються розвитку вищої педагогічної освіти, до виконання функцій педагога, громадського діяча, захисника своєї Батьківщини через включення до пізнавальної, ціннісно-орієнтованої, суспільно-корисної, науково-дослідницької, соціально-комунікативної позааудиторної роботи та використання системи ефективних форм і методів її організації [34, с. 11].

«Поняття «модель» має латинське походження, що означає «спосіб, образ, міра». Найчастіше термін «модель» використовувався в будівництві та математиці і мав значення зразка, приклада, еталону тощо. Поступово термін еволюціонував і став розумітися як теорія, що структурно подібна до іншої теорії, або як об'єкт, який описує теорія» [20, с. 205].

Є. Лодатко вважає: «що моделювання розглядається як побудова моделі, дослідження її та застосування в перевірці істинності знання [38, с. 47]. На думку С. Архангельского, моделювання у педагогічних дослідженнях, обумовлено складністю навчального процесу, постійною зміною умов, неможливістю спостерігати однакові процеси двічі» [3, с. 200]. Застосування моделювання, крім іншого, дає змогу гармонізувати цільовий, теоретико-методологічний та змістовий блок під час педагогічного дослідження та аналізу його результатів. М. Якібчук вивчала проблеми розгляду поняття «педагогічна модель»

та процесу моделювання в освіті. Вона вважає: «що метою методу моделювання є поєднання емпіричного та теоретичного, виявлення та формулювання зв'язку між фактами та результатами експериментів, створення логічних конструкцій, абстракцій і теорій» [59, с. 38].

Є. Лодатко розглянуто гносеологічні аспекти моделювання, визначено сутнісні характеристики моделі та основні підходи до розробки системи побудови віртуальних моделей і демонстрацій [38].

І. Ляшенко розглядав моделювання та методи теорії вимірювань у педагогіці [39].

В. Биков із системних позицій виклав основи теорії моделювання організаційних систем відкритої освіти на тих її рівнях, які не залежать від змісту конкретного навчального предмета і педагогічних технологій [8].

У загальному розумінні, «модель – це створюваний з метою отримання і збереження інформації специфічний об'єкт (у формі уявного образу, описання знаковими формами або матеріальної системи), яка відображає властивості, характеристики і зв'язки об'єкта-оригіналу довільної природи, суттєві для завдання, що розв'язуються суб'єктом». Модель у педагогічному процесі – це не тільки висвітлення деякого стану педагогічної реальності, а й «форма діяльності, яка передбачається, репрезентація майбутньої практики й засвоєних форм діяльності» [12, с. 49].

Інакше кажучи, модель у педагогічному процесі може бути образом не тільки теперішньої чи минулої педагогічної реальності, а й майбутньої. У такому розумінні модель несе функцію прогнозування, планування, цілеутворювання майбутньої діяльності педагога.

У педагогічних дослідженнях моделі виконують пояснювальну, передбачувану та ілюстративну функції. За допомогою них можна проілюструвати роботу деякої системи, означити основні правила її існування, передбачити, яким буде результат роботи системи, що, у свою чергу, дає можливість порівняти ці результати з тим, що повинно було відбутися. Це дозволить внести необхідні зміни та корективи у поведінку системи і, тим самим, оптимізувати її роботу.

Отже, під педагогічною моделлю ми розуміємо послідовну систему елементів, яка містить окремі компоненти з урахуванням вікових особливостей та специфіки формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі у межах цілісного освітнього процесу і включає в себе такі блоки: цільовий (мета, завдання), методологічний (підходи, принципи, функції), змістовий (педагогічні умови

ефективності формування національної ідентичності студентської молоді у позааудиторній роботі), процесуальний (форми, методи, засоби, види дівяльності) і діагностично-результативний (критерії, рівні, результати).

Цільовий блок структури моделі формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти є системоутворювальним та визначає функціонування всіх інших компонентів моделі. Цільовий блок включає мету та завдання означеної моделі [33, с. 73].

О. Жаровська розглядає три рівні цілей формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти:

1. Стратегічна мета визначає ідеальний результат виховання – (модель необхідного), для досягнення якого необхідно вибудувати зміст виховання максимально можливої в реальних умовах практичної діяльності педагога з формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти.

2. Тактична мета спрямовує суб'єктів формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти – на безперервне і поетапне розв'язання завдань національно-патріотичного виховання з урахуванням динаміки змін об'єкта.

3. Оперативна мета, передбачає щоденну (щогодинну і щохвилинну) дію і взаємодію за розв'язанням педагогічних завдань (ситуацій), пов'язаних із формуванням національної ідентичності здобувачів вищої освіти [26, с. 96].

Отже, в межах нашого дослідження мета формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі представлена як така, що діагностується, тобто описана через результат:

– формування національної ідентичності на основі знання традицій свого народу, культури, мови та в процесі засвоєння досвіду пізнавальної діяльності;

– формування почуття любові, співчуття і гордості за свою Батьківщину, вірності своїй Батьківщині, готовності піклуватися про неї;

– створення педагогічних умов для успішної соціалізації здобувачів вищої освіти, саморозвитку кожного з них як особистості, індивідуальності, як суб'єкта патріотичної поведінки і діяльності у процесі засвоєння дієво-практичного досвіду.

Виховна мета закладів вищої педагогічної освіти, яка відображена в освітньо-виховному середовищі, спрямована на розв'язання найважливіших завдань виховання – формування

національної ідентичності, національно-правової самосвідомості.

Погоджуємося з О. Жаровською, що створення системи формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі передбачає реалізацію таких завдань:

– «визнання й забезпечення прав кожної особистості, її прав та гідності як найвищої соціальної цінності; утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість, чесність, відповідальність»;

– «забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості студента відповідно до інтересів та можливостей; для розвитку професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності особистості»;

– «утвердження толерантного світогляду, шанобливого ставлення до інших культур і традицій»;

– «формування громадянської ідентичності, відчуття належності до рідної землі, народу; визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини; утвердження почуття патріотизму, відданості у служінні Батьківщині».

Методологічний блок моделі формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти в позааудиторній роботі складають такі підходи: гносеологічний, аксіологічний, середовищний, герменевтичний, гуманістичний, системний, цілісний, антропологічний, культурологічний, етнопедагогічний, діяльнісний тощо.

Так, *гносеологічний* підхід розглядає всі явища і події з точки зору теорії пізнання. Цей підхід дозволив використати для нашого дослідження сукупність методологічного інструментарію, що розкриває особливості пізнання людиною об’єктивної реальності, норму аналізованого феномену і відхилення від неї [44, с. 191].

У педагогіці такий підхід розкриває особливості пізнання людиною об’єктивної реальності, процес сприйняття цієї реальності, її віддзеркалення внутрішнім і зовнішнім середовищем. З огляду на проблему формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти, такий підхід корисний і цікавий глибоким дослідженням поведінки різних категорій людей (у тому числі суб’єктів і об’єктів виховання), особливостей їхньої адаптації, соціалізації, виховання, навчання, самоудосконалення, самоактуалізації в різних видах діяльності і соціальному середовищі [54, с. 3].

Аксіологічний підхід – це орієнтація на цінності особистості, що відповідають її запитам, а також визначеним суспільством нормам у певній історичній та життєвій ситуації. Творче освітньо-виховне середовище передбачає забезпечення поваги до чужої думки, виявлення таких суб'єктивних якостей здобувачів освіти, як участь у діалозі та вміння робити вибір, обстоювання своєї позиції в оцінюванні фактів, подій, почуттів і відкриттів, відповідальність і самодисципліна [28, с. 175].

Поняття «цінність» у філософії і соціології позначає об'єкти, явища, їх властивості, а також абстрактні ідеї, що втілюють у собі суспільні ідеали [14, с. 61].

Важливим для нашого дослідження є те, що О. Вербовський виділяє три форми існування цінностей: 1) цінності, які слугують суспільним ідеалом, абстрактними уявленнями, які вироблені суспільною свідомістю та існують у ній; 2) цінності, які об'єктивуються як твори матеріальної і духовної культури або людські вчинки, які є втіленням конкретних суспільних ідеалів (естетичних, політичних, етичних, правових та ін.); 3) соціальні цінності, які, заломлюючись крізь призму індивідуальної життєдіяльності, входять до психологічної структури особистості у формі цінностей, які є одними з джерел мотивації поведінки [15, с. 67].

Середовищний підхід у вихованні Т. Потапчук роглядає як спосіб педагогічної організації середовища, створення й реалізації педагогічних умов, оптимізації їхнього впливу на формування й розвиток національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти в позааудиторній роботі [46, с. 13].

Герменевтичний є універсальним філософським підходом, що визначає загальні принципи пізнання і трактування явищ навколишньої дійсності, введення нових понять в науці взагалі і в педагогіці зокрема. Герменевтика у С. Мотика розглядає як: 1) мистецтво розуміння і осягнення сенсів і значень; 2) теорія і загальні правила інтерпретації текстів; 3) філософське вчення про онтологію (пізнання), розуміння і епістемологію [42, с. 33].

Гуманістичний підхід базується на визнанні людини вищою цінністю, яка має права на свободу, розвиток, реалізацію всіх можливостей. Гуманістичний підхід дає можливість розкрити характер взаємовідносин суб'єктів освітнього простору з довкіллям, коли особистість здатна не тільки адаптуватися, але і змінювати своє середовище [41, с. 43].

Гуманістичний підхід у системі формування національної

ідентичності студентської молоді ґрунтується на повазі до студента, турботі про його розвиток. Цей підхід за А. Фрідріх передбачає визнання кожного студента як неповторної людської істоти (індивідуальності), ставлення до нього як до суб'єкта власного розвитку, опору у вихованні на комплекс знань про людину та високий професіоналізм [56, с. 17].

Системний підхід І. Бех розуміє як методологію спеціального наукового пізнання і соціальної практики, в основі якої лежить дослідження об'єктів як систем. Методологічні особливості системного підходу визначаються тим, що він орієнтує дослідників на розкриття цілісності об'єкта [6, с. 12].

В. Безлюдна розглядає системний підхід як цілісну систему, елементи якої перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності між собою із зовнішнім середовищем, забезпечуючи перманентний розвиток системи під впливом окремих умов і чинників [5, с. 52].

Із системним підходом тісно пов'язаний *цілісний підхід*, який широко використовується при розробці теорії виховання і навчання студентської молоді. За визначенням Л. Сокурянської, цілісний підхід до виховання становить сукупність декількох складових: єдності цілей та напрямів виховання; підвищення ефективності всіх засобів, методів і прийомів, координації управління всіма стосунками, етичними і пізнавальними компонентами, технологічними процесами; широкого поєднання освіти та включення здобувачів вищої освіти у соціальну практику; нерозривного зв'язку науки і мистецтва; підвищення загальної і педагогічної культури всіх учасників виховного процесу: педагогів, що вчаться, представників громадськості [2, с. 31].

Запропоноване розуміння цілісного підходу до формування національної ідентичності передбачає таку організацію життєдіяльності студента, при якій, з урахуванням можливостей освітньої установи, суспільства, індивідуальних особливостей і відмінностей здобувачів вищої освіти, розвиваються всі сторони особистості та її здатності. Ж. Денисюк вважає, це стає можливим за умови, що освітній процес становитиме цілісність, у якій усі частини і підсистеми перебувають у погодженій взаємодії. Така цілісність досягається через єдність духовно-індивідуальних, соціально-психологічних і технологічних компонентів (підсистем) виховання [22, с. 176].

Антропологічний підхід, обґрунтований Г. Філіпчук, базується на системному використанні даних усіх наук про людину як предмет виховання і передбачає облік вікових особливостей вихованців в

освітньому процесі; орієнтує педагога на розв'язання суперечностей, характерних для окремої вікової групи, і на формування провідних новоутворень; облік сензитивних періодів у навчанні і вихованні; організацію педагогічного процесу на діагностичній основі. У межах антропологічного підходу національна ідентичність визначається як одна з вищих соціокультурних цінностей, що має декілька характерних антропологічних меж. Вона виявляється у сфері відчуттів, ідей і вчинків особи, засобом ідеологічного впливу і чинником суспільної практики [55, с. 35].

Антропологічний підхід передбачає, що жодна риса особистості не повинна розвиватися на шкоду гуманістичним принципам виховання. Ставлення до Батьківщини є цінністю життя і культури, що має загальнолюдський зміст і значення. Гуманістичний характер патріотизму складає його основоположний критерій.

Етнопедагогічний підхід відбиває єдність загальнолюдського, інтернаціонального, національного і індивідуального. Національна культура додає специфічних характеристик зовнішньому соціокультурному середовищу, у якому функціонують різні освітні установи. Так, М. Ситепико вважає, що етнопедагогічний підхід передбачає органічне поєднання «входження» у світову культуру з урахуванням спадщини національної культури; використання народної педагогіки в організації освітнього процесу; забезпечення взаємодії ЗВО із соціокультурним, природним, виробничо-економічним середовищем [51, с. 17].

Реалізація даного підходу дозволяє не лише максимально використовувати його виховні можливості, але і формувати це середовище.

Діяльнісний підхід передбачає побудову процесу виховання на принципах пріоритету суб'єкт-суб'єктних стосунків. Педагог як суб'єкт виховання здійснює виховний вплив відносно об'єкта.

В. Ряшко вважає, що такий характер взаємодії відповідає філософському уявленню про сам факт взаємодії в системі «людина – людина» і неминуче породжує суб'єкт-суб'єктні стосунки в освітньому процесі. Це знаходить відображення у зміні функцій і ролей учасників освітнього процесу [50, с. 418].

Л. Пятько вважає, що відповідно до означеного підходу тільки на початковій стадії процесу педагог надає максимальну допомогу, а потім через поступову активізацію студенської молоді прагне до повної саморегуляції в навчанні і вихованні, що знаходить відображення в партнерських стосунках [48, с. 13].

Концептуально-теоретичні основи сформованості національної ідентичності здобувачів вищої освіти передбачають визначення принципів цього процесу. До них відносимо такі, що були нами адаптовані відповідно до вимог освітньо-виховного середовища закладів вищої педагогічної освіти:

Принцип національної спрямованості «передбачає, з досвіду національно-патріотичного табору «Дія», формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися належністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави» [45, с. 29].

Принцип самоактивності й саморегуляції «забезпечує розвиток у суб'єктних характеристик студентської молоді; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках» [30, с. 31].

Принцип полікультурності «передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування у здобувачів вищої освіти відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову загальнолюдської культури» [29, с. 59].

Принцип соціальної відповідності «обумовлює потребу узгодження змісту і методів формування національної ідентичності з реальною соціальною ситуацією, у якій організовується виховний процес, і має на меті виховання у здобувачів вищої освіти готовності до захисту вітчизни та ефективного розв'язання життєвих проблем» [23, с. 63].

Принцип історичної і соціальної пам'яті «спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах та методах діяльності» [18, с. 14].

Вимога принципу здійснювати зв'язок часів – минулого, сьогодення і майбутнього – є механізмом закріплення, акумуляції, збереження і відтворення (відновлення, відтворення, моделювання) соціального досвіду, виконує функцію збереження духовно-етичної і культурно-історичної спадщини народу і відтворення цієї спадщини в

реконструйованих формах змісту формування національної ідентичності [11, с. 189].

Принцип наступності поколінь «дозволяє зберігати для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні» [9, с. 27].

Цей принцип передбачає використання у вихованні вироблену віками систему базових цінностей народу, які впродовж тисячоліть формували різні покоління, створюючи обличчя народу і нації, обумовлюючи абсолютно певний тип особистості; відображає єдність і різноманіття соціального і народного компонентів у формуванні національної ідентичності; орієнтує на збереження загальних меж багатовікової побутової культури виховання, етнокультурні, духовні, героїчні та творчі традиції, загальні фактори виховання, притаманні різним народам.

На основі аналізу психолого-педагічних досліджень (В. Борисов, М. Боришевський, С. Виговська, О. Тепла, Т. Виноградова, О. Жаровська, О. Колодій, В. Кремень, Є. Лодатко, І. Ляшенко, С. Мотика, Д. Піонтковська, Т. Потапчук, М. Степико, Т. Філімонова, А. Фрідріх та ін.) виділяємо перелік функцій, які вважаємо необхідними й достатніми для вивчення процесу формування національної ідентичності студентської молоді: орієнтовна, мотиваційно-мобілізаційна, інформаційно-гностична, організаційна, перетворювальна, координувальна, контрольна, прогностична, корекційна.

Реалізація *орієнтовної функції* формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти пов’язана з характерним для всіх періодів історії суспільства соціальним замовленням суспільства на ідеальний тип особистості. Ю. Чучаліна характеризує цю функцію як орієнтир, який дозволяє виявити найбільш привабливі варіанти поведінки, що відповідають ідеалу [57, с. 11].

Орієнтовна функція дозволяє викладачам усвідомити соціальне замовлення на основі цінностей та ідеальних ціннісних орієнтацій, які обумовлюють відповідну мету виховання. Таким чином, соціальне замовлення реалізує орієнтовну функцію національного виховання, пояснюючи мету виховання та ціннісні характеристики національної ідентичності як ідеалу виховання.

Мотиваційно-інформаційна функція включає уміння спонукати до активності, збуджувати інтерес, увагу, переводити знання у практичні дії, оцінювати вчинки, діяльність, закріплювати уміння й знання здобувачів вищої освіти відповідно до віку та інших

особливостей. О. Титар характеризує мотиваційно-інформаційну функцію, яка виявляється й у сприянні зростанню професійної компетентності педагогів, прагненні до творчого використання наявних у їхньому арсеналі традиційних засобів, форм і методів формування національної ідентичності і створення інноваційних [53, с. 114].

Ця функція пов'язана з механізмом саморозвитку особистості студента і педагога в освітньому процесі полягає у створенні соціально-психологічних і педагогічних умов, які би спонукали об'єктів формування національної ідентичності до накопичення знань про історію країни, її культурні реалії, формування досвіду ціннісних відносин у патріотично-орієнтованій діяльності.

Реалізація мотиваційно-інформаційної функції формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти включає їх вміння користуватися мовним багатством, точно, коротко, логічно викладати матеріал та досягати розуміння сутності явищ; користуватися різними методами викладу, активізувати здобувачів вищої освіти у процесі засвоєння матеріалу національно-патріотичного змісту.

В. Кремень у даній функції дозволяє використовувати різноманітну інформацію (персоналії, досягнення науки й техніки країни, бойові та трудові подвиги предків), яка найбільш яскраво розкриває роль та місце вітчизняної цивілізації в історії світових цивілізацій, традиції, цінності, культурні особливості народу для формування досвіду пізнавальної діяльності, емоційно-ціннісних відносин й дієво-практичного досвіду як складових національної ідентичності; дозволяє накопичувати необхідні знання, вивчати досвід колег, засвоювати засоби виховного впливу [37, с. 31].

Організаційна функція формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти передбачає створення умов для включення всіх суб'єктів і об'єктів діяльності у процес досягнення поставлених цілей національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти. М. Козловець та ін. виокремлюють оптимально підібрані методи, технології, прийоми і засоби, які сприяють розвитку особистості як студента, так і педагога [32; 36].

Перетворювальна функція формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти вимагає від педагога творчого підходу до організації освітнього процесу, включення здобувачів вищої освіти у спрямованому і ціннісно-орієнтовану національну діяльність, а також взаємодію суб'єктів і об'єктів національно-патріотичного виховання в соціально-трансформаційній діяльності на

благо своєї країни.

Координувальна функція спрямована на узгодження й об'єднання змісту педагогічних дій, спрямованих на об'єкт формування національної ідентичності – студентську молодь і передбачає вміння студентської молоді встановлювати контакти з батьками і колегами, соціальними партнерами, брати участь у педагогічній освіті батьків, розкривати їм призначення, зміст, методи формування національної ідентичності студентської молоді, спонукати батьків до активної участі у спільній патріотично-орієнтованій діяльності.

Контрольна функція формування національної ідентичності студентської молоді пов'язана з відстеженням соціального замовлення на формування особистості – патріота своєї Батьківщини на заняттях, у процесі позааудиторної роботи та виховної роботи, розподілом відповідальності між усіма суб'єктами національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти.

Т. Галіч вважає, що в умовах реалізації нових стандартів вищої педагогічної освіти визначено вимоги до результатів освіти у закладах вищої педагогічної освіти, які не підлягають персоніфікованій оцінці зовнішніх установ та організацій [21, с. 180].

Прогностична функція формування національної ідентичності студентської молоді дуже важлива, оскільки служить передбаченню «зони найближчого розвитку» здобувачів вищої освіти і виховної системи освітньої установи. Викладачі, наставники студентської академгрупи, як основні суб'єкти формування національної ідентичності, постійно екстраполюють отримані в ході контролю дані на поведінку студентської молоді в різних природних і спеціально створених виховних ситуаціях.

Корекційна функція формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти дозволяє змінювати негативні моменти цілісного педагогічного процесу, впливати на динаміку зростання рівня національної ідентичності студентської молоді.

Обов'язковою умовою ефективності процесу формування національної ідентичності у студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі є реалізація всіх вищезгаданих функцій.

Змістовий компонент є найважливішим у моделі формування національної ідентичності студентської молоді. Філософська категорія «зміст» означає визначаючий бік цілого, сукупність його частин.

Аналіз нинішнього стану формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у

позааудиторній роботі, а також урахування чинників внутрішнього і зовнішнього впливу та світового досвіду її формування, відтворення і корекції дозволяють визначати низку актуальних завдань політики формування національної ідентичності громадян в Україні.

По-перше, необхідно визначитися з базовою моделлю національної ідентичності, що передбачає опертя на один із двох принципів націотворення – етнічний або політичний (нація-держава чи держава-нація). Складність цього вибору полягає в тому, що концепція «політичної нації», яка сьогодні й на експертному, і на побутовому рівнях має значно більше число прихильників та підтримується основними політичними діячами як усередині країни, так її ключовими зовнішньополітичними партнерами, у своєму чистому вигляді недостатньою мірою враховує особливості генезису української державності та її традиційну історико-культурну легітимацію.

В. Будак виокремлює саме поняття національного суверенітету, яке передбачає певну логіку становлення спільноти та її легітимації. Ця логіка полягає, у цьому випадку, у тому, що, згідно з принципом самовизначення націй, українська держава передовсім є продуктом самовизначення українського народу, а тому її легітимність неминуче пов’язана з поняттями етнічної, культурної та історичної самоідентичності [13, с. 212].

Таким чином, приймаючи основні підходи сучасної моделі національної ідентичності, серед яких – принципова рівність прав громадян усіх національностей, гарантії задоволення культурних, мовних та релігійних потреб представників національних меншин та етнічних груп, слід також включити до її конструкції такі ціннісні і нормативні елементи, які відображатимуть особливий статус національної культурної та політичної традиції українців у загальній доктрині національної ідентичності української держави.

Такі елементи вже зафіксовані в тексті чинної Конституції (зокрема, у Ст. 11), але їхнє засвоєння на рівні соціуму необхідно супроводжувати послідовною інформаційно-просвітницькою роботою [35, с. 54].

Досягнення національного консенсусу в питанні про базову модель національної ідентичності неможливе без узгодженого чи принаймні компромісного підходу до змістового наповнення національної ідентичності, що є сьогодні предметом гострих суперечок і конфліктів. Йдеться про питання державної мови, оцінки подій і суперечливих постатей історичного минулого, пріоритетність тих чи інших ідеологічних підходів, включення до національної

традиції імен, подій і творів, що мають амбівалентну культурну і політичну ідентифікацію. Адже в Україні впродовж майже всієї національної історії навколо питань національної ідентичності та її політичних і культурних проявів точилася гостра полеміка і боротьба непримиренних позицій.

Світоглядний спадок цієї боротьби продовжує розділяти українське суспільство й сьогодні. Подолання конфлікту навколо змісту національної ідентичності найчастіше пропонується шляхом уникання гострих питань, незручних тем, конфліктогенних явищ і постатей. Така практика в деяких країнах засвідчила свою ефективність та дозволила, певною мірою, примирити нащадків учасників колишніх братовбивчих конфліктів. Однак накладання інформаційного табу на конфліктні питання призводить до вилучення з активного обігу значного масиву національної духовної та інтелектуальної спадщини. А це в умовах, коли образ національної культури та уявлення про особливості історичної долі народу перебувають ще тільки в процесі свого становлення, веде до штучного збіднення духовно-інтелектуального життя спільноти загалом та до формування непривабливого, одновимірного національного образу, що не має шансів бути сприйнятим більшістю громадян [40, с. 7].

Будь-яка модель формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі стане робочою, а не декларативною лише в тому разі, якщо вона спирається на конкретні педагогічні умови.

Аналіз наукової, філософської, психолого-педагогічної літератури дає можливість зробити висновок, що нині немає єдиного, загального та універсального визначення поняття «умова». Загальною рисою всіх визначень цього поняття є спрямованість умов на вдосконалення взаємодії учасників педагогічного процесу у розв’язанні конкретних дидактичних завдань.

Зокрема видатний педагог Ю. Бабанський визначає педагогічні умови як чинники (обставини), від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи [4].

Таким чином, визначаємо педагогічні умови як сукупність чинників, які забезпечують регулювання, організацію, взаємодію об’єктів і явищ педагогічного процесу для досягнення поставленої мети. Враховуючи наукові позиції дослідників, пропонуємо характеризувати педагогічні умови як штучно створені обставини педагогічного процесу, які суттєво впливають на його функціонування з метою досягнення запланованих результатів. У нашому дослідженні

під педагогічними умовами формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі ми будемо розуміти таку сукупність чинників, які будуть ефективно впливати на формування та розвиток усіх компонентів національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти.

На основі науково-педагогічної літератури та констатувального етапу було визначено такі основні педагогічні умови формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі:

– *усвідомлення майбутніми педагогами значущості та потреби у формуванні національної ідентичності*, оскільки заклад вищої педагогічної освіти має мотивувати особистість, яка б мала почуття гордості за свою державу, сумлінно виконувала свої обов'язки, усвідомлювала соціальні проблеми Батьківщини й українського народу;

– *створення у закладі вищої педагогічної освіти національно-патріотичного середовища для формування національної ідентичності студентської молоді,* адже виховний простір освітнього закладу забезпечує цілеспрямований, педагогічно організований розвиток особистості, сприяє розвитку студента як громадянина-патріота з активною життєвою та громадянською позицією, який виявляє національну гідність, знає і вміє цивілізовано відстоювати свої громадянські права;

– *активізація національно-патріотичної діяльності студентської молоді у позааудиторній роботі,* яка відбувається за рахунок залучення молоді до активного суспільного життя, виконання громадських доручень, особиста ініціатива й участь у підготовці та проведенні культурно-масових, просвітницьких, дозвілевих і громадських заходів.

Виокремлені педагогічні умови детально будуть описані нами в наступному підрозділі.

Процесуальний блок включає засоби, форми і методи формування національної ідентичності студентської молоді.

Різноманітність видів позааудиторної роботи дозволяє розширити палітру зв'язків особистості студентської молоді з довкіллям. Окреслимо види діяльності, які слугують ефективними засобами формування національної ідентичності студентської молоді закладів вищої педагогічної освіти.

Як стверджує О. Вікторова: «засоби формування національної

ідентичності – це надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, Інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва тощо), форми і види виховної роботи (збори, бесіди, конференції, гуртки, ігри, спортивна діяльність, зустріч з АТОвцями, волонтерами, дискусії, волонтерство, аукціони, ярмарки та ін.), які задіюють під час використання певного методу» [17, с. 106].

М. Боришевський стверджує: «що мова – не лише засіб спілкування, а й головний чинник консолідації нації, оскільки забезпечує єдність, вільний і культурний розвиток національної спільноти, стоїть на сторожі збереження національної ідентичності, здорового духовного і ментального розвитку, а отже, є могутнім засобом формування національної ідентичності студентської молоді» [10, с. 93].

Український учений і громадський діяч Я. Верменич зазначав: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості» [16, с. 67].

У формуванні національної ідентичності мова, поряд із внутрішніми консолідуючими чинниками, виконує й зовнішню функцію, яка полягає у виокремленні держави з-поміж інших країн, в утвердженні нації і держави серед багатомовної спільноти.

Творення української нації вимагає розв’язання фундаментальних питань мовної сфери, щоб така нація ґрунтувалася на засадах української національної ідентичності. Тому цінним засобом формування національної ідентичності студентської молоді є формування національної гідності й гордості за свою Батьківщину, відмова від почуття національної меншовартості.

Засобами формування національної ідентичності студентської молоді у процесі позааудиторної роботи в закладах вищої педагогічної освіти є: пізнавальна, суспільна, ціннісно-орієнтована, науково-дослідницька та соціально-комунікативна діяльність.

Так, у своїй роботі О. Колодій пояснює: «пізнавальна діяльність покликана забезпечити глибоке вивчення студентською молоддю рідної мови, історії рідного краю, пам’яток культури та природи, коріння свого роду як складової народу, традицій, звичаїв, обрядів, вірувань, знарядь виробництва, регіонального національного одягу тощо» [33, с. 74].

Суспільна діяльність, на думку В. Сухомлинського, впливає на духовний світ студентської молоді, змушує її узгоджувати власні інтереси з інтересами колективу, виховує почуття товариськості,

взаємопідтримки. Завдяки їй створюються фактичні передумови для успішного виховання навичок співпраці, взаємодії. Сюди належить благодійна, екологічна і будь-яка діяльність, спрямована на користь іншим людям [52, с. 175].

У процесі ціннісно-орієнтованої діяльності здійснюється оцінка важливості об'єктів дійсності для життя, при цьому актуалізуються не лише знання, а й почуття, емоції, які відіграють значну роль у закріпленні переконань, гуманістичної спрямованості індивіда.

Науково-дослідницька діяльність студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі пов'язана з проведенням досліджень, науковим пошуком, експериментів з метою розширення наявних і отримання нових знань про уславлені місця, видатних людей, історію рідного краю, створення й наукового обґрунтування різноманітних проєктів тощо.

Формування національної ідентичності студентської молоді передбачає відбір відповідних форм дослідної роботи, серед яких можна виділити такі: відвідування краєзнавчих музеїв міста; співпраця з радою ветеранів міста, яка допомагає організовувати виступи ветеранів, бесіди й зустрічі з ними; активна участь студентів у олімпіадах, конкурсах, виставках, диспутах, колоквіумах та інших заходах (наприклад, історичний «Брейн-ринг»), випуск стінгазет, присвячених історичним подіям; творча робота з історичними документами фондів, архівів, музеїв, які є безпосередніми пам'ятками минулого і в силу цього мають особливий вплив на дослідників, допомагають відтворити яскраві та переконливі характеристики минулого, тощо.

Процес формування національної ідентичності студентської молоді у закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі здійснюється за допомогою різнобічних форм роботи, вибір яких залежить від завдань та змісту виховної роботи, вікових особливостей.

Основними формами такої роботи є:

– інформаційно-масові (дискусії, диспути, конференції, вікторини);
– діяльнісно-практичні (творчі групи, екскурсії, олімпіади);
– інтегративні (фестивалі, гуртки);
– діалогічні (бесіди);
– індивідуальні (творчі завдання, індивідуальна робота тощо);
– наочні (патріотичні музеї, галереї, тематичні стенди тощо).

Зокрема, серед форм формування національної ідентичності студенської молоді у процесі позааудиторної роботи В. Євтух називає

такі: «проведення «днів відкритих дверей»; урочиста посвята у студенти першокурсників; святкування знаменних дат закладу вищої освіти, його факультетів, кафедр; залучення студентів до профорієнтаційної роботи з майбутніми абітурієнтами; «кураторські години»; проведення бесід, лекцій на цю тему; організація вечорів, концертів; діяльність органів студентського самоврядування; залучення студентів до участі в акціях гуманістичного, у тому числі благодійницького спрямування» [28, с. 14].

Як вважає А. Єріна, «ефективною формою національного виховання студентської молоді є читацькі конференції. Шляхом пропагування наукової, художньої, публіцистичної літератури студентській молоді прищеплюється інтерес до книги, формуються літературно-естетичні смаки» [25, с. 14].

Такі конференції проводять за матеріалами творчості одного або кількох авторів, творів, поєднаних спільною тематикою, з окремої літературної, історичної або наукової проблеми. Форма проведення для студентської молоді першого курсу наближена до бесіди, під час якої студенти висловлюють своє ставлення до творів (праць), читають напам’ять уривки, переглядають фільми. Студентська молодь старших курсів виступає з повідомленнями, доповідями, у яких аналізує особливості творчості, жанру, стилю, проблематики автора.

Слід відзначити, що творчий потенціал студентської молоді реалізовується в закладах вищої педагогічної освіти в різноманітних гуртках, основними завданнями яких є: створення атмосфери емоційної захищеності, любові; формування національно-свідомого патріота-громадянина України; усвідомлення моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм; збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу, звичаїв; виховання фізично й морально здорової людини; вивчення рідної мови й шанування культури, національної літератури, мистецтва.

Індивідуальна виховна робота зумовлена індивідуальними особливостями здобувача вищої освіти, на яких базується будь-який виховний вплив на особистість студента. Тому, щоб впливати на особистість, необхідно дослідити її індивідуальність. Важливо встановити довірливі стосунки між студентами і викладачами. Цьому значною мірою допомагає авторитет викладача, його уміння швидко орієнтуватися в ситуації, передбачати наслідки своїх дій.

Збагаченню особистості студента сприяють такі форми позааудиторної роботи: написання творів, заняття фотографією і кінорежисурою, читання художньої та спеціальної літератури,

перегляд відповідних телепередач і прослуховування радіопередач, пошуки необхідної інформації через інтернет, колекціонування, конструювання та ін.

Ефективною й самобутньою у контексті реалій сьогодення формою організації виховної роботи зі студентською молоддю в позааудиторній роботі є діяльність гуртків, секцій та інших позааудиторних занять і заходів. Саме вони, як зазначає О. Колодій, є складовою різнобічної діяльності і слугують її демократизації і збагаченню, утвердженню й формуванню певної системи морально-духовних цінностей та розвитку творчих здібностей студентської молоді. «Така діяльність реалізується на засадах вільного вибору та за допомогою таких концептуальних підходів: гуманістичного (пріоритет загальнолюдських і моральних цінностей, значущість кожної людини, окремої індивідуальної точки зору), особистісного (вироблення кожним студентом власної позиції, свого ставлення до різних наукових та соціальних явищ), інтегративного (розгляд будь-яких проявів творчої діяльності у їх взаємозв'язку із життєвим та навчальним досвідом студентів), діалогічного (пошук шляхів взаєморозуміння та творчої взаємодії з теоретичними концепціями та їх носіями)» [33, с. 78].

Виховання громадянина неможливе без високого рівня громадянської свідомості, самостійності суджень, без уміння приймати відповідальні рішення. Основа цих якостей закладається в процесі виховної діяльності відповідного спрямування. Значний потенціал у цьому плані має участь у самоврядуванні, яке в широкому розумінні стосується всього способу життя і поведінки студентської молоді.

Позааудиторна виховна робота у закладі вищої педагогічної освіти проводиться на основі активності й самостійності студентів, студентського самоврядування за умови керівної ролі студентського активу і педагогічно-виховної допомоги викладачів.

Самоврядування є дієвим засобом згуртування студентського колективу, формування активної життєвої позиції кожного студента. Ефективне використання самоврядування в повсякденному навчально-виховному процесі потребує кваліфікованої професійної допомоги, спрямованої на всебічне стимулювання студента, розвиток його самоідентичності.

Самоврядування, як зазначає В. Безлюдна, – «це вид діяльності, у процесі організації якої розвивається певний комплекс якостей особистості людини, громадянина, професіонала й відбувається

інтеграція самоідентичності – основа індивідуальності» [5, с. 52].

Мета студентського самоврядування як виховного засобу – самопідготовка студентської молоді до майбутньої професійної діяльності, яка неможлива без навичок в управлінні державними і громадськими справами, активної життєвої позиції, здатності приймати рішення і нести за них відповідальність; це організація і пошук ефективних форм самостійної роботи, ведення переговорів, управління людьми.

Отже, серед усіх вище названих форм формування національної ідентичності студентської молоді у процесі позааудиторної роботи найдоступнішими є групові, оскільки не потребують спеціальних умов для організації і проведення, а також дієві за умови кваліфікованого педагогічного керівництва. Головними вимогами до групових заходів є створення груп, тобто людей, об'єднаних спільною метою (гуртки за інтересами, студентські групи та ін.) і соціально значущою спільною діяльністю (союзи, команди, товариства, об'єднання), що виховує почуття взаємодопомоги, взаємодії, взаєморозуміння, відповідальності.

Ефективність формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу та системи методів виховання.

Метод виховання студентської молоді – це спосіб впливу викладача на свідомість, волю і поведінку студента з метою формування у нього бажаних якостей, усебічного гармонійного розвитку особистості. На думку Й. Боришевського «це досить складний інструмент впливу на особистість. Помилково бачити у методах виховання та формування національної ідентичності своєрідні рецепти для досягнення мети» [12, с. 7].

Пріоритетну роль доцільно відводити методам, використання яких ґрунтується на демократичному стилі взаємодії, сприяє формуванню творчості, критичного мислення й ініціативи. До таких методів відносять: соціально-проєктну діяльність, ситуаційно-рольові ігри, соціограму, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, метод відкритої трибуни, створення проблемних ситуацій та ситуацій успіху, ігри-драматизації, аналіз конфліктів та моделей стилів поведінки.

Аналіз науково-педагогічної літератури показав, що основними методами формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі є:

– формування свідомості (бесіда, лекція, диспут);

– формування досвіду поведінки та організації діяльності;

– стимулювання діяльності й поведінки (змагання, заохочення, покарання);

– контроль й аналіз ефективності виховання (педагогічне спостереження, опитування, аналіз результатів діяльності), які використовуються в усіх напрямах виховання студентської молоді.

Погоджуємося із думкою О. Шапаренко, що формування національної ідентичності студентської молоді не є відокремленою ділянкою впливу на особистість, а діалектично пов'язане з усією системою виховання студентської молоді. Тому у цій діяльності необхідно використовувати загально-педагогічні методи виховання [58, с. 94].

Методи формування свідомості полягають у тому, що педагог, спираючись на наявні у студентської молоді знання, етичні, моральні норми, підводить їх до засвоєння нових. Для успішного проведення відзначених методів потрібне обґрунтування актуальності теми, формулювання питань, які спонукають до розмови, спрямування розмови у потрібному напрямі, залучення студентів до оцінювання подій, вчинків і явищ суспільного життя. Це сприяє формуванню у них відповідного ставлення до своїх моральних і громадських обов'язків [34, с. 53].

Сутність цих методів полягає у послідовному, систематичному викладенні певної проблеми. Окремі методи можуть мати випадковий характер або належати до певного тематичного циклу. Їх успіх залежить від добре продуманої композиційної побудови, вміло дібраних переконливих аргументів, необхідних для оцінювання фактів і подій, особистих якостей лектора, його здатності володіти спеціальними психолого-педагогічними прийомами.

Методи формування національної ідентичності студентської молоді у позааудиторній роботі передбачають вільний обмін думками, колективне обговорення різноманітних питань. Його учасники, під час застосування цих методів обстоюють свою позицію, переконуються у правильності чи помилковості своїх поглядів. Розкриваються їхня культура мовлення, ерудиція, логічне мислення [39, с. 22].

Методи стимулювання діяльності й поведінки полягають у педагогічному впливі на свідомість студентської молоді з метою спонукання її до позитивної діяльності або гальмування її негативних дій і вчинків. Вони впливають на свідомість студентів, активізують їхні вольові якості, перебудовують почуттєву і мотиваційну сфери

діяльності в позитивному напрямі, сприяючи виробленню позитивних навичок поведінки [40, с. 10].

Методами стимулювання діяльності й поведінки є: заохочення, схвалення та змагання.

Як стверджує О. Жаровська, «стимулювання (від лат. stimulo – збуджую, заохочую) – означає спонукати до дії, давати поштовх, заохочувати» [27, с. 175].

Заохочення – це метод вираження суспільного позитивного схвалення діяльності і поведінки вихованців. Він закріплює позитивні звички і навички. Дія заохочення основана на збудженні позитивних емоцій. Саме тому воно створює добрий настрій, вселяє впевненість, підвищує відповідальність. Види заохочення досить різноманітні: премія, подяка, похвала, схвалення, нагорода, важливе доручення.

Схвалення – найпростіший вид заохочення. Схвалення педагог може висловити поглядом у вічі, мімікою, фізичним дотиком, жестом, позитивною оцінкою поведінки чи роботи колективу, учня; використанням висловів, які передають щире захоплення вихованцями «Дякую, що ти спробував», «Дякую!», «Дуже добре» і под.); висловів, що виражають розуміння й співчуття з боку педагога («Я міг би зробити таку ж помилку», «Я розумію, чому ти сумуєш» тощо); висловів, які стверджують, що вихованець учинив правильно («Добре», «Правильно», «Саме так»); висловів, які заохочують цілу групу, враховуючи при цьому кожного студента («Мені приємно працювати з вами», «Ваша група робить успіхи!», «Ми всі так плідно працювали!»). Повага, довір’я вселяють упевненість у своїх силах, почуття власної гідності.

Використовуючи цей метод, варто дотримуватися ретельного дозування і обережності:

– заохочувати слід не тільки студентську молодь, яка домоглась успіху, а й тих, хто проявив відповідальність, чуйність, працелюбство, допомагаючи іншим, хоча й не домігся високих результатів;

– обираючи заохочення, важливо знайти міру, гідну вихованця: непомірна хвала спричиняє зазнайство;

– заохочення потребує особистого підходу; важливо своєчасно підтримати невпевненого, хто відстає;

– головним у сучасному шкільному вихованні є дотримання справедливості.

Змагання – це метод спрямування природної потреби студентів у суперництві й пріоритеті на виховання потрібних їм і суспільству якостей. Змагаючись, студентська молодь швидко засвоює досвід

суспільної поведінки, розвивають моральні, фізичні, естетичні якості. З-поміж важливих умов і вимог організації змагання виділимо такі:

– продумати організацію змагання. Необхідно виокремити мету і завдання змагання, скласти програму, створити умови для проведення змагання, розробити критерії оцінок, підведення підсумків і нагороди переможців. Змагання повинно бути захопливим, досить важким, пункти змагання – конкретними, щоб результат їх виконання можна було порівняти і оцінити, критерії оцінок – зрозумілими і простими для всіх учасників;

– встановити спрямованість і зміст змагання. Класичним видом змагань у педагогічних закладах вищої освіти було змагання за звання старости групи.

Методи контролю й аналізу ефективності формування національної ідентичності студентської молоді дозволяють встановити рівень знань у галузі моралі, правил і норм поведінки, виявити причини відхилень від виконання цих норм. Одночасно педагог оцінює і свої виховні дії та впливи. Наприклад, анкетування чи психологічне опитування студентів проводиться з метою виявлення характеру взаємин між членами колективу, товариських симпатій або негативних ставлень до членів колективу.

Їхнє завдання, на думку В. Ковальова, «з'ясувати результативність конкретних виховних заходів, виховної роботи в колективі загалом. До них належать педагогічне спостереження, бесіда, опитування (анкетне, усне), аналіз результатів діяльності студентів тощо. Який би метод педагог не використовував, він повинен бути елементом конкретної програми вивчення особистості чи коллективу» [31, с. 58].

Виховання стає плідним, якщо воно направлене на творчі сили студентської молоді. Тоді об'єкт виховання не тільки правильно усвідомлює виховний вплив, а й схвалює його та активно виконує всі вимоги. Важливо усвідомлювати, що безліч взаємодій, у які вступає студент, він не засвоює механічно й пасивно. Одні з них стимулюють діяльність і генерують мотиви поведінки; інші виявляються нейтральними; треті чинять опір. У вихованні спонтанно виявляються природні сили людини. Усе це характеризує студентську молодь як цілісний феномен, що одночасно є і об'єктом, і суб'єктом виховання. Як суб'єкт виховного процесу, студент становить індивідуальність, що розвивається. Іншими повноправними суб'єктами виховного процесу є педагоги.

Третій учасник виховного процесу – науково-педагогічний

колектив закладу вищої педагогічної освіти. Як суб'єкт виховання, колектив науково-педагогічних працівників впливає на кожного студента, зумовлює його діяльність, формуючи світогляд, життєві стратегії, поведінку. Водночас колектив науково-педагогічних працівників сам є об'єктом виховання.

Четвертим учасником виховного процесу є педагогічне середовище закладу вищої педагогічної освіти. Саме в ньому студентська молодь здобуває сприятливі умови для свого розвитку, задоволення власних потреб та інтересів, застосування своїх здібностей для самовиявлення, самовдосконалення і самоутвердження.

Діагностично-результативний блок містить критерії, рівні, результати формування національної ідентичності студентської молоді. Основні критерії: мотиваційний (формування у студентів мотивації до організації освітньо-дозвіллєвої діяльності), когнітивний (розуміння атрибутів держави, прав і обов'язків), емоційний (ціннісне ставлення до Батьківщини), практичний (суб'єкт-суб'єктна взаємодія як основа патріотичних звичок) та рефлексивний (здатність використовувати професійні знання при вирішення позааудиторних завдань). Запропоновано три рівні формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі: високий, середній, низький.

Діагностичні матеріали детально описані нами в п. 2.2.

З'ясовано, що у результати сформованості національної ідентичності студентська молодь вкладає власний набір індивідуально-патріотичних характеристик та потребує впровадження педагогічних умов:

– усвідомлення майбутніми педагогами значущості та потреби у формуванні національної ідентичності;

– створення у закладі вищої педагогічної освіти національно-патріотичного середовища для формування національної ідентичності студентської молоді;

– активізація національно-патріотичної діяльності студентської молоді у позааудиторній виховній роботі, які будуть більш детально описані в п. 2.2.

Відповідно до охарактеризованих блоків, пропонуємо модель формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі на рис. 2.1.

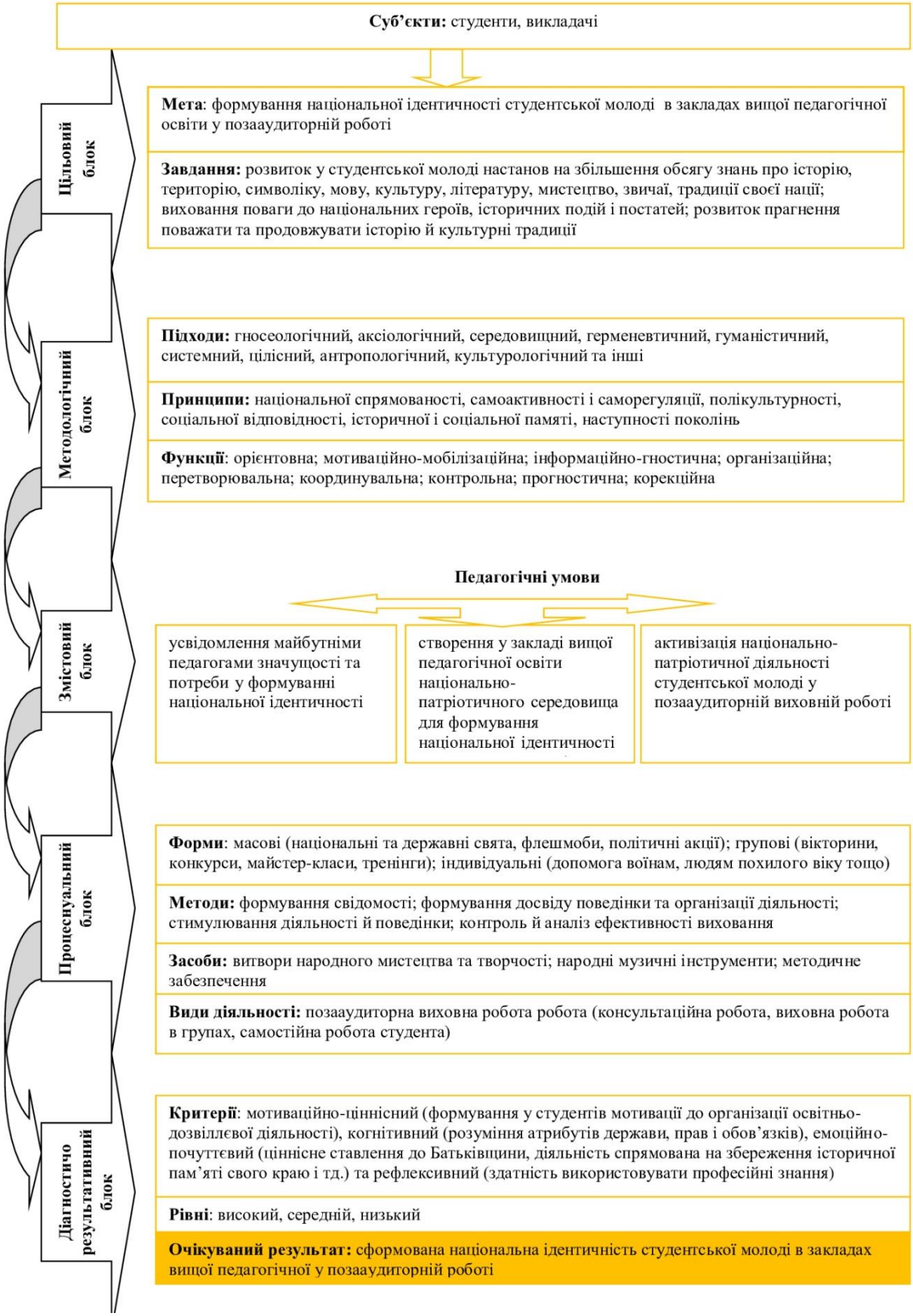

Рис. 2.1. Модель формування національної ідентичності студентської молоді в педагогічних закладах вищої освіти у позааудиторній роботі

2.2. Обгрунтування педагогічних умов формування національної ідентичності студентської молоді

На сучасному етапі становлення й відродження України як суверенної європейської держави виникла необхідність створення принципово нової системи формування національної ідентичності у здобувачів вищої освіти, тобто необхідно визначити й реалізувати такі педагогічні умови, які б якнайкраще забезпечували виховання досліджуваного особистісного утворення студентської молоді.

У філософському плані поняття «умова» є одним із провідних разом із такими, як «особистість», «діяльність», «матерія» і т.д. «Умова» розглядається як категорія, яка відображає ставлення предмета які його оточують і без яких цей предмет не може існувати й розвиватися [14]. У тлумачному словнику, поняття «умова» має багато значень, серед них можна виділити такі:

1) «необхідна обставина, яка уможливлює здійснення, створення, утворення чого-небудь»;

2) «обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь»;

3) «правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, дійсності» [14].

В. Борисов стверджував, що необхідно завчасно створювати умови, необхідні для розвитку відповідних якостей [9].

Таким чином, «умова» – складова будь-якого процесу, зокрема і процесу формування національної ідентичності у здобувачів вищої освіти в педагогічних закладах вищої освіти в позааудиторній роботі.

Для обґрунтування педагогічних умов, котрі будуть сприяти формуванню національної ідентичності студентської молоді, необхідно уточнити, як ми їх розуміємо.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що сучасні дослідники розуміють термін «педагогічна умова» як деяку обставину, що сприяє формуванню та розвитку педагогічних систем, явищ, процесів, якостей особистості [9; 14; 39].

А. Фрідріх, О. Жаровська та ін. під педагогічними умовами розуміють чинники, що впливають на процес досягнення мети, при цьому поділяють їх на:

а) «*зовнішні*: позитивні стосунки викладача і студента; об’єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо» [56];

б) «*внутрішні* (індивідуальні): індивідуальні властивості

здобувачів вищої освіти (стан здоров'я, властивості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо)» [27].

І. Бех визначає педагогічні умови як сукупність об'єктивних можливостей організаційних форм, методів, змісту і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети [6].

Отже, дослідники (О. Жаровська, В. Борисов, І. Бех, В. Мішкурова, А. Фрідріх та ін.) визначають педагогічні умови як сукупність об'єктивних чинників, обставин, можливостей, що забезпечують успішне розв'язання поставлених завдань.

У нашому дослідженні під педагогічними умовами формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі будемо розуміти таку сукупність факторів, які будуть ефективно впливати на формування та розвиток усіх компонентів національної ідентичності.

Реалізовуючи педагогічні умови, ми намагалися забезпечити організаційно-педагогічний і психолого-педагогічний супровід системи професійного розвитку кураторів студентських груп; удосконалити їх науково-методичний рівень з метою формування національної ідентичності майбутніх педагогів; визначити форми й методи інформаційної підтримки процесу формування національної ідентичності студентської молоді в реальних умовах освітньо-виховного середовища закладу вищої педагогічної освіти.

Питання визначення й обґрунтування педагогічних умов формування національної ідентичності студентської молоді розглядається у роботах багатьох дослідників: О. Абрамчук (педагогічні умови патріотичного виховання здобувачів вищої освіти в технічних навчальних закладах), Т. Анікіної (педагогічні умови патріотичного виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства), Н. Волошиної (педагогічні умови патріотизму сучасного українського суспільства), Т. Гавлітіна (педагогічні умови національно-патріотичного виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу), В. Коваль (педагогічні умови патріотичного виховання учнів на етапі вивчення української літератури в старших класах загальноосвітньої школи), В. Дзюби (педагогічні умови патріотичного виховання майбутніх офіцерів), О. Доценко (педагогічні умови військово-патріотичного виховання в українських збройних формуваннях) та ін.

Усі науковці одностайні у тому, що характерною ознакою педагогічних умов є те, що вони акумулюють цілемотивовану,

ціннісно-орієнтаційну, самоактуалізаційну спрямованість формування особистості. Специфіка педагогічних умов полягає і в тому, що вони самі по собі, без діяльності особистості, не можуть стати визначально продуктивними для виховання індивіда. В. Сухомлинський вважає, що умови тільки створюють можливості суб'єкту, зумовлюючи розвиток творчого осередку особистості. Завдяки наявності відповідних педагогічних умов значущі духовно-моральні властивості особистості переходять з можливості у дійсність, сприяють формуванню готовності до діяльності у новій соціокультурній ситуації. Гуманістичні цінності формуються у процесі спільної діяльності педагогів та студентської молоді, і це двобічний процес. Останній передбачає, з одного боку, організаційно-педагогічний вплив педагогів у освітньо-виховному процесі, з іншого – творчу самостійну діяльність студентської молоді, спрямовану на саморозвиток та самовдосконалення, самоактуалізацію власних творчих здібностей та нахилів [52, с. 122].

На основі теоретичного аналізу досліжуваної проблеми та результатів констатувального етапу експериметальної роботи нами визначено такі педагогічні умови формування національної ідентичності студентської молоді у процесі позааудиторної виховної роботи: *усвідомлення майбутніми педагогами значущості та потреби у формуванні національної ідентичності*; *створення у закладі вищої освіти національно-патріотичного середовища для формування національної ідентичності студентської молоді*; *активізація національно-патріотичної діяльності студентської молоді у позааудиторній виховній роботі.*

Розглянемо більш детально визначені педагогічні умови.

Педагогічна умова 1. Усвідомлення майбутніми педагогами значущості та потреби у формуванні національної ідентичності, оскільки ЗВО має мотивувати особистість, яка б мала почуття гордості за свою державу, сумлінно виконувала свої обов'язки, усвідомлювала соціальні проблеми Батьківщини й українського народу.

Вибір першої педагогічної умови зумовлений тим, що формування національної ідентичності студентської молоді здійснюється у закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі і на сучасному етапі розвитку суспільства покликані віддати пріоритети вихованню патріотизму, любові до України, відповідальності за їх незалежність, більш толерантно ставитись до рідного краю, інших націй, народів, збереженню духовних і матеріальних цінностей. Закладаючи та будуючи модель національної

ідентичності студентської молоді ми повинні вкласти у голови молоді, що патріотизм є одним з головних компонентів індивідуального та сучасного способу життя.

Вагомою причиною активності студента є мотивація. У параграфі 2.1. ми зясували, що студентську молодь із високим рівнем сформованості національної ідентичності характеризує висока внутрішня мотивація (йдеться про самореалізацію, самовираження і самоствердження). У них виявляються глибокі мотиви бережливого ставлення до природи, природного середовища, соціального середовища (навчально-виробничих корпусів, обладнання).

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження дає підстави зазначити, що у студентської молоді недостатньо сформована мотивація до діяльності патріотичного спрямування, і це негативно позначається на їхній ініціативності, спрямованості на самовиховання патріотичних почуттів та переконань. Тим самим виникає потреба у формувальному експерименті для корекції та розвитку внутрішньої мотивації студентів. У результаті проведення констатувального експерименту виявлено ряд недоліків, зокрема: деформація ціннісної сфери особистості студентів закладів вищої педагогічної освіти, недостатня актуалізація в індивідуальній структурі сучасної молоді позитивних взірців для наслідування, відсутність відчуття приналежності до Української держави, недостатня повнота та глибина знань про минуле і сьогодення України, про видатних політичних, культурних і наукових діячів, культурні пам’ятки рідного краю, про права й обов’язки студента, про державні символи України, народні традиції, звичаї, про народне і сучасне мистецтво тощо.

Як зазначає О. Абрамчук, особистістю із чітко сформованими почуттями національної ідентичності є та людина, котра вільно володіє українською мовою або прагне її вивчити; яка знає історію та історичне коріння нашої країни, рідного краю; бере участь у волонтерському русі; любить і оберігає природу; знає символіку України і з шаною ставиться до Державних Прапора й Герба України, із хвилюванням співає Гімн [1, с. 28].

Перед закладами вищої педагогічної освіти постало завдання – формувати національну ідентичність студентської молоді, яка би була готова самовіддано захищати і розбудовувати правову ц соціальну державу. При цьому молоді люди мають мати національну самосвідомість, гуманістичну мораль, людську гідність, знають свої права і свободи, вміють цивілізованим шляхом відстояти їх [7, с. 29].

Отже, у сучасному вихованні відбувається перехід від

регулювальних функцій спеціальних педагогічних умов і вимог, системи виховних заходів і стихійного впровадження мотиваційної діяльності до організації особистого соціального досвіду у процесі створення виховних ситуацій. Такі ситуації потребують від вихованця здійснення відповідальної соціальної дії, формування особистого соціального досвіду.

Тому, результати формування національної ідентичності, в основу якого мають бути покладені принципи демократизму, гуманізму, толерантності, спадкоємності, наступності поколінь та інклюзії, залежать від умілого та творчого підходу професорсько-викладацького складу, від його професіоналізму, від найбільш ефективних методів і форм мотивації, від творчості й ініціативи у використанні інноваційних технологій у педагогічній діяльності. Використовуючи цікаві історичні приклади становлення нашої держави, українського козацтва, героїчності національно-визвольних рухів, сучасних досягнень у галузі літератури, науки, мистецтва і культури, викладачі повинні демонструвати не лише славне минуле України, але й акцентувати увагу на тих помилках, котрі були допущені українцями в минулому та призвели до їхнього поневолення. Ми вважаємо, що уроки минулого формують такого громадянина, якому притаманні високі морально-духовні цінності, повага до історичних звичаїв і традицій народу, любов до Батьківщини та відповідальність за сьогодення й майбутнє України.

Для усвідомлення майбутніми педагогами значущості та потреби у формуванні національної ідентичності доцільніше використовувати засоби формування національної ідентичності, які формують матеріальну та духовну культуру через художню, наукову літературу, радіо, телебачення, Інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва тощо; форми – наочні (патріотичні музеї, галереї, тематичні стенди, бігборди, рекламні стенди ЗСУ тощо). Для реалізації першої педагогічної умови використовувались методи формування свідомості (бесіда, лекція, диспут), адже ці методи дають можливість усвідомити важливість національної ідентичності у сучаній Україні.

Педагогічна умова 2. Створення у закладі вищої освіти національно-патріотичного середовища щодо формування національної ідентичності студентської молоді.

С. Виговська вважає, що «формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти має охоплювати всіх учасників освітнього процесу, сприяти формуванню у студентської молоді та утвердженню у педагогів і батьків національних та загальнолюдських цінностей,

особистісних якостей, що притаманні громадянину України» [17, с. 103].

Виховне середовище – це педагогічно цілеспрямоване організоване середовище, яке оточує студентську молодь, заклад вищої педагогічної освіти, яке супроводжує студента дома, в університеті, на вулиці і постійно впливає на ньогро. Саме середовище впливає на особистість, на формування її рис. Тому, власне, виховне (освітнє) середовище закладу вищої педагогічної освіти здійснює соціалізуючий, виховний та освітній впливи на розвиток особистості студента, формування його громадянської свідомості.

М. Гагарін описує виховне середовище як один з основних компонентів виховної системи закладу освіти, що уможливлює її (системи) буття, ефективне функціонування та взаємодію суб'єктів виховної системи (системоутворююча діяльність, спілкування, відносини між учасниками виховної системи, управління, самоуправління). Виховна система закладу освіти належить до складних соціальних систем та має спільні з ними (системами) характеристики: цілісність, структурованість, цілеспрямованість, взаємодія із середовищем та іншими системами, динамізм, відкритість, ієрархічність [20, с. 107].

Виховну систему закладу освіти, М. Гагарін, визначає як комплекс взаємопов'язаних та взаємозумовлених основних компонентів (виховна мета, концепція, завдання, суб'єкти (учні, педагоги, батьки), виховне середовище), що становить цілісну соціально-педагогічну структуру і забезпечує у процесі свого функціонування та розвитку становлення, реалізацію і самореалізацію особистості, її життєздійснення у соціальній, фізичній, психічній та духовній сферах. Виховне середовище має значний вплив на формування та розвиток особистості. Суб'єкти виховної системи активно взаємодіють, якісно змінюють виховне середовище, організовують життєдіяльність, максимально сприятливу для самореалізації і самоствердження особистості. Виховне середовище створює можливості для розвитку і формування особистості, зокрема: свобода сприйняття особистістю рішення про входження у виховне середовище; побудови діалогічної взаємодії з учасниками освітнього процесу, різноманітних соціальних груп; вибір об'єднань, спільнот, колективів та можливість їх змінювати; входження особистості в природне, інформаційне, культурне та інші види середовища [20, с. 108].

Основою формування освітньо-виховного середовища виступає

аудиторна та позааудиторна діяльність студентської молоді. Майбутні педагоги залучаються до різноманітності відносин, пов'язаних із професійною діяльністю. Цьому сприяє використання таких форм як діяльнісно-практичні (творчі групи, екскурсії, олімпіади); інтегративні (фестивалі, гуртки); та методи – формування досвіду поведінки та організації діяльності.

Як свідчить досвід Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Університету Григорія Сковороди в Переяславі, Педагогічного фахового коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка, створення національно-патріотичного середовища підвищує рівень сформованості національної ідентичності студентської молоді. Створене в закладах вищої педагогічної освіти освітньо-виховне середовище сприяє формуванню у студентської молоді національної ідентичності й патріотизму, розвивали в кожній особистості національні якості, любов та повагу до мови, історії, держави, державних символів.

У нашому дослідженні студентська молодь виступає як суб'єкт виховання (педагогічної взаємодії взагалі) і самовиховання (студент є активним учасником освітнього процесу). Причому формування поглядів, переконань, установок особистості відбувається під час її взаємодії з освітнім середовищем закладу освіти, у процесі засвоєння людиною основних національно-патріотичних цінностей, ідеалів, норм поведінки, зразків взаємовідносин у суспільстві тощо. Усе це сприяє формуванню національної ідентичності студентської молоді. У свою чергу, активна, самостійна, відповідальна позиція особистості реалізується через систему національно-патріотичної роботи закладу вищої педагогічної освіти.

Отож, успішне формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти в позааудиторній роботі значною мірою залежить від створення національно-патріотичного середовища.

Педагогічна умова 3. Активізація національно-патріотичної діяльності студентської молоді у позааудиторній роботі. Позааудиторна виховна робота зі студентами передбачає використання широкого спектру форм роботи (вікторини, свята, зустрічі, круглі столи, добродійні акції, волонтерська діяльність тощо), через які педагог впливає на рівень формування національної ідентичності студентської молоді.

Окремої уваги, на думку Л. Вікторової, заслуговує діяльність

педагогів, студентської молоді, яка через практичну діяльність сприяє встановленню соціальних зв'язків, опануванню студентами новими навичками, формуванню у них прагнення до відповідальної патріотичної поведінки, опануванню моральними та духовними якостями, світоглядом справжнього громадянина України. Зазвичай діяльність педагогів у позааудиторній роботі здійснюється в інформаційно-просвітницькому, профілактичному, соціальному, охоронно-захисному напрямах. Важливо, щоб студентська молодь, незалежно від їхнього регіону проживання та національності, прагнула жити в Україні, ідентифікували себе з Україною; розуміла необхідність дотримання правових та конституційних норм, володіла державною мовою; відчувала власну причетність до майбутньої долі рідного краю як невід'ємної складової єдиної країни, сприймала регіональну історію як частину загальної історії України [19, с. 1202].

У вихованні студентської молоді, розвитку їхніх творчих здібностей, формуванні національної ідентичності важлива роль належить спеціально організованій позааудиторній роботі. Виховання проходить успішно в процесі реалізації його загальних форм – індивідуальних, парних, групових, колективних або масових. «Індивідуальні форми організації виховання полягають у постійній роботі здобувачів вищої освіти над своїм удосконаленням, поповненням світоглядних уявлень, виробленням поглядів, переконань, позицій. Вона забезпечується за умови спрямовувальної діяльності куратора, авторитетного викладача, представника студентського активу тощо» [16, с. 67].

До індивідуальних форм виховної роботи належать: «читання художньої літератури, колекціонування, філателія, нумізматика, гра на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо. Індивідуальні форми роботи можуть пов'язуватися із груповими і фронтальними. Це підготовка виступів на конференцію, підготовка до участі в конкурсах, олімпіадах тощо. Форма парної виховної роботи передбачає виховання при взаємодії двох осіб: куратор-студент, викладач-студент, студент-студент. Вона уможливлює спілкування з наявністю зворотного зв'язку, використанням найбільш доступних для студента методів, урахуванням його індивідуальних особливостей та специфічних рис характеру» [24, с. 14].

Групові форми організації позааудиторної роботи в закладах вищої педагогічної освіти в позааудиторній роботі включають урахування куратором чи іншим викладачем індивідуальних зацікавлень студентської молоді і згрупування їх за інтересами для

проведення заходів, які для них є очікуваними і бажаними. Групові форми організації позааудиторної роботи сприяють виявленню лідерів, організації розвитку їхніх потенційних можливостей.

Колективні форми організації позааудиторної роботи характеризуються тим, що забезпечуються через формулювання єдиної для всіх мети і зосередження уваги здобувачів вищої освіти на її реалізації. Вони можуть застосовуватися до цілого курсу, факультету загалом. Колективні форми організації позааудиторної роботи сприяють посиленню дисципліни всіх здобувачів вищої освіти, їх цілеспрямованої орієнтації на дотримання норм життя у межах ЗВО, держави.

Розглянемо найбільш поширені форми масової позааудиторної роботи. Важливе місце серед форм позааудиторної роботи займають тематичні вечори. У практиці роботи утвердилась така тематика вечорів: військово-патріотичні, приурочені знаменним датам у житті народів України, історичним датам армії і флоту України; суспільно-політичні, присвячені пам'ятним датам, політичним подіям, державним святам. Цінність тематичного вечора полягає і в тому, що в його організації і проведенні беруть участь сама студентська молодь. Тут вони мають можливість проявити свою самостійність, ініціативу, ерудованість у підборі теми, у запрошенні гостей, підготовці книжкової виставки, художньої самодіяльності, підборі кінофільмів, оформленні приміщення тощо. Приклади тематичних вечорів: випускний, літературно-музичний, вечір відпочинку.

Вечори запитань і відповідей – також одна з ефективних форм організації позааудиторної роботи. Вони зарекомендували себе як цікавий і живий засіб роз'яснення студентам різноманітних питань міжнародного і внутрішнього політичного життя України, науки, техніки, культури, спорту, виробництва тощо. На такі вечори часто запрошують працівників освіти, лікарі,в правоохоронних органів та інших фахівців, причетних до проблем виховання студентської молоді [28, с. 176].

Однією з форм позааудиторної роботи є читацька конференція. Вона разом із тим є важливим засобом популяризації художньої та науково-популярної літератури серед студентської молоді. Види і тематика читацьких конференцій різноманітні: конференція може проводитись на матеріалі одного або кількох творів на одну тему, творчості письменника, з окремої літературної або наукової проблеми. Вибір теми визначається виховним завданням, характером навчального матеріалу і віковими особливостями студентської молоді.

Однією з найбільш поширених форм позааудиторної роботи є організаційно-виховна година. Вона є важливим засобом формування у студентської молоді національної ідентичності. Тематику таких годин розробляє наставник з урахуванням особливостей колективу здобувачів вищої освіти. Ці години можуть проводитись у формі етичної диспуту, лекції, бесіди, обговорення книг зустрічі, з цікавими людьмитощо.

Важливе місце серед позааудиторних форм виховання і навчання відіграє участь студентської молоді в різноманітних гуртках. Члени предметних гуртків беруть участь у проведенні масових виховних заходів. Вони планують і проводять тематичні вечори, олімпіади, конкурси, тижні і місячники знань, випускають стінну газету і альманахи. Такі пазааудиторні заходи сприяють поглибленню знань студентів і підвищують інтерес до навчальних предметів, ознайомлюють усіх зі змістом роботи гуртків на їх заняттях.

Кураторська година – теж важливий засіб формування моральної поведінки й наукового світогляду студентської молоді. Тематику таких виховних заходів розробляє куратор з урахуванням особливостей групи. Це може бути лекція, диспут, бесіда про етичні проблеми, зустріч із цікавою людиною тощо. Останню кураторську годину місяця доцільно присвячувати підбиттю підсумків навчально-виховної роботи групи (успішності, відвідування, дотримання правил проживання у гуртожитку тощо) [58, с. 95].

М. Гагарін вважає, що планування позааудиторної роботи в закладі вищої педагогічної освіти визначає результати та перспективність системи формування національної ідентичності. «Цілеспрямоване і чітке планування допомагає кураторам уникнути багатьох помилок та негативних явищ у студентський групі. Обґрунтований план дозволяє позначити загальні перспективи та конкретні шляхи розв’язання поставлених виховних завдань» [20, с. 109].

Основні вимоги до планування позааудиторної роботи в закладі вищої педагогічної освіти: «цілеспрямованість плану; урахування потреб та інтересів, індивідуальних особливостей кожного студента; співтворчість педагогів та студентської молоді в організації виховної роботи; зв’язок з життям суспільства, майбутньою професійною діяльністю студентів; комплексний характер планів; цілісний підхід до процесу планування; наступність змісту та форм позааудиторної роботи; конкретність, доцільність плану, урахування особливостей студентського колективу, рівня його розвитку, традицій, що склалися;

розумна насиченість плану» [20, с. 110].

Тому для реалізації третьої педагогічної умови доцільніше використовувати такі форми як інформаційно-масові (конференції, вікторини); діалогічні (бесіди); індивідуальні (творчі завдання, індивідуальна робота тощо) та методи – стимулювання діяльності й поведінки (заохочення, змагання, покарання).

Отже, у результаті впровадження вище означених педагогічних умов очікується: утвердження патріотизму та національної ідентичності студентської молоді, поглиблення процесу формування основ гуманістичного світогляду; пріоритетності високих моральних, культурних, національних та загальнолюдських цінностей, що сприятиме зміцненню духовної, моральної єдності суспільства; формування у студентської молоді характерних рис патріота: активна підтримка і розвиток Української державності, дотримання Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи, готовність до захисту Батьківщини, пошана до історичної пам’яті, любові до рідної культури, мови, національних свят і традицій, збереження та зміцнення власного здоров’я; підвищення зацікавленості молоді щодо державної служби та служби у Збройних силах України, її готовності до захисту України, збереження та шанування національної пам’яті; збереження стабільності в суспільстві, соціальному та економічному розвитку країни, зміцнення її обороноздатності та безпеки; створення ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання молоді; консолідація зусиль суспільних інституцій у справі виховання підростаючого покоління.

Висновки до другого розділу

З метою підвищення рівня сформованості національної ідентичності розроблено модель формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі, яка містить взаємозалежні, взаємообумовлені блоки: цільовий, методологічний, змістовий, процесуальний, діагностично-результативний; модель була покладена в основу реалізації формувального етапу педагогічного експерименту.

Цільовий блок структури моделі формування національної ідентичності студентської молоді є системоутворювальним та визначає функціонування всіх інших компонентів моделі. Цільовий блок включає мету та завдання означеної моделі.

Методологічний блок означеної моделі складають такі підходи (гносеологічний, аксіологічний, ціннісний, середовищний, герменевтичний, гуманістичний, системний, цілісний, антропологічний, культурологічний, етнопедагогічний, діяльнісний та інші), принципи (національної спрямованості, самоактивності і саморегуляції, полікультурності, соціальної відповідності, історичної і соціальної пам'яті, наступності поколінь) та функції (орієнтовна, мотиваційно-мобілізаційна, інформаційно-гностична, організаційна, перетворювальна, координувальна, контрольна, прогностична, корекційна).

Змістовий блок є найважливішим у моделі формування національної ідентичності студентської молоді, який включає такі педагогічні умови: усвідомлення значущості студентської молоді у формуванні національної ідентичності; створення у закладі вищої педагогічної освіти національно-патріотичного середовища для формування національної ідентичності; активізація національно-патріотичної діяльності студентської молоді у позааудиторній виховній роботі.

Вибір першої педагогічної умови зумовлений тим, що формування національної ідентичності студентської молоді здійснюється у закладах вищої педагогічної освіти і на сучасному етапі розвитку суспільства покликані віддати пріоритети вихованню патріотизму, любові до України, відповідальності за їх незалежність, більш толерантно ставитись до рідного краю, інших націй, народів, збереженню духовних і матеріальних цінностей. Закладаючи та будуючи модель національної ідентичності студентської молоді ми повинні вкласти у голови молоді, що патріотизм є одним з головних компонентів індивідуального та сучасного способу життя.

У виборі другої педагогічної умови ми виходили з того, що окремої уваги заслуговує діяльність педагогів, студентської молоді, яка через практичну діяльність сприяє утвердженню соціальних зв'язків, опануванню студентами новими навичками, формуванню у них прагнення до відповідальної патріотичної поведінки, опануванню моральними та духовними якостями, світоглядом справжнього громадянина України.

Обґрунтування третьої педагогічної умови пов'язано із забезпеченням національно-ідентичної спрямованості позааудиторної роботи зі студентською молоддю. Позааудиторна робота зі студентською молоддю передбачає використання широкого спектру форм роботи (бесіди, вікторини, свята, добродійні акції, волонтерська

діяльність тощо), через які педагог впливає на рівень формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти.

З метою перевірки ефективності застосування педагогічних умов та моделі формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти було проведено формувальний експеримент. За його результатами шляхом зіставлення показників рівнів сформованості компонентів формування національної ідентичності студентської молоді експериментальної й контрольної груп простежувалося суттєве зростання критеріїв: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, емоційно-почуттєвого та практичного у студентів експериментальних груп, чому сприяла чітка організація різних видів позааудиторної виховної роботи.

Процесуальний блок включає форми, методи і засоби формування національної ідентичності студентської молоді. Основні методи формування національної ідентичності студентської молоді: формування свідомості (бесіда, лекція, диспут); формування досвіду поведінки та організації діяльності; стимулювання діяльності й поведінки (змагання, заохочення, покарання); контроль й аналіз ефективності виховання (педагогічне спостереження, опитування, аналіз результатів діяльності), які використовуються в усіх напрямах формування національної ідентичності студентської молоді. Основні форми: інформаційно-масові; діяльнісно-практичні; інтегративні; діалогічні; індивідуальні; наочні. Педагогічний інструментарій містить у собі також різноманітні засоби, що використовувалися при формуванні національної ідентичності студентської молоді у позааудиторній діяльності, зокрема: витвори народного мистецтва та творчості; народні музичні інструменти, необхідні для проведення концертів та демонстрації позааудиторної діяльності; методичне забезпечення.

Діагностично-результативний містить критерії, рівні, результати формування національної ідентичності студентської молоді. Основні критерії: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, емоційно-почуттєвий та практичний. Визначено три рівні формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі: високий, середній, низький.

Результати формувального етапу експерименту засвідчили підвищення рівня сформованості національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі.

Список використаних джерел до другого розділу

1. Абрамчук О. В. Формування ціннісних орієнтацій студентів ВТНЗ у навчально-виховному процесі. *Гуманізм та освіта:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 3–4 бер.). Вінниця, 2018. С. 27-38.
2. Арбєніна В. Л., Сокурянська Л. Г. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 520 с.
3. Архангельский С. І., Навчальний процес у вищій школі, його закономірні основи і методи. М.: Вища школа, 2010. 368 с.
4. Бабанський Ю. К. Проблеми підвищення ефективності педагогічних досліджень. М., 2012. 151 с.
5. Безлюдна В. В. Методологічні основи професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ – Вінниця, 2017. Вип. 48. С. 51–55.
6. Бех І. Д. Інноваційна виховна технологія: сутнісні положення і шляхи реалізації. *Педагогіка і психологія.* Київ, 2014. № 1. С. 12–17.
7. Бень В. В. Проблема національної самоідентичності серед українського студентства: Матеріали XIII Всеукраїнської студентської наукової конф., (Умань, 26 листопада 2019 р.). Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. С. 12-16.
8. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія. Київ: Атіка, 2008. 684 с.
9. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді: автореф. дис. … д-ра пед. наук: 13.00.07. Тернопіль, 2006. 35 с.
10. Боришевський М. Й. Громадянська спрямованість як міра соціальної відповідальності особистості. *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. Київ: Педагогічна думка, 2007. Т. 3. С. 93–102.
11. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість особистості: сутність та шляхи становлення. *Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи.* Київ: Райдуга, 2009. С. 189–219.
12. Боришевський М. Й. Національна свідомість у громадянському становленні особистості. Київ: Беркут, 2010. 63 с.
13. Будак В. Д. Військово-патріотичне виховання як складова

національно–патріотичного виховання молоді. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. Миколаїв, 2016. № 4. С. 212–215.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Перун, 2011. 1440 с.

15. Вербовський О. В. Виховання духовно-патріотичних почуттів у студентської молоді як своєрідного імунітету проти військового насилля. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Сєвєродонецьк, 2016. № 5. С. 61–67.

16. Верменич Я. В. Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір. *Регіональна історія України*. Київ, 2012. № 6. С. 67–90.

17. Виговська С. В. Критеріальний підхід до визначення сформованості патріотизму студентської молоді. *Молодь і ринок.* Дрогобич, 2017. № 7. С. 103–108.

18. Виноградова Т. І. Патріотичне виховання студентів як багатокомпонентний процес. *Теорія і методика виховання*. Херсон, 2016. № 6. С. 13–16.

19. Вікторова Л. І. Формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів університету в процесі викладання англійської мови. *The Journal of Educational Research*. 2020. № 8(4). С. 1202–1211.

20. Гагарін М. І. Вплив виховного середовища на формування особистості учня в умовах виховної системи закладу загальної середньої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості учня у вищій і загальноосвітніх школах*. Запоріжжя, 2021, Вип. 78. С. 107–110.

21. Галіч Т. О., Гудзенко О. З., Савчинський Р. О., Саппа Г. М. Простір національних ідентичностей в Україні: траєкторії формування та відтворення (методологія та методика дослідження). *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків, 2010. № 16. С. 180–185.

22. Денисюк Ж. З. Масова культура і національно-культурна ідентичність в добу глобалізації: монографія. Київ: НАКККіМ, 2016. 224 с.

23. Дудка І. А. Патріотичне виховання студентської молоді як складова громадської діяльності вищого навчального закладу. *Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки.* Полтава, 2015. № 16. С. 56–63.

24. Євтух В. Б. Концептуальні засади вирішення етнонаціональних проблем. *Політичний менеджмент.* Харків, 2017. № 4. С. 14–30.

25. Єріна А. М. Поєднання *моделей* регресійного і дисперсійного аналізу в соціально-економічних дослідженнях. *Наукові записки НаУКМА*. Київ, 2010. № 18. С. 12–17.

26. Жаровська О. П. Модель патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* Вінниця, 2015. № 43. С. 96–100.

27. Жаровська О. П. Сучасні підходи до розуміння національної самосвідомості у системі патріотичного виховання студентів педагогічних університетів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Вінниця, 2016. № 46. С. 175–178.

28. Жаровська О. П. Патріотизм в системі цінностей студентів педагогічних університетів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Київ, 2014. № 40. С. 172-181.

29. Журба К. О. Сучасні тенденції у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків. *Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу.* Кам'янець-Подільський, 2018. № 11. С. 59–63.

30. Кисельов С. О., Сальнікова А. В. Національна ідентичність українців. Дилема культурного і соціально-політичного. *Політичний менеджмент*. Харків, 2013. № 2. С. 31–40.

31. Ковальов Д. М., Ковальов П. В. Повстання ідентичності. Дніпропетровськ: ВКК Баланс-Клуб, 2016. 304 с.

32. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Полісся, 2009. 153 с.

33. Колодій О. С. Формування патріотизму у студентської молоді: постановка проблеми. *Антон Макаренко і сучасність.* Житомир, 2008. С. 73–78.

34. Коляда Т. А. Правове виховання студентської молоді як пріоритетний напрям виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Сучасні аспекти виховання студентської молоді*. Харків, 2013. С. 53.

35. Конституція україни: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР / Верховна Рада України. Київ: Право, 2017. 93 с.

36. Котєнєва І. С. Про діагностику патріотичної вихованості студентської молоді. *Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* Луганськ, 2017. № 1. С. 76–85.

37. Кремень В. Г. Форми організації виховання. *Енциклопедія освіти.* Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 37-49.

38. Лодатко Є. О. Моделювання в педагогіці: точки відліку. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. 2010. № 1. С. 47–54.

39. Ляшенко І. В. Організація позааудиторної роботи у вищій школі як умова підвищення ефективності навчальновиховного процесу. *Народна освіта*. Київ, 2015. № 2(26). С. 17–29. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2196 (дата звернення: 11.06.2021).

40. Мартинюк В. В., Безлюдна В. В. Форми та методи формування національної ідентичності студентської молоді в позааудиторній роботі. *Молодь і ринок.* 2021. № 7–8(193–194). С. 6–12.

41. Мартинюк В. В. Педагогічні умови формування національної ідентичності студентської молоді в педагогічних закладах вищої освіти в позааудиторній роботі. *Сучасні аспекти науки:* міжнародної колективної монографії міждисциплінарного напряму «MODERNI ASPEKTY VEDY». Київ, 2021. Т. XIV. С. 43–49.

42. Міхеєв В. І. Моделювання і методи теорії вимірів в педагогіці. Київ, 2010. 224 с.

43. Мішкурова В. Ф. Патріотичне виховання як складова морально-духовного становлення особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2012. Кн. І. С. 127–130.

44. Мотика С. М. Виховання патріотизму в учнівської молоді в умовах військового ліцею: експериментальне дослідження. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2016. № 20(2). С. 33–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20(2) (дата звернення: 02.05.2021).

45. Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія»: молодіжна організація факультету соціальної та психологічної освіти УПУ імені Павла Тичини. URL: https://fspo.udpu.edu.ua (дата звернення: 18.09.2021).

46. Олексюк О. М. Формування патріотизму у студентській молоді як необхідного компонента успішної соціалізації особистості. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки.* Миколаїв, 2016. № 1. С. 191–198.

47. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження

педагогічних технологій: навч. посіб. / за ред. О. М. Пєхота та ін. Київ : В-во А.С.К., 2003. 240 с.

48. Потапчук Т. В. Теоретико-методичні основи формування національно-культурної ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: автореф. дис. … д-ра пед. наук: 13.00.07. Київ, 2015. 39 с.

49. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 12. С. 10–34.

50. Пятько Л. М. Актуальні проблеми національно-патріотичного виховання студентської молоді. *Теорія і методика виховання*. Херсон, 2016. № 6. С. 13–16.

51. Репко І. П. Педагогічні основи національно-патріотичного виховання студентської молоді. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Харків, 2015. № 38. С. 210–219.

52. Ряшко В. І. Теоретико-методологічний аналіз національно-патріотичного виховання студентської молоді. *Вісник національного університету «Львівська політехніка».* Львів, 2016. № 837. С. 418–425.

53. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2015. 336 с.

54. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ: Либідь, 1996. 296 с.

55. Титар О. В. Українські національні і культурні ідентичності у глобалізованому світі (на прикладі культури Слобожанщини): монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 308 с.

56. Філімонова Т. В. Формування готовності майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку: педагогічна модель. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 3–4. С. 222–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2018_3–4_21 (дата звернення: 07.09.2021).

57. Філіпчук Г. Г. *Національна ідентичність: культурно-освітній вимір*: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2016. 304 с.

58. Фрідріх А. В. Педагогічні умови формування національної самосвідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2006. 21 с.

59. Чучаліна Ю. М. Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки: автореф. … кан. пед. наук. 13.00.04. Умань, 2021. 20 с.

60. Шапаренко О. В. Національна ідентичність як чинник

формування громадянського суспільства в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Харків, 2015. № 20. С. 92–99.

61. Якібчук М. І. Педагогічна модель послідовного формування толерантності у студентів вищих педагогічних навчальних закладів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. № 1. С. 38–46.

ПІСЛЯМОВА

У монографії здійснено узагальнення теоретичних основ формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти; визначені та обґрунтувані педагогічні умови формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі. Проведене дослідження дозволило дійти таких ***висновків*:**

1. Розглянуто формування національної ідентичності студентської молоді як педагогічну проблему. Аналіз досліджень науковців та педагогів, які вивчали проблему формування національної ідентичності студентської молоді показав, що в українській педагогічно-філософській рефлексії проблема формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі обговорювалася, однак не одержала належного осмислення. Серед актуальних теоретичних і практичних питань, постали проблеми збереження та відтворення етнічних, національних, громадянських, політичних, культурних, релігійних ідентичностей; поширення феномену національної, культурної і міграційної маргінальності; інтеграції автентичних меншин і діаспор у полікультурне і полірелігійне середовище. На основі аналізу філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури встановлено, що сьогодні існують окремі наукові дослідження щодо формування національної ідентичності студентської молоді, однак її розгляд в аспекті позааудиторної роботи ще не був предметом спеціального наукового пошуку.

Розкрито сутність ключових понять досліджуваного феномену, а саме: «ідентичність», «національна ідентичність», «національна ідентичність студентської молоді» та «позааудиторна робота» на основі аналізу яких запропоновано поняття формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі визначати як цілеспрямований процес введення студентської молоді у систему цінностей демократичного суспільства через включення до пізнавальної, ціннісно-орієнтованої, науково-дослідницької, соціально-комунікативної позааудиторної роботи.

З’ясовано, що позааудиторна робота є важливою складовою закладів вищої педагогічної освіти, оскільки вміле поєднання її з навчальним процесом забезпечує гнучкість і цілеспрямованість навчально-виховної діяльності загалом. Позааудиторна робота сприяє

закріпленню знань, які студенти набувають на заняттях, саморозвитку й самореалізації студентів, поглибленному формуванню їх національної ідентичності.

2. Розроблено модель формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі, яка включає цільовий (мета, завдання); методологічний блок (підходи, принципи, функції); змістовий (педагогічні умови формування національної ідентичності студентської молоді у позааудиторній роботі); процесуальний (форми, методи, засоби); діагностично-результативний (компоненти, критерії, рівні, результати) блоки.

3. Обґрунтовано педагогічні умови формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі: усвідомлення значущості студентської молоді у формуванні національної ідентичності в закладах вищої педагогічної освіти, створення національно-патріотичного середовища
щодо здійснення формування національної ідентичності студентської молоді; активізація національно-патріотичної діяльності студентської молоді у позааудиторній роботі.

Зважаючи на актуальність досліджуваної проблеми, *рекомендовано* запровадити використання змісту студентського клубу «Від пізнання культури рідного краю до національної ідентичності майбутніх учителів» у закладах вищої педагогічної освіти у процесі планування та організації виховної роботи.